

University of Groningen

Reisverslag van Tiberius Pipinus van Eminga, 1678-1682

Huisman, Gerda C.

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Publication date:
2015

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Huisman, G. C. (Auteur). (2015). Reisverslag van Tiberius Pipinus van Eminga, 1678-1682: Historisch Centrum Leeuwarden, toegangsnr. 182 (olim 319b4). Transcriptie.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

**Reisverslag van Tiberius Pipinus van Eminga,
1678-1682**

Historisch Centrum Leeuwarden, toegangsnr. 182 (olim 319b4)

Transcriptie

**Gerda C. Huisman
Bibliotheek der Rijksuniversiteit Groningen
2015**

[fol. 1v] Die reijse van Leeuwaerden
op Hamborgh het welcke van malkan-
deren gheleeghen is 34 Duijtsche mijlen.¹

Van Leeuwaerden ghetrocken op den 26/16 April²
in het jaer 1678 ten neeghen uren smorghens
naer Groeninghen³, alwaer ick een jaer ghewoont
hebbe. Het is een schoone, welgheleeghene ende
stercke stadt: wij sijn hier ghelogheert ghe-
weest op die groote merckt in die toelast.
den seventhinden Dito ghepasseert het
zeefort Delfzijl.

oost Vrieslandt

Van het bovenghemelt Plaetske ons gheimbar-
queert hebbende sijn wij ghekoomen op den selvi-
ghen dito omtrent 3 kleijne uren opt water ghe-
weest sijnde tot Emden in Oost Vrieslandt, hier
is toe sien een schoon Stadthujs. Mijnheer
Heemstra⁴ is teeghenwoordich Commandant, die
mij een pas ghegheeven heeft op Hamborgh wij
sijn ghelogheert gheweest in den Vergulden Helm
den 18 Dito sijn wij ghepasseert het steetje Lier⁵
Daernaer het Vleck Deteren⁶ latende onderwech
Stickhuijsen⁷ aen die rechterkant legghen, daer-
naer op Terrapen⁸ het gheene een fotres is, van
Terrapen op Blixhuse⁹.

¹ *Duijtsche mijlen*: Een Duitse mijl is 7,047 km, en de afstand tussen Leeuwarden en Hamburg is ca. 240 km.

² *26/16 April*: Eminga geeft hier de datum eerst in de nieuwe stijl (volgens de Gregoriaanse kalender), dan in de oude (Juliaanse), die hij blijft aanhouden. Holland en Zeeland volgden de nieuwe stijl sinds 1582/3, de overige provincies, inclusief Friesland, volgden pas in 1700/1701.

³ *Groeninghen*: Op 7 december 1674 werd 'Tiberius Pipinus de Emingha' ingeschreven in het Album Studiosorum van de universiteit te Groningen als student in de rechten (AS kol. 112).

⁴ *Mijnheer Heemstra*: Feije van Heemstra (1630-1690), kolonel in het garderegiment van de Stadhouder, vanaf 1677 commandeur van Emden (NNBW 10, 1937; http://www.dbnl.org/tekst/molh003nieu10_01/molh003nieu10_01_0521.php).

⁵ *Lier*: Leer.

⁶ *Deteren*: Detern.

⁷ *Stickhuijsen*: Stickhausen.

⁸ *Terrapen*: Apen.

⁹ *Blixhuse*: Brokhausen.

[fol. 2r]

Oldenburger Lant

Tot Oldenburgh ghekoomen den 21 Dito
die Stadt is over twee jaer onder assche ende
puijn¹⁰ bijghraeven gheweest, maer is nu beeter
als van toe vooren wederom verreesen, het hof
bijghint wat toe vervallen, aenghesien dat
Graef Anton¹¹ hier niet veel is, sijnde teeghen-
woordich Ambassaduer tot Nimweeghen op
die Vreedehandelinghen van weeghen die kroon
Denemarcken, van hier op Dinxste¹², daernaer op
Delmenhorst, alwaer een schoon slot ofte
Casteel is versien met schoone torens ligghende
rommentom in sijn wallen daer een Compaignie
Denemarcker Infanterije inlegt sijnde hondert Man sterck.

Sticht Bremen

Den 22 Dito sijn wij ghekoomen tot Breemen
sijnde een tamelijcke groote ende plaisierighe
stadt, hier is een scuthuijs vorsien met allerhan-
de wapens, sijnde daer oock een Man wel ghewa-
pent int harnas, die welcke, als men eerst in komt
trappende op den drompel door een seecker instru-
ment sijn arm ophefte, ende sijn kasket ofte
stormhoedt afdeede, het welcke een Mensch
eerst inkoopende soude doen verschricken.
Hier is een water Muelen, die het water door die
heeke Stadt doet koomen tot gerief van een ijder.

¹⁰ *onder assche ende puijn:* In 1676 veroorzaakte blikseminslag een grote brand die de stad grotendeels verwoestte. De wederopbouw duurde lang, ook omdat er weinig steun kwam vanuit Denemarken: de stad was in 1667, toen graaf Anton Günther kinderloos overleed, als erfdeel gekomen aan Christiaan V van Oldenburg, koning van Denemarken.

¹¹ *Graaf Anton:* Rijksgraaf Anton I Von Aldenburg (1633-1680).

¹² *Dinxste:* Dingstede.

[fol. 2v] Hier sijn wij gheloogheert gheweest 3 daghen daer die Druif
uijthancht, van hier ghetrocken op den 25 Dito op Vischer-
hude¹³: vandaer in een treffelijck Dorp ghenoeemt Cloos-
tersheven¹⁴ sijnde daer een sticht van Lutersche Juffers
van Cloostersheeven op Boxtehuijde¹⁵ alwaer binnenlegt
3 Compangien Luneborghers, ende het is gheleeghen rom-
mentom in sijn wallen, van hier op Althena¹⁶ men
vaert eerst een klein revierken langhs dat daernaer
in die groote rivier D'Elf¹⁷ uijtkomt. den Elf over sijn-
de reeden wij tot aen Althena een half vijr van
Hamborgh alwaer die Chatolijcken, ende gherevermeerden
elck een kerck hebben, sijnde subject aen Denemarcken.

Hamborgh

Tot Hamborgh ghekoomen den 26 Dito, ghelogheert
in de KonickInne van Sweeden op Spiers oort¹⁸ bij die
steenstraet¹⁹ alwaer ghelogeert was den Hartoch
van Holsteijn²⁰ met sijn ghemaelinne sijnde in Neder-
lant in dienst van die Koninck van S[p]angien, sijnde
als meede den Broeder van den Hartoch van Pluen²¹
die Commandant is gheweests tot Groeninghen
sijnde Ravenhooft²² Governuer als het bijlee-
ghert is gheweest van die Bischoppen van Mun-
ster ende Cuelen, die de Stadt niet sonder verlies
hebben verlaten. Hamborgh is een seer groote mag-
nifique, wijtberoemde ende vermaerde Coopstadt
alwaer die nieuwe stadt met vermaeck mach
aengheschout worden, om die treffelijcke, ende
schoone hujsen die daer staen, ende daghelijckx noch
op ghebout worden. hier is een tooren, soo als sij hier
segghen, booven omringhelt met een gouden kroon

¹³ *Vischerhude*: Fischerhude.

¹⁴ *Cloostersheven* Kloster Zeven.

¹⁵ *Boxtehuijde*: Buxtehude.

¹⁶ *Althena*: Altona.

¹⁷ *Elf*: Elbe.

¹⁸ *Spiers oort*: Speersort.

¹⁹ *Steenstraet*: Steinstrasse.

²⁰ *Hartoch van Holsteijn*: Johann Adolf von Schleswig-Holstein-Sonderburg-Plön
(1634-1704).

²¹ *Hartoch van Pluen*: Bernhard von Schleswig-Holstein-Sonderburg-Plön (1639-1676).

²² *Ravenhooft*: Carl von Rabenhaupt (1602-1675).

[fol. 3r] Ghenaeamt S: Catharina kerck, deese stadt is Luij-
thers en sijn 12 schoone Luijtherse kercken in S:
Pieters kerck is een Predickstoel van Marmer
uijtgehewen die gheexstimeert wort op 40000 rijxdael-
ders. hier hebben die Borgers veel lindeboomen voor
haer huijs gheplant, dat in die Soomer soo schoon is
al oft men onder galderijen wandelde, daer sijn 24
Raetsheeren ende 4 Borghemeesters hebbende
5000 man in dienst ligghende hier altemael binnen
Hamborgh het wapenhuijs is fraej, sijnde wel voor
30000 tot 40000 Man, het korenhuijs is gheheel groot
maer noch niet teenemael volmaeckt.

Die reijse van Hamborgh op Dresden
sijnde die Hoofstadt van Saxen is van mal-
kanderen gheleeghen 40 Duijtsche mijlen
Vijt Hamborgh getrocken den 28 Dito op die Mid-
dach imbarqueerende ons op die Elf koomende
savons tot Tollenspiker²³ teeghenover is ghelee-
ghen, int midden van die Elf, eens schans toebij-
hoorende aen die Vorst van Luneburgh, op den
29 Dito tot winsen ghearriveert alwaer een
schoon slot is.

Luneburgher: landt

Den 29 Dito ghekoomen in die stadt Luneburgh²⁴
alwaer schoone kalckhovens sijn, ende soutkeetels
daer sijn 6 kercken tot Sinte Michiels is een al-
taer sommighe willen mij persuadeeren van goud
toe sijn, maer gheloove verguldt, vandaer op Olde-
stadt²⁵, alwaer een Jonckvrouwen Lutersche

²³ *Tollenspiker:* Zollenspieker.

²⁴ *Luneburgh:* Lüneburg.

²⁵ *Oldestadt:* Oldenstadt (Uelzen).

[fol. 3v] Clooster is, vandaer op Gibberen het welcke een vraelij dorp is, van Gibberen²⁶ op Ambeeck²⁷ sijnde een marck- vleck daernaer op Wolmerstadt²⁸ een Cleijn Steetje legghende daerin Brandenborgher garnisoen toebij- hoorende den Bisschop van Halle.

Den 31 Dito tot Maeghdenburgh ghearriveert alwaer wij smiddachs ghespijsicht hebben in die Moor. die stadt kan passeere soo van sterckte als van groote. Hier is oock een schoone groote Dom- kerck toe bijsien daer die Keijser Otto met zijn ghe- maelinne²⁹ bijghraven leght, als meede ghelijck men hier seght dat soude sijn die ledder daer Ons Heer opgheklommen is naer die galghe boom des Cruijs ende oock het becken daer Pilatus sijn handen soude in ghewasschen hebben het welcke naer mijn oordeel van Coper is.

Maius Den 1 van Maius van Maeghdenburgh ghetrocken op Schoonebeeck³⁰ een dorp vandaer op Grootsalts³¹ sijnde een steedtje, daernaer op Calbe oock een kleijn stadtje hebbende een slot het welcke wat out wets is maer nochtans reedelijck sterck, van het booven ghemelt Calbe op een stadt ghenoeemt Ketten³² alwaer resideert die Vorstinne Wedevrou van die Vorst van Anhalt³³ hebbende daer een schoon Paleis versien met Plaisierighe ende schoone tuij- nen ende hooven. vandaer op Lindendael³⁴ al- waer wij snachs sijn ghebleeven.

Het Lant van Saxen

Den 3 Maij: sijn wij ghekoomen tot Liepzych alwaer wij ghelogeert sijn gheweest in die Beer sijnde eene vraelij, nette, ende vermaerde Coopstat

²⁶ *Gibberen*: Gifhorn?

²⁷ *Ambeeck*: Walbeck?

²⁸ *Wolmerstadt*: Wolmirstedt.

²⁹ *Keijser Otto met sijn ghemaelinne*: Otto I (912-973) en zijn eerste vrouw Edgyth (910-946).

³⁰ *Schoonebeeck*: Schönebeck.

³¹ *Grootsalts*: Groß Salze, nu Bad Salzellen, een stadsdeel van Schönebeck.

³² *Ketten*: Köthen.

³³ *Vorstinne Wedevrou van die Vorst van Anhalt*: Anna Eleonore (1651-1690), weduwe van Emmanuel vorst van Anhalt-Köthen (1631-1670).

³⁴ *Lindendael*: Lindenthal, nu een stadsdeel van Leipzig.

[fol. 4r] Hoewel niet groot, wij hebben die Messe noch een dach bijghewoont, als wanneer men siet van alderhande waeren toe koop, jae wort nu ghepreeft booven die Franckfortse Messe, daer is een schoon ende groot Stadtshuijs staende daer booven op 4 horologien, in die sael sijn gheschildert naer het leven 22 Cuervorsten, ende Prinsen van Saxen. boovendien staedt op die ghevel dit naervolgende Disticum.

Hęc Domus odit, amat punit, conservat honorat
Nequitiem, Pacem, Crimina, Jura, Probos³⁵

Dat is van het stadthuijs op die Vismerckt is een fontein sijnde een Man uijt arduijnsteen ghehouwen hebbende een stock in sijn handt op sijn ruch een Wolwe fel onder sijn voeten een serpent met 7 hoofden, uijt welcke die fonteynen springhen, hier is een groot divertissiment door die overvloedighe Nachtegaels die de Borghers voor hunne huijsen hebben hanghen, singhende die gansche dach Duer, men fortificeert alle Daghen die stadt noch, ende leijdt schoon in sijn wallen, onder andere hebben wij hier een Peert ghesien, hebbende 8 voeten, ende altemael bijslaghen, het deede konsten niet oft het beeste, maer mensche verstandt hadde, te weeten als men een teerlingh nam, ofte Caert, sijnde 8 ofte 9 ooghen daerop, ende dan dat het Peert laten sien, sal dan soo dickmaels met sijn voet slaen op die eerde als er ghetal op staet

³⁵ H. Walther, *Proverbia, sententiaeque Latinitatis Medii Aevi (Carmina Medii Aevi Posterioris Latina)* II/2, Göttingen 1964, p. 272 no. 10552. Deze tekst – in vertaling: Dit gebouw haat, bemint, straft, bewaart, eert slechtheid, verdorvenheid, misdaden, recht, rechtschapenen – siert onder meer de gevels van de stadhuizen te Delft, Glasgow en Leipzig (zie hieronder, fol. 7r).

[fol. 4v] Als men seght klopt 6, 8 a 12 mael soo als men wilt met die rechter ofte met die lincker voet het sal het altemael doen. hier is oock een schoone Coers van Studenten, ende daer sijn wel bij die tweeduijsent. den 5 Dito uijt booven ghemelde Leipzig ghetrocken naer Wortsen³⁶ het is een kleijn Stadtje ende het stadthuijs is nochal vraeij conform die stadt, alwaer we een nacht gheslapen hebben, sijnde ghelogheert in die Swaen op die groote merckt van wortsen op oshats³⁷ sijnde een kleijn gheruineert steedtje, vandaer op Meissen een middelbaerachtighe stadt, alwaer is een schoon slot legghende op eenen hoghen bergh versien met 5 schoone torens waer onder een is doorluchtich ende vraeij uijtgehouden, daer die Cuervorst waer vergheselschap met eene groote suite, ofte trein, boven op dit voorghescreeven slot is noch een kerck daer eenighe Cuervorsten legghen bijghraeven, onder andere den Cuervorst Albertus³⁸ in een magnifique tombe staende daer oock een magnifique orgel, dicht bij int afgaen staedt een groot huijs, daer binnen woonen omtrent hondert ende twintich jonge Eedeluijden die in 6 jaer niet uijtghaen, in die tijd studeeren sij daer, het huijs heeft sijn inkomen ende is wel rijckelijck ghefondeert.

Tot Dresden ghearriveert den 7 Dito sijnde die hoofstadt van Saxen wij hebben groote difficulteijt ghehad om in toe koomen, door dien daer sulck een naeuwe wacht ghehouden wort .

³⁶ *Wortsen*: Wurzen.

³⁷ *Oshats*: Oschatz.

³⁸ *Cuervorst Albertus*: Albrecht, hertog van Saksen (1443-1500), in 1498 door keizer Maximiliaan benoemd tot potestaat (gouverneur) van Friesland, waarbij inbegrepen de Ommelanden. Hij overleed in Emden en werd in Meissen begraven. Niet hij, maar zijn oudere broer Ernst (1441-1486) was de keurvorst van Saksen.

[fol. 5r] Wij sijn die nachts ghelogeert gheweest in die voorstadt tot dat het selvighe overghedraghen was aen die Generael sijnde anderen daechs naer die middach door intercessie van mijn Coopman die ick daer hadde, in die stadt ghekoomen, daer ick anders wel 3 daghen, ende meer soude hebben moeten logheeren, ende niet in die stadt durven koomen maer hebben nochtans het welcke daer die manier is moeten een pant laeten aen het huijs van die Generael wechgaende soo wort dat sonder eenighe manquement wederom gherestitueert, wij sijn hier ghelogeert gheweest bij Christiaen Heijx in die scheffer garst, ofte strate³⁹, hier is een wonderlijcke kledinghe van Vrouwen die in die rou sijn, sij sijn eerst ghekleedt in swart daerover hebben sij een wit linwaeten kleedt tot op die voeten toe, het hooft is daer oock meede bijkleedt soodat men niet van die Mens kan sien jae selver die ooghen niet. hier hebben wij noch ghesien boven die peerde stal 34 kamers die incomparabel sijn, daer sijn voor eerst diversche soorten van Beeren ende Leeuwen van uijtter maten groote, een hert weegende neghen hondert ende seventien pont, onder andere met honderden vergulte ende silvere harnessen, bovendien een groot ghetal van Cuervorsten hoe sij in hunne tijden met haere harnessen ghekleedt sijn gheweest, andere Cuervorsten met hare wapens sittende toe peert, eene schoone gheborduerde karos ghesconcken van die Koninck van Spangien aen den Cuervorst Albertus, 4 sadels gheborduijrt met fijne peerlen.

³⁹ *scheffer garst, ofte strate:* Schäffergasse.

[fol. 5v] Bovendien noch 70 sadels ende scavernacken ghebor-
duert met goudt ende fol fijne diamanten, ende op
wat maenier die ouer Vorsten eertijts tornoijen
ende wetloopen hielden teghen malkanderen. Boven-
dien 12 goude koppen onder welcke koppen sijn
daer 7 kanne wijn in kan, 14 stoelen van Jaspis
elck daer van wort gheexstimeert op tweehondert
rijxdaelders, een tafel van silver naer die konst
ghemaect, een orgel soo schoon als ooghen ghe-
sien hebben die van selfs spreekt, als meede een
claversimmel, ende een schip varende oock van
sich selfs op een effen tafel met alle sijn volck
ende gheschut spelende die trompetten, ende
slaende die keteltrommen, onder andere, een
schoone silveren toorn alwaer om die gaelderien
van buijten een bolleken loopt genaemt globus
eternus, t' geene altoos van booven tot bijneeden
loopt, onder sijnde komt het van self wederom
booven door een kleijn vensterken wanneer
een kleijn klockje slaedt. In het Schuthuijs
ofte wapenhuijs sijn kamers ende groote plaetsen
bijhanghen met eenighe duijssenden van musquetten
die ander met pistoolen die ander met deegens, die
ander met Partisanen, die andere met harnassen
dat is booven, beneden leght een groot ghetal
van Canon van alderhande soort, onder andere
isser een roer⁴⁰ op die maniere bijkans van een pistool
waermeede dat men afsciet is op die manier van
een fijle segghende hier dat het die eerste

⁴⁰ roer: een vuurwapen.

[fol. 6r] Inventie is gheweest van roeren, bovendien hebben wij in die konstkamer gheweest alwaer oock groote rariteiten sijn, in die eerste kamers is alle ghereetschap eijghen aen die serugijns, in die tweede schoone ende pretiuese schilderien, in die derde spiegels, in die vierde bufvetjes, scribanen ende meer andere raere saecken, daer sijn noch 6 andere kamers versien met alderleije rariteiten die wij sullen voorbijgaen want om dat altemael toe specifiseeren soude deese boeck toe klein sijn. Men siet hier noch een Anthomise kamer versien van beesten soo van t'geene dat onder die aerde is als booven die aerde. het Paleis daer die Cuervorst sich ophout is schoon ende net ghebout, hij hout oock een schoone stal met peerden, alsmeede een groote ende rijckelijcke treijn. Van Dresden ghetrocken den 14 Dito smiddachs ghekoomen tot Gitshibel⁴¹ over die gheberghen een marckvleck alwaer oock ghegootten worden somtijts die Canonnen van die Cuervorst, vandaer op Augusta⁴² een klein steedtje.

Die reijse van Dresden op Praegh
die hoofstadt van het koninckrijck
Booheemen is van malkanderen 16 DM
van het boovenghemeldt steedtje Ausigusta op
Labas sijnde in het koninckrijck van Boheemen

⁴¹ *Gitshibel*: Berggießhübel.

⁴² *Augusta*: Aussig/Ústí nad Labem.

[fol. 6v] Ghekoomen vandaer op Wylbe⁴³ een kleijn gheruijneert Steetje.

Den 16 Dito ghekoomen tot Praegh sijnde die hoofstadt van het koninckrijck Boheemen het is een wonderlijcke schoone ende groote Stadt, hebbende oock treffelijcke ghebouwen waeronder mooghen ghreekent worden het Clooster van die Paters soctis⁴⁴ het Paleis van den Bisschop, ende het Paleis van den Graeve Scharnim⁴⁵ noch niet tenemael ghefactioneert ofte ghebout, die Stadt wort ghedeelt in 3 partijen die eene partie is legghende op een Bergh, die andere twee worden ghesepareert door die rivier ghenoeemt Moldau waerover een brugghe ghebout is, lanck 750 passus alwaer int midden wacht ghehouden wort, ende een schoon Crucifixe staet van koper. het Slot ofte Casteel is oock considerabel, soo om die groote, als om die die schoonte, aldaer is oock die Catedrale kerck alwaer die Bisschop met sijn kanoniken woont; vandaer ghekoomen in den keijserlijcke lustgarde, ofte hof alwaer een galderije is langh 350 Passus waerin twee schoone fonteijnen sijn. het lusthuijs is gheheel plaijsant legghende op een bergh soodat men die gansche stadt oversien kan, daer is oock een Eccho gheevende driemael wederklanck, aen het Statshuijs sijn diverse schoone horologien onder andere oock een op de Ithaliaense manier van 24 uren, aen die ghevel staedt dit Vers dat oock te Liepzig in Saxen aen die ghevel vant stadshuijs staedt, toeweten dit naervolghende

⁴³ *Wylbe*: Welwarn, Welbern/Velvary.

⁴⁴ *Paters soctis*: de Jezuiëten: Patres Societatis Jesu.

⁴⁵ *Graeve Scharnim*: Graaf Humprecht Jan Cernin, de keizerlijke gezant in Venetië. De bouw van zijn Praagse residentie was begonnen in 1669.

[fol. 7r]

Hęc Domus, odit, amat, punit, conservat, honorat
nequitiem, Pacem, Crimina, jura, probos.⁴⁶

Wij sijn hier ghelogheert gheweest in den Deijn
Die Persoonen van niet altoe groote Conditie
te weten die Vrouwen, hebben korte mantels om
ghelijck die Mans Persoonen in ons landt draeghen
als die een, die ander suffletteert moedt die handt
afghekapt worden het welcke op diversche plaetsen
aengheplect staedt deese Booheemse spraeck
is seer wonderlijck: bij Exempel Godt noemen sij
Pambo, Panna een JonckVrou, Ladenits, een
jonckghesel, piecena schoon, etc.⁴⁷

Die reijse van Praegh naer Weenen
het welcke is van malkanderen gheleeghen
36 D: Mijlen.

Den 24 Dito uijt Praegh ghetrocken naer Bem-
schenbroot⁴⁸ een steedtje meestendeel gheruijneert
op Coline⁴⁹, op Couttenbergh⁵⁰, alwaer een silveren
bergh is ende soo als men hier seght noch daghelijckx
aenghearbeijt wort, gheloove dat het silver meer
kost aent' arbeijt als het weerdich is, door dien den bergh
wat schaers opgheeft, van daer op Caslaff⁵¹ een
cleijn steedtje

Moravia Marchionatus

Van het bovengheschreeven steedtje Caslaff op
Iglau⁵² sijnde die eerste stadt in Moravien, op Presnits⁵³
een kleijn steedtje. Brien⁵⁴ is die hoofdstadt van Moravien

⁴⁶ H. Walther, *Proverbia, sententiaeque Latinitatis Medii Aevi (Carmina Medii Aevi Posterioris Latina)* II/2, Göttingen 1964, p. 272 no. 10552. Deze tekst – in vertaling: Dit gebouw haat, bemint, straft, bewaart, eert slechtheid, verdorvenheid, misdaden, recht, rechtschapenen – siert onder meer de gevels van de stadhuizen te Delft, Glasgow en Leipzig (zie hieronder, fol. 7r).

⁴⁷ *Pambo, Panna, Ladenits, piecena*: pánbůh, panna, mládenec, pěkný (met dank aan Daniela Griskova te Edinburgh).

⁴⁸ *Bemschenbroot*: Böhmisches Brot/Český Brod.

⁴⁹ *Coline*: Kolin/Kolín.

⁵⁰ *Couttenbergh*: Kuttenberg/Kutná Hora.

⁵¹ *Caslaff*: Caslaff/Čáslav.

⁵² *Iglau*: Iglau/Jihlava.

⁵³ *Presnits*: Pirnitz/Brtnice

⁵⁴ *Brien*: Brno.

[fol. 7v] Het Aerdtshardochtom van Oostenrijk
Die reijse van Wien⁵⁵ naer Venetien
door Stirien, ende Charintien het
welcke is omtrent 70 Du: Mijlen
van malkanderen gheleeghen is

Tot Wien ghearriveert, alwaer den Keijser sijn
residentie heeft, den 29 Dito savonts een ure van
deese stadt is een schans alwaer noch daghelijckx
wort aengearbeijt ende oock wacht ghehouden
wort, die schans ghepasseert sijnde moet men noch
7 breede brugghen passeeren, sijnde alles armen
van den Danubius. Den 30 Dito weesende heijlich
Sacramentsdach⁵⁶ hebben wij het gheluck ghehad
van den keijser toe sien in die hooftkerck van
Sinte Steeven, die een schoone uijtgehewene toorn
heeft, als meede van een Considerabile hoochte
gaende dien selvighen dach met die Processie, onder
het gheklangh van een schoon Musijck, trompet-
ten ende timbalen, het geene schoon was om toe
sien, ende aanghenaem om toe hooren, welcke
Processie met groote macht, ende magnificentie
oock van die Prinsen ende Vorsten des Rijckx ghe-
viert wierde. het hof van die keijser is een ghe-
deelte van verbrant gheweest sijnde het quartier
van sijn schoon Moeder het welcke teeghen-
woordich wederom bijkans herbout is, aengaende
het keijzers quartier is een out ghebou, ende
daer is niet toesien, aenmerckens weerdigh sijnde

⁵⁵ *Wien:* Wenen.

⁵⁶ *Sacramentsdach:* de tweede donderdag na Pinksteren, die in 1678 op 30 mei/9 juni viel.
Eminga volgt hier dus nog steeds de Juliaanse kalender.

[fol. 8r] Aengaende die stadt is niet groot in sich selven
men kanse in een uijr ront gaen, loopende daer
voor bij aen die eene kant die revier gheuoemt Da-
nau aen die ander kant light het achter eenighe berghen.
die voorstadt rommentom is gheheel groodt, jae groo-
ter als die stadt selfs, daer sijn schoone hooven
ende tuijnen, als meede huijsen ende paleijsen
alwaer die groote sich soomers ophouden, ghelijck
oock die keijser doet als meede Monte Cuch⁵⁷
die buijten die karrendoor ofte poorte oock schoo-
ne ende plaijsante wooninghe heeft buijten
die selvighe poort gheeft het noch eene schoo-
ne wandelinghe sijnde alles overlommert van
boomen alwaer sich savonts met honderden van
koetsen laten sien, ende ontelbare menschen
die keijserlijcken Biblioteeck is heerlijk ende
met veele diversche boecken versien daer sijn alleen
hondert ende veertich duijsent Volumina, ick laet
dan **consideeren** wat een menichte van andere
boecken daer dan moeten sijn, op den dach van
Sint Joannes⁵⁸ hebben wij het gheluck ghehad van
die keijserinne toe sien, die keijzersdochter, ende
keijzers Schoon Moeder hebbende een vraeije suite
van Jonghe Dames van omtrent 30, Alsmen
naer het Paleis van den keijser gaedt in die poort
sijn 5 Arents, niet wijt van daer is die keijzersche
ghenoemt anders hier die Spaensche peerdestal
daer van alderleij kolueren bijkans sijn ende van al-
derleij rasse van peerden, welcke alles sijn naem
heeft, t' welcke booven teeghen die staeck ghescree-
ven staet int Italiaens Die keijser met sijn

⁵⁷ *Monte Cuch:* de graaf van Montecuccoli, die in Leopoldstadt een zomerpaleis had.

⁵⁸ *dach van Sint Joannes:* 24 juni.

[fol. 8v] Ghemaelinne sijn op die jacht gheweest met het gheheele hof als ick ben hier gheweest, het welcke ick ghesien hebbe gaende op deese naervolghende manier toe als die keijser jaghen wilt soo laet hij het aen sijn jaghers weeten omtrent 14 daghen van toe vooren, die dan een mijl int ront ghaen seijlen spannen maeckende het selvighe alle daghen al kleijnder ende kleijnder tot dat sij in een kleijn hock sijn daer wort dan een tent voor die keijser ghemaect waer uijt hij sonder eens uijttoeghaen die harten ende Reen kan schieten, daer waeren oock 3 beeren die niet gheschooten wierden, waer op bloethonden ghehist wierden, bijkans doot sijnde trat die keijser uijt die tent met den opperjagher Meester, ende den Grave van Mansvelt, hebbende elck een halve lencie in die handt steeckende die Beeren soo tenemael doot onder het gheklangh wel van tweehondert Jachthoorens.

Het Koninckrijck van Hongharien
Den 25 Junij: ghetrocken naer Pres-
borch⁵⁹ sijnde die hoofstadt van Hongarien
wij hebben ons gheimbarqueert op den Danube
die snel loopt sijnde in 6 uren over, daer het
10 kleijne Duijtsche mijlen, wij sijn ghelogheert
gheweest in die Wilde Man. die stadt is niet
groot, sij heeft 3 poorten, het Casteel leght
booven op eenen bergh sijnde schoon ghebout

⁵⁹ *Presborch*: Presburg; Bratislava.

[fol. 9r] Ende oock sterck, in die welcke sijn schoone kamers met tapijten bijhanghen, als meede oock die kamer daer die kroone van Hongharien bijwaert wort die men niet sien kan, die sluetels daer van worden bijwaert die eene van die Hongharische stenden, die andere van die keijser, op die groote merckt staet een fraeije bonte marmere pilaer, ende twee schoone fonteijnen, van Presborgh ghetrocken toelande wederom naer Wein, onderweech latende legghen aen die rechterhandt een treffelijck slot ghenamt Petronel⁶⁰ toebijhoorende den Graeve Traun, alwaer hij hem veel ophoudt, daer is eene schoone peerdestal wiens cribben altemael van Marmer sijn, oock passeerende een stadtje ghenamt Hamborg⁶¹ alwaer oock een Casteel leght op een Bergh t'welcke altoesamen meest van die Turcken is gheruijneert, als meede die stadt, passeerende daernaer dicht voorbij EbersDorf⁶² alwaer die keijser sich in die herfts meest ophout ende hem daer vermaeckt met die wiltjacht, men siet oock een schoon ghebou, hier ghenoot nieu ghebou⁶³ op hebbende 7 torens ghedeckt met koper het welcke nu vervaldt. den 29 wederom ghekoomen tot Wien. ende daer noch ghebleeven tot den 15 Julij:

Als dan ghetrocken naer Venetien door Stijrien ende Charintien latende Laxenburg aen die rechterhandt legghen, aldaer is een plaijsant huijs van die keijser. door Trattsgist⁶⁴ een schoon marckveeck, op Neustadt⁶⁵ alwaer den hartoch Carel⁶⁶

⁶⁰ *Petronel*: Schloss Petronell, van de graven Abensperg und Traun.

⁶¹ *Hamborg*: Hainburg an der Donau.

⁶² *EbersDorf*: Kaiserebersdorf.

⁶³ *nieu ghebou*: Schloss Neugebäude.

⁶⁴ *Trattsgist*: Traiskirchen?

⁶⁵ *Neustadt*: Wiener Neustadt.

⁶⁶ *hartoch Carel Van Lottringhen*: hertog Karel V van Lotharingen (1643-1690), op 6 februari 1678 te Wiener Neustadt gehuwd met Eleonora van Oostenrijk (1653-1697), halfzuster van keizer Leopold I (1640-1705).

[fol. 9v] Van Lottringhen ghetrouet is met die keijzers
Suster. voor die poort staet een schoon uijtgehewen
antiquiteit van alderhande figueren, sijnde 12 mijlen
in Oostenrijck ghebleeven alwaer een Bergh is daer
8 ossen voor ons waghen ghespannen wierden om daer
over toe trecken gheduijrende 3 uren die ghepasseert
sijnde, staet daer een Capelleke koomende als dan in
Stijrien, door Pruck aender muer⁶⁷ een stadt, door
Lewben⁶⁸, ende Judenburgh⁶⁹ alle beide steeden reijden-
de meest int midden; hebbende aen die eene kant niet
als gheberchten ende aen die ander kant die riviere
ghenaemt Muer die niet wel navighabel is om sijn
ondiepte. omtrent ruijm 5 daghen rijdens sijn wij
in Charintien ghekoomen, door S. Veit⁷⁰ een schoon
marckvleck, Villagh⁷¹ een redelijcke stadt, travisa⁷²
een schoon MarckVleck vandaer op Ponteba⁷³ al-
waer separeert van malkanderen Duijtslant ende
Italien, door een kleijn ondiep rivier-
ke loopende door het boovenghemelde
vleck Ponteba, omtrent twee uijr van daer
hebben die Venetianen een sterck fortres het
welcke bijkans onwinbaer is, door dien dat het
gheleeghen is aen een enghe pas aen die eene
kant onuijtspreeckelijcke hooghe gheberghen, en-
de steenrotsen aen die andere kant een rivier.
onderwech siet men niet veel meer considerabels
als een stadt Conejan⁷⁴ alwaer ons die gheberghen
hebben bijghinnen toe verlaeten, die van het
bijghinsel van Stijrien af gheduert hebben van-
daer op Trevis⁷⁵, die de eerste stadt is gheweest

⁶⁷ *Pruck aender muer:* Bruck an der Mur.

⁶⁸ *Lewben:* Leoben.

⁶⁹ *Judenburgh:* Judenburg.

⁷⁰ *S Veit:* St Veit an der Glan?

⁷¹ *Villagh:* Villach.

⁷² *Travisa:* Tarviso.

⁷³ *Ponteba:* Pontebba.

⁷⁴ *Conejan:* Conegliano.

⁷⁵ *Trevis:* Treviso.

[fol. 10r] Die de Venetianen in vastlandt bijseeten hebben ende daernaer op Mestre een schoon groot dorp alwaer wij ons over die golf hebben laten setten ende den 29. Julij tot Venetien ghekoomen. Venetien is een Populuese ende groote stadt legghende aen Eijlanden die groote merckt van Sinte Marcus is gheleeghen aen die zee daer sijn opgherecht twee pilaren van eenen seeckeren Milaneeser, ende konde van niemant anders gherecht worden, gherecht sijnde vraegden die Venetianen wat recompensie dat sij hem souden gheeven, antwoorde ghenueselijck, als dat soude toeghelaten worden aen een ijder sonder eenighe peene daer moghen toe speelen, met alle soorten van speelen omtrent midden op die merckt staen 3 staecken, onder die langhte van twee mannen ghegooten van metael, bijteeckende 3 koninkrijcken die sij eertijts bijseeten hebben, aengaende die kerck van Sinte Marcus is van buijten seer vraeij staende voor op die ghevel 4 treffelijcke ende welghemaeckte Peerden van Metael, daer oock 6 schoone Coepels op, die Toorn staedt alleen ghesepareert van die kerck bijkans midden op die merckt. het paleijs van den Doijsje⁷⁶ is 5 mael afghebrandt ofte ten gheheele ofte ten deele maer is altoos kostelijcker wederom verreesen die Venetiaensche Jonghe Edeluijden hebben een eijghen Picuer soodat hij sonder haer consent niemant durft leere rijden hij heeft omtrent 20 peerden op die stal ende wel ghedresseert, hier is

⁷⁶ *Doijsje*: doge, staatshoofd van Venetië.

[fol. 10v] Oock eene schoone brugghe legghende over het groot kanael gheenaemt hier Realte⁷⁷ daer diversche huijsen op staen die neringhe doen die Ambassaduer van Vranckrijck die hier is, is Monsieur D' Estrades⁷⁸ Abée wiens Vader Ambassaduer is tot Nimweghen, den Ambassaduer van weeghen die kroon S[p]angien is soo lanck als ick ben hier gheweest continueel incognito gheweest, andere potentaten hebbende gheen Ambassadeurs, men seght dat hier omtrent die 20000 duijsent gondels ofte kleine sceepjes sijn, een Italiaense mijlje van hier leidt het Eijlandt gheenaemt Moran⁷⁹ daer die kostelijcke Venetiaensche glasen ghemaect worden Plinius prees die vassen van eerde van die Aretenj dat hij leefde soude meer prijsen het Cristal ende die vassen van die Venetianen. Aengaende het Arsenael mach die winckel van Mars ghenoeemt worden, daer wercken alle daghen aen duijsent ende vijfhondert Persoonen, aen het drincken voor die gheene die daer wercken spendeert den Doisje alle jaren 40000 Venetiaensche ducaten sijnde van ons gelt omtrent 80000 gulden. daer sij die koorden maecken is langh twee hondert ende tachtentich passus. daer hebben wij ghesien het Schip Buzentaurus⁸⁰ waer meede den Doisje op ons heere hemelvaerts dach naer die Zee vaert vergheselschapt met die grooste van Venetien, ende ontelbare gondels den Doisje booven ghenoeemt worpt dan een ringh

⁷⁷ *Realte*: Rialtobrug.

⁷⁸ *Monsieur D'Estrades*: Jean-François d'Estrades (1648-1715), abt van Moissac, ambassadeur in Venetië van 1679 tot 1685; hij was een zoon van Godefroi d'Estrades (1607-1686), diplomaat, ambassadeur in de Republiek, 1673-1678 gouverneur van Maastricht.

⁷⁹ *Moran*: Murano.

⁸⁰ *Buzentaurus*: Het staatsschip *Bucintoro* waarop de doge op Hemelvaartsdag uitvoer voor het ceremoniële huwelijk van Venetië met de zee.

[fol. 11r] Int water willende daer meede toe kennen gheeven, als ghelijck trouwende aen die zee, als deese feest gheviert wort ende die Carnivael dan koomen hier die meeste vremdelingen, die men buijten dien tijt hier niet veel vint. in het Arsenael sijn noch verscheidene kamers versien met wapens om 50000 man meede toe armeeren, sij timmeren daer alle daghen noch nieuwe oorloch scheepen die met volle monteringhe uijt het arsenael kunnen ghaen in die zee sonder eenighe manquement van water. onder andere is hier oock een stuck Canon ghemaect van Leer, ende is dicmaels gheproo-beert gheweest, men siet hier die wapens van Schanderbeeck⁸¹ die sulck eenen stercken arm hadde dat hij een Turck int midden door konde kappen. als meede die wapens van Sebastiaen Elsan⁸², die Alexander den derde⁸³ in sijn Pauselijcke stoel wederom herstelt heeft. ick ben hier gheloogheert gheweest in Leone Bianco op t' groot Canael, daernaer heb ick mijn kosten ghekocht bij een Pastoor van S. Paterniaen.⁸⁴

Die Reijse van Venetien naer Roomen langhs Padua, Ferrara, Bologna, ende Loretto, het welcke van Roomen is 200 – Italiaense mijlen Van Venetien ghetrocken den 3 September naer Padoa⁸⁵ alwaer wij onderweech ghesien hebben

⁸¹ *Schanderbeeck*: Skanderbeg (Iskender beg) was in de vijftiende eeuw een van de grootste tegenstanders van de Ottomaanse legers en stierf als koning van Albanië.

⁸² *Sebastian Elsan*: Sebastiano Ziani (ca. 1102-1178), doge vanaf 1172.

⁸³ *Alexander III*: paus Alexander III (1159-1181).

⁸⁴ *St Paterniaen*: de kerk van San Paternian (It. Paterniano), niet ver van de San Marco, is in de negentiende eeuw gesloopt.

⁸⁵ *Padoa*: Padua.

[fol. 11v] Veele schoone ende treffelijcke paleijsen toe-
bijhoorende aen die Nobili Venetiani: oversulckx
het een plaijsierighe wech is, men seght dat hier
het beste broodt is van gheheel Italien. die kerck
Justinianj is gheheel schoon ende van binnen
altmael van marmer. hier is oock een uni-
versiteit eertijts vermaert, maer is nu wat in die
Cadentie, ende een groote kelder die onder een
rivier passeert. vandaer op Ravigo⁸⁶ passeeren-
de Mons Sele⁸⁷ is een Casteel daer die rivier Ade-
ce⁸⁸ heeft gheinundeert 30 mijlen in ront
Vandaer op Ferrara het welcke is onder het
ghebiedt van die stoel van Roomen, alwaer
toe sien is een seecker paleijs ghebout van steenen
ghesneeden op die forme van Diamenten ende
is eertijts gheweest die hoofstadt van den hertoch
van Modena, maer den selvighen hertoch ster-
vende sondere echte ooren is het selvighe ghekoomen
aen het Pausdom, naer dien verlieten die stadt
wel 10000 Borghers. die stadt is groot, ende met
breede straten versien, daer resideert altoos een
Cardinael van weeghen die Paus sijnde sijn
Casteel aen aen die groote merckt rommentom int wa-
ter.

Tot Bolognen⁸⁹ hebben wij ghesien die kelder
van die Predicheeren die seer langh ende breedt
is, vandaer naer die choor daer soo wonderlijck
ingheleijt houtwerck is, jae soo suijptijl dat
keijser karel die 5 self in Persoon heeft
ghesien, segghende ghescildert toe sijn: waer op

⁸⁶ *Ravigo*: Rovigo.

⁸⁷ *Mons Sele*: Monselice.

⁸⁸ *Adece*: Adige.

⁸⁹ *Bolognen*: Bologna.

[fol. 12r] Den oversten met respeckt repliceerde, dat het
waer ingheleijt den keijser heeft ghenoomen een
kleijn kamerken uijtslaende eenighe kleijne stuckx-
kes hout daer een ijder sijne vingher noch kan in-
steecken, siende alsoo dat die konste kan naervol-
ghen die natuer. oock hebben wij ghesien het Paleijs
dat is die residentie van den Legatus Apostoli-
cus die doen waer Gedastaldi⁹⁰ hebbende maer een
oogh, het Paleis van den Graef Eduardo Leppoli⁹¹
mediteert oock ghesien toe worden daer staen 4
schoone statuen ghekoomen van het Campidolie
tot Roomen, wij hebben oock ghesien het welcke
remarguabel is Sinte Chatarina di Bologna
ende is noch hedendaechs al oft sij waere int leeven
haer vlees in haer tronie is half van booven bruijn
gheworden maer die reste is al of sij leevendich
waere, sij sit in eene stoele. noch daer en booven
die kerck Barbatsiano daer den heijlighen
Paulus onthooft is gheweest, ende in die selvighe
kerck is eenen schoonen autaer die ghekost heeft
sesendartich duijsent scudi, hier is oock toe sien
eenen toorn door eenen seeckeren Meester krom
ofte scheef ghebout, segghende dat het geen konst
en waere eenen rechten toorn toe bouwen
maer eenen krommen, die soo langh soude staen
als eenen rechten, oock is hier toe sien eenen gael-
derie die wonder wel ghebout is gheduijrende een

⁹⁰ *Gedastaldi*: Cardinal Girolamo Gastaldi (1616-1685), pauselijk gezant te Bologna 1678-1681, was aan een oog blind.

⁹¹ *Graef Eduardo Leppoli*: Conte Odoardo Pepoli liet in 1653, na zijn benoeming tot senator van Bologna, het palazzo Pepoli Campogrande bouwen.

[fol. 12v] Nederlantsche ure langh, waer omtrent
booven op eenen Bergh is rustende een seecker
miraculeus Lieve Vrouwe beeldt dat die in-
woonders van Bolognen gaende uijt devotie
bijsoecken, niet kunnen ghehindert worden
van het tempeest des hemels. Bologna is wel
ghepuepuleerd, is oock een mee van die fa-
mueste universiteijten van gheheel Italien
van Bologna op C. S: Pietro,⁹² vandaer op Imola
een kleijn steedtje als meede Faenza ende dee-
se naevolghende steedtjes Farli⁹³, Cesena, Ri-
mano⁹⁴, Pesaro, Fano, Sinigaglia⁹⁵ ende Anco-
na, dat een meede van die principaelste seehavens is
die de Pauselijcke staedt onder sijn ghebiedt heeft,
die zee spoelt aen die mueren van die
stadt, het licht Berghachtich. Vandaer op het
Steetje Loretto⁹⁶ legghende op eenen hoog-
hen bergh alwaer midden in die hooftkerck
het huijsje staedt daer die heijlighe Moeder
Godts Maria in ghewoont heeft, in het sel-
vighe huijsje is die venster waer door ghekoomen
is den S: Enghel Gabriel die ghebootschap heeft
aen Maria die gheboorte Christi, daer
hanghen in 15 goude lampen, het bovenghe-
melt huisje is kleijn ende ghelijck van Vriesche
oude steen, den Tresoir is een van die rijckxste
ende kostelijckste van die gheele werelt, jae

⁹² *C S: Pietro:* Castel San Pietro.

⁹³ *Farli:* Forlì.

⁹⁴ *Rimano:* Rimini.

⁹⁵ *Sinigaglia:* Senigallia.

⁹⁶ *Loretto:* Loreto.

[fol. 13r] Absoluijt die eerste het soude al toe veel
sijn, die kostelijckheeden hier apart toe specifi-
seeren, daer worden boeckjes ghevonden die het
altmael int apart bijschrijven, wil nochtans
maer segghen van een peerel, gheexstimeert
bijkans onwardeerbaer, sijnde soo dat men onse
Lieue Vrou perfect in die wolken daer in
kan sien, ende daer is oock het Portret van die
koninghinne van Sweeden Christina, alte-
mael van silver. Van Madonna di Loreto
op deese naervolghende steeden Recanati,
Macerata, Tolentina⁹⁷, Spoletto, Terni,
Narni, ende het Casteel ottricolj⁹⁸ ende Cività
Castellana, rignano⁹⁹ een Casteel, alsmeede
Castelnuovo.¹⁰⁰

Roomen

Tot Roomen gearriveert den 16

September

Die Antiquiteijten van Roomen

die ick hier ghesien hebben

sijn deese naervolghende ghespecificeerde

⁹⁷ *Tolentina*: Tolentino.

⁹⁸ *Ottricolj*: Otricoli.

⁹⁹ *Cività Castellana rignano*: Rignano Flaminio.

¹⁰⁰ *Castelnuovo*: Castelnuovo di Porto.

[fol. 13v] Int jaer vierhondert ende tweeendartich naer
het neemen van Trojen bijgost den grooten
Romulus toe bouwen die Stadt Roomen
die continueerde int rijck tot tweehondert
ende vijftich jaeren, daernaer is ghesucci-
deert Numa pomphilius, Tullus Hostius,
Ancus Martius, Tarquinius Priscus, Ser-
vius Tullius ende Tarquinius Superbus
daernaer is ghevolgt het Consulaet het
welcke gheduijrt heeft 450 jaeren voor
die gheboorte Jesu Christi tot int jaer 752.

Van die Merckt van Roomen
teghenwoordich Campo Vaterno

Om toe ghaen naer deese plaetse men neemt het
van het Campidolium, naer den oosten toe ende
naer die lincker handt waeren eertijts die Cir-
cels ghenoeemt geomaniennes, scale gemonie
a gentilibus reorum waer van gheworpen sijn
Seanus, ende Vitellius, leest Svetonius sprec-
kende vanden Tibur. Valerius de Cepis
ende Dion historischrijvers van het sacrificie
van Seanus.

Aen die voeten van deese dellinghe is die ghe-
vanghenisse van Sinte Pieter, ende Paulus
eertijts ghenoeemt Carcer Tulliani daer

[fol. 14r] Stierven Cetagus ende Lentulus conjuratuers
met Catilina, Leest Plutarchus spreekende
van Cicero.

Dicht bij in die plaetse ghenoeemt Augusti is
die kercke van Sinte Marten eertijts den tem-
pel van Mars den Wraeckneemer gheboudt
door Augustus, willende revangheere die doot
van Julius Cesaer, Leest Svetonius,
Capite 29, ende Ovidius 5 Fastorum

Mars ades, et sacia scelerato sanguine ferrum
Templa feres, et me victore vocaberis vltor.
Voverat hoc Juvenis tunc, cum pia sustulit arma
in conjuratos. Scilicet Cassium et Brutum¹⁰¹

Wat hoogher is die kerck van den heijlighen
Laurentius in miranda, gheboudt op den
tempel van den keijser Antoninus, die in-
ghanck is gheorneert met Columnen naer
het Corintienen, niet wijt vandaer is die kerc-
ke van Sinte Cosma ende Damiane,
eertijts tempel van Romulus ende Remus
wat hoogher sijn die reste van den Tempel
van den Peijs ghebout door die keijzers
Wespasianus, ende Titus naer hunne victorie
teeghen die Joden, over het inneemen v
an Jherusalem, ende daernaer brachten
sij die buijdt in die selvighe kercke het gheene
sij ghenoomen hadden uijt den Tempel

¹⁰¹ Ovidius, *Fasti* V.575.577.569: 'Mars, ades et satia scelerato sanguine ferrum,'
'templa feres et, me victore, vocaberis Ultor.', voverat hoc iuvenis tum cum pia
sustulit arma.' (Be present, Mars, and glut this steel with guilty blood ; You will
be enshrined, if I win, and named Ultor. / the young man vowed it when he took
up pious arms.) De spreker is Augustus, die bezweert Brutus en Cassius te
straffen, zoals Eminga in de vierde regel toelicht.

[fol. 14v] Van Salamon teweeten 6 trompetten
van silver, een silveren kandelaer met 7 armen
ende een tafel van goudt het gheene sich toont
verheeven in die arce van hunne triumphe
dicht aen deese tempel is S. Francois eer-
tijts tempel d'osgiris, ende Diris, te weeten
van die Sonne ende Mane daer die jonck-
heijt van Roomen quam om die Dames
toe sien. Ovid: 2 Fast:

Nec fuge niligine memphitica templa Iuvence¹⁰²

En vergeet niet toe gaen naer den tempel
D'Isis Ovid: de arte amandi.
Hier achter siet men eenighe reste van den tem-
pel daer het Porticus georneert was van 6
Columnen ende 12 van binnen.
Den tempel van den peijs hier booven gheenoemt
het inkoomen was 10 columnen a la Corintie-
ne ende met 8 van binnen, daer der een voor
staedt aen die kerck van Sinte Maria
maggiore, bij die kerck van S. Francois is die
booven ghenoemde arce triumphael van Ti-
tus opgherecht bij den famuesen wech gheenoemt
Via Sacra, soo wiert hij gheheeten omdat daer
den Peijs gheslooten wiert met Romulus ende
Tatius, ende oock omdat die gheheele wech ghe-
bruijckten die Priesters Iduliorum sacrorum

¹⁰² Ovidius, *Ars amatoria* 1, r. 77: 'Nec fuge linigerae Memphitica templa iuvencae'
(Don't skip the Memphite temple of the linen-clad heifer).

[fol. 15r] Causa, welcke sacrificitie sij Deeden aen die
Iden die koomen in elcke maendt ter eeren
van Jupiter. Ovid: 2 Fasto:

Jdibus alba¹⁰³ Jovi grandior agna cadit.

Etsi nil¹⁰⁴ dederint sacra roganda via est.

Horatius¹⁰⁵, ibam forte via sacra.

Vandaer keerende naer het Campidolie, ende
volghende den wech naer die winie van Farneese
op die lincker handt sijn 3 Columnen van den
tempel van Jupiter stator, ofte aretteerder
gheboudt door Romulus, Plutarchus

quod Romulus¹⁰⁶ olim

ante palatini condidit ora iugi.

In deese tempel ondeckte die Senaet die conju-
ratie van Catilina. Leest Plut: spreekende
van Cicero.

Aen die slincker handt sijn die Rostra, soo
ghenaemt van die Latinisten omdat die selvi-
ghe waeren gheorneert met beken ghenoomen
van scheepen ofte ghaleeren van die vijandt
ende deese beken waeren ghelijck aen die bec-
ken van die Arents, soo langh als deese tribu-
ne, ende triumviraet duerde, het hooft, ende
hande van Cicero sijn vast ghemaectt gheweest
aen die selvighe Rostra. Juvenalis, Satijr: 10.

Imperio manus¹⁰⁷ est, et cervix cesa, nec umquam
sangvine caudidici maduerunt rostra pugilli

¹⁰³ *Jdibus alba* ...: Ovidius, *Fasti* I, 56: 'Idibus alba Iovi grandior agna cadit' (A great white lamb falls for Jove on the Ides.).

¹⁰⁴ *Etsi nil*...: Ovidius, *Amores* I VIII.100: 'si dederit nemo, Sacra roganda Via est.'

¹⁰⁵ *Horatius, ibam* ...: Horatius, *Sermones* I 9.1: 'Ibam forte via sacra' (Ik liep laatst op de Heilige Weg).

¹⁰⁶ *quod Romulus* ...: Ovidius, *Fasti* 6.792a-793a: 'tempus idem Stator aedis habet, quam Romulus olim / ante Palatini condidit ora iugi.' (The same time is Stator's, whose temple Romulus founded / Once by the face of the Palatine's ridge.).

¹⁰⁷ *Imperio manus* ...: Juvenalis, *Satyrae* 10.120-121: ingenio manus est et ceruix caesa, nec umquam / sanguine caudidici maduerunt rostra pusilli. (Cicero's hoofd en hand / zijn daarom afgehaakt. Aan hun katheders / kleeft nooit het bloed van zwakbegaafde pleiters!).

[fol. 15v] Op die rechter handt van deese Colonne is eene fonteijne daer was die golphe van Curtius Romanus. Leest Titus Livius libro 7

Svetonius seght, dat den keijser Galba daer vermoort is, op het einde van foro Romano is den tempel ghenoeemt la consolatione ghebout op die ruijnen van den tempel van die Vastales, Plutarchus spreekende van Numa bij deese plaetse was het orrarium publicum ghestelt in den tempel van Saturnus van daer siet men die rotse Tarpine van waer men wierp die Crimineele welcke supplitie is ghevallen op Manlius omdat hij sich selven wilde maecken koninck van Roomen naer dat hij verjaeght hadde die Gauloosen.

Op het Campidolie sijn 3 columnen resteerende van den tempel van Jupiter tonantis ghebout door Augustus omdat hij ghescapeert was den blixem in Biscaijen.

Wat leegher sijn 8 columnen resteerende van den tempel la Concordia ghebout door Camillus

Ovidius:

Nunc bene¹⁰⁸ prospicies Latiam concordia turbam
furius antiquam Populi superator hetruscj
voverat. Scilicet Furius Camillus.

In dien tempel veroolde den Senaet Ceta-
gus ende Lentulus ende daerom deese plaet-
se is ghenoeemt gheweest Curia.

¹⁰⁸ *Nunc bene ...*: Ovidius, *Fasti* 1.639-642: nunc bene prospiciens Latiam Concordia turbam, / ~ nunc~ te sacratae constituere manus. / Furius antiquam, populi superator Etrusci, / voverat et voti solverat ille fidem. (Now you have a fine view over the Latin mob; / Now consecrated hands have confirmed you. / Furius, conqueror of the Etruscan people, / Vowed the old temple and kept his vow.).

[fol. 16r] De la via Appia e Porta Capena
teghenwoordich van Sinte Sebastiaen

Deese wech is ghenoeemt alsoo omdat Ap-
pius Claudius heeft laeten floeren tot
omtrent Bronduse wijt 360 mijlen hij was
ghebout met vraeije huijsen, portucen, ende
graven Horatius Satyre 5.

Minus est¹⁰⁹ gravis Appia tardis supple
pedibus.

Aen die rechter handt sijn die ruijnen van die
bangien van Antonin Caracalla daer
ghevonden is gheweest den stiere van Farnese
in deese bangie waeren 600 kamers versien
met marmor ende porphier. een weijnich vor-
der aen die slincker handt is den wech van Por-
ta latina daer S. jan is ghemarteliseert
vervolghende die muere op die rechter hant
men komt aen die poorte Capena daer sijn
die reste van die waters van Appia, daer Ap-
pius Juvenalis van spreeckt.

Substitit ad¹¹⁰ vestras arcus madidamq; Capenam

Buijten die stadt is die reste van het graf van
Scipio Africanus, ende daernaer eene kleijne
riviere Almone in die welcke men waste het
beelt van die Sybillen, naest bij is een kleijn
Capelle, daer was den tempel van Mars in die
welcke men gaf audientie aen die Ambassa[duers]

¹⁰⁹ *Minus est ...*: Horatius, *Sermones* I.5, 6: 'minus est gravis Appia tardis' (de weg [nl. de Via Appia] maakt minder moe als je geen grote haast hebt).

¹¹⁰ *Substitit ad ...*: Juvenalis, *Satyrae* 3, 11: Substitit ad veteres arcus madidamque Capenam.

[fol. 16v] Van die Vijanden eerdat mense liet koomen

binnen Roomen. Ovidio 6 Fasto:

Lux eadem Martij festa est quem prospicit

extra,

appositum dextrę porta Capena vię.

Van dien tempel die Cavailjers toe Roomen
bijgosten hunnen Cavalcaden 2 reijse int jaer
wanneer sij ghekleedt waren met tabbaerts van
Purper ghenoeft trabees draghende inde
handt eenen oliven tack die eerste reijse, den
dach ofte feeste van die wolwen ter eeren van
Romulus ende Remulus, Leest Plutar:

Die 2 reijse aen die Iden van Julij op welcken
dach die Cavailjers hun vertoonden voor den
tempel van Castor, ende Pollux, ende daer-
naer ghinghen sij toe voet leijdende hunne
peerden, om soo toe spreekken voor den Censor
die examineerde hun leevens, het gheene sij
noemden probatio equitum, waer af komt

Cesaremur tuum Tribale salutas.

Augustus sijnde keijser usurpeerde deese auctori-
teijt doende passeeren die Cavailjers voor
sijnen troon, daer die gheene, die eenich ghe-
rinch veijt ghedaen hadde, wierden gheares-
teert, ende slecht met schande van hunne
peerden ghepriveert. Het is dan, dat Ovidius
in exilijm sijnde sich selven wilde justificeeren
aen Augustus.

[fol. 17r]

Vitamq: meam¹¹¹, moresq: probos

Illo quem dederas pretereuntis equo. Alia

Carminaq: edideram cum te delicta notantem

Preterij toties ipse quietus eques

Vorders is den tempel van Apollo den stommen ghebout door Augustus naer die wederkomste van die Ambassadeur ghesonden naer Delphe om toe vraghen het Orakel raeckende sijne successuer. het orakel en heeft niet gheantwoort. het sij uijt Coleere ofte uijt spottin- ghe deede maecken eenen ghevel aen deese tem- pel daer aen schrijvende Apollino Delphico muto. Plutarchus spreekende van deese Ces- satie, ende Lucanus seght

Mutat Parnassus¹¹² hiatu

Conticuitq: Deum.

Juvenalis

Delphi¹¹³. oracula cessant.

Vandaer arriveert men in die kercke van S. Sebastiaen waer teeghen den Oosten siet- men groote ruijnen van eenen tempel ofte wel verghaderinghe van Diocletianus, ende in het inkoomen van den wech sietmen eenen schoonen toorn die resteert van het graf van Cecilia Metella Vrou van Crassus volghens het opgheschrift, Cecilia Metella Crassi, aen deese toorn is l'hippodrono, ofte Cirque, van Antoninus Caracalla

¹¹¹ *Vitamq: meam ...*: Ovidius, *Tristia* II, 89-90 en 540-541: 'At, memini, uitamque meam moresque probabas / illo, quem dederas, praetereuntis equo.'; 'carminaque edideram, cum te delicta notantem / praeterii totiens inreprehensus eques' (And yet, I remember, thou wert wont to approve my life and my ways when I passed before thee with the steed thou hadst granted me.).

¹¹² *Mutat Parnassus ...*: Lucanus, *Pharsalia* 5.131-132: '... muto Parnasos hiatu / conticuit pressitque deum ...' (De Parnassus / zwijgt, verstomd is de spleet, onderdrukt is de godheid).

¹¹³ *Delphi*: Juvenalis, *Satyrae* 6.555: '... quoniam Delphis.

[fol. 17v] Bijnaar in sijn gheheel, ende achter die Cirque
sietmen die ruijnen van die tempels van Mars
ende van die fortune van die keijzers waer
die soldaten van den Prētors waeren gheob-
ligheert toe gaen doen hunne ghebeeden, ende
sacritie voor die prosperiteijt van die wa-
pens van die keijzers. alwaer S. Sebastiaen
wort bijkent voor Christen, omdat hij refu-
seerde het sacritie ghelijck die tribunen
dedden aen hunne Compaingie van den
Pretor van Deocletianus, die den heijlighen
Sebastianus deede passeeren door die pijlen
in een groote Circel, vorders naer den Oosten
recontreert men die valeije Aricine
alwaer die fonteijne is ghenoeemt Sacre de
Numa, soo ghenoeemt Agaria van die welc-
ke den koninck obligeerde die vastales toe
ghaen halen hun water om toe bijsproeijen
het sacritie van den tempel. Juve. S. 3.
in vallem¹¹⁴ Aricine descendimus
hic ubi nocturne mima constituebat amice
V. Egeria est quę prebet aquas Dea grata Camenis
Ipsa numę Conjux, consiliumq: fuit.

De foro Boario et Velabro.
Deese plaetse wort alsoo ghenoeemt omdat
Hercules op die selvighe plaetse sacrificieer-
de eenen os ter eeren van Jupiter op

¹¹⁴ *in vallem* ...: Juvenalis, *Sayiraa* 3.17 en 3.12: 'in vallem Egeriae descendimus et speluncas', 'hic, ubi nocturnae Numa constituebat amicae' (liepen wij naar Egeria's vallei / met namaakgrot en al, waar koning Numa 's nachts zijn nimf ontmoette).

[fol. 18r] Den hoochsten altaer opgherecht int midden
van die selfste merckt. Ovi: 6: Fasto:
Constituitq: tibi¹¹⁵ quę maxima dicitur ara
hic ubi pars urbis de bove nomen habet

Op die rechter handt is een ghebou vierkantich
ghenoemt van die ghemeente den tempel van
Janus. al ist abuijs willende naervolghen die
waerheijt, ende insiende die divisien staende
op sommighe hoecken van Roomen, soo be-
vint men dat daer ghedaen wierde die feeste
Compitalium, in honorem Deorum Compita-
lium dicit Ovidius, dit ghebou was gheorneert
met die statuen, van Janus ende Mercu-
rius, ende van die 12 teecken en van t' jaer.
Publius Victor seght dat Janus sich selven
liet sien door alle straten. Cicero.

Jani transitus et pervię nominantur
Aen elck quartier waeren 2 toesienders
die sorghe hadden van die vrijheijdt van die stra-
ten, ende twee Nuntiatuers die overbroch-
ten alles dat daer passeerde. op elcke straet
waeren 4 Meesters ghenoeamt Vico Ma-
gistri die sorghe hadden om toe doen presen-
teeren eenighe speelen ter eeren van die
Gooden, ghenoeamt bij die Latinisten Lares
urbani urbis custodes et hostilij quasi ab urbe
arcentes hostes, daer Propertius seght

¹¹⁵ *Constituitq: tibi ...*: Ovidius, *Fasti* 1.581-583: 'constituitque sibi, quae Maxima dicitur, aram, / hic ubi pars Urbis de bove nomen habet' (He [nl. Hercules] set up an altar to himself called 'Maxima' / In the city district named from cattle).

[fol. 18v] Hannibalemq: lares¹¹⁶ Romana sede fugantes
Aen deese Gooden presenteerde men kroonen
van wol.
Omtrent den Tibur sijn die tempels van Hercules
ende van die fortune, Titus Li: in foro Boario.

Ad eadem¹¹⁷ herculis et fortunę edem
Aen die andere kant is die Madonna Cosmedin,
ofte wel Schola gręca daer Sinte Augustinus
leerde die Rhetorica is ghebout op den tempel
ghenoemt suijverheijt van die Romeijnen,
opgherecht ter eeren van die Virgini,
omdat sij haer heeft laeten vermoorden
op die plaetse van Roomen van haer eijghen
Vader die haer wilde bringhen tot onkuijsheijt.
Daernaer vervolghende den wech langhs
den Tibur men passeert die ruijne vanden
tempel van Hercules den Wreecker van waer
men ziet die Afgooden in Brons in het
Campidolie, ende in die riviere recht over
deese tempel is die ruijne van die Brugghe
Sublitius op die welcke Horatius Cocles
arretteerde den leegher van Porcenna.

Op dien wech was, ghenoeemt Porta Trigemina¹¹⁸
vorders is die poorte Sint Pauwel daer was
het graf van Cajus Sestius Epulorum Princeps
een van die 7 Prinsen: priesters], die voor die Victorie

¹¹⁶ *Hannibalemq: lares ...*: Propertius, *Elegiae* III.3.11.

¹¹⁷ *Ad eadem ...*: Livius, *Ab urbe condita* X.23.3: quae in foro boario est ad aedem rotundam Herculis, inter matronas ortum.

¹¹⁸ *Porta Trigemina*: Bij de Porta Trigemina op het Forum Boarium, tussen de Tiber en de voet van de Aventijn, begon de Via Ostiensis, de weg naar de haven Ostia.

[fol. 19r] Calamiteitjten, miserien, ende speelen
Publijcke banquetten deden snachs op het
Campidolie ter eeren van die Godtheeden, die
de Romeijnen willende bijdancken, stillen,
ende eeren, ende voor deese Priesters deckt-
men in het Campidolie 3 bedden van Parade
op welcke sliepen deese Godtheeden voor die-
welcke sij moeten banquetteeren, ende dit wiert
ghenoemt Lecti Sternium, et privilegium sa-
crum, in dit graf siet men die figueren ghegra-
veert die representeerden deese sermonien van
deese banquetten, onder aen die voet sijn 4 victo-
rien bijkoomen van die Coroone Imbandollette
ghenoemt bij die lateijnen Tenië ofte Vittë
die waeren die diamanten van deese Priesters
van die andere kant sijn 4 Dames waer die eers-
te draecht eenen boeck om toe toonen dat men
toe raden ghinck die boecken, ghenamt die
boecken van die sijbillen, die tweede droech een
schotel vol fruijt, ende kostelijcke bloemen
in een handt, ende in die ander handt een vadt,
die derde is gheseeten voor een tafel, die vierde
draecht flueijten om toe kennen toe gheeven
dat het Musijck daer oock was. Ovidius
Cantabat fanis¹¹⁹ cantabat tibia ludis

¹¹⁹ *Cantabat fanis ...*: Ovidius, *Fasti* 6.659: ‘cantabat fanis, cantabat tibia ludis.’ (The flute was played in temples, it was played at shows).

[fol. 19v] Tacitus aen het 5 van sijne annales segt dat die Damen van Roomen deeden deese sermonie om toe stillen die Gooden die vergramt waeren om die schellemstucken van Nero.

Petita a Dijs¹²⁰ piacula additi sijbille librij ex quibus applicatum, Vulcano Cereri proserpine propitiata per Matronas Juno in capituli lecti sternium, et privilegium sacrum, quibus Mariti aderant, celebrare femine.

Van den Pantheon

Deese tempel wort teghenwoordich ghe-noemt Rotonda is ghebout gheweest van Marc Agrippa schoonsoon van Augustus, van die tempel waeren die statuen van binen rommentom in die kerck, het Porticus was gheorneert met 16 colonnen, van binnen 12, ende 8 autaren, op die welcke gheviert wierden alle die Gooden, van den eene kant, die Gooden van die aerde van die ander die Gooden van die hel. koomende uijt die Rotonda trecktmē die rechter handt op naer die plaetse Pietra sijnde die tempel van Mars ghebout van Marcus Aurelius naer die victorie die hij bijkoomen hadden teeghen

¹²⁰*Petita a Dijs ...:* Tacitus, *Annales* 15.44: 'mox petita [a] dis piacula aditque Sibyllae libri, ex auibis supplicatum Volcano et Cereri Proserpinaeque, ac propitiata Iuno per matrona, primum in Capitolio, deinde apud proximum mare, unde hausta aqua templum et simulacrum deae perspersum est, et sellisternia ac pervigilia celebrare feminae, quibus mariti erant.' (Vervolgens zocht men naar middelen om de goden gunstig te stemmen. De boeken van de Sibylle werden geraadpleegd en op basis daarvan werden er door de gehele gemeenschap gebeden gericht tot Vulcanus, Ceres en Proserpina en werd de genade van Juno afgesmeekt door de getrouwde vrouwen, eerst op het Capitolium, daarna op de dichtstbijzijnde plek aan zee, waar men water schepte om de tempel en het cultusbeeld mee te besprenkelen. Vrouwen die in de huwelijks staat verkeerden, celebreeerden maaltijden voor de godinnen en diensten die de gehele nacht duurden.) .

[fol. 20r] Die Marcomansvolck van Duijtslandt, den tempel was versien van binnen met 4 pilaren, ende met sooveel van buijten.

Van het Mausoleum van Augustus
Men siet die reste van dit Graf achter S. Roch
Augustus liet [*corr.*] den selvighen tempel bouwen
voor hem ende sijne naerkoomelingen, daer is
oock ghestelt gheweest die assche van het lichaem van Germanicus van Agrippina sijne
Vrouwe, daer is oock bijghraeven Marcellus Aurelius Neef van Augustus, ende die Soon van Octavia toe weeten Soone van sijn Dochter, in die teghenwoordicheijt van die welcke Virgilius pronuntieerde sijn dicht van Sixte d'Eneidos

Van die poort Salare ofte Coline
Deese poort is ghenoeemt gheweest Coline omdat sij is op den Viminael in colle hortulorum seijt Pincius. teghenwoordich bergh van die triniteijt, sij is ook ghenoeemt gheweest Salare om reeden dat het sout het geene men sont naer die Saline passeerde door deese poorte
Int jaer van die fundatie van Roomen 336
Brennus koninck van die Gaulen quam in deese poorte anderen daechs naer die victorien teeghen die Romeijnen Leest titus Livius
Libro 5: postero die¹²¹ a pugna ad Alliam

¹²¹ *postero die ...*: Livius, *Ab urbe condita* V 41.4: 'postero die urbem patente Collina porta in forum perveniunt ...'

[fol. 20v] In forum pervenerunt Et Lib: Secun:
Annibal ad¹²² portam Colinam est progressus
atque inde mēnia citumque urbis contemplabatur
Juvenalis. Stantes Colina¹²³ intuerē Mariti
Den dach van deese victorie van Brennus is ghe-
exstimeert gheweest ongheluckich van die
Romeijnen, ende deese sijn ghenoecht gheweest
dies Alienses, ofte nefasti, op die dach waeren
gheslooten die justitie kamers, Erasmus segt
Justitium erat apud Romanos, nec lice-
bat tunc Prętori dicere hęc verba, Do,
supple leges, dico, supple jus, addico. id est
Damno. Ovid: Fasto

licet omnia¹²⁴ farj

verbaq: honoratus libera prętor habet
Bij deese poorte in die stadt was een grotte in
die welcke men ginck met een luttel water,
olie, ende melck naer die Godinnen ghenoecht
Vestales, die met hunne wil hun eer verloo-
ren hadden, deese plaetse wiert oock ghenoecht
sceleratus campus, siet Plutar: Lipsius, ende
Juvenalis, van hunne doot.

vittata jacebat¹²⁵

sanguine adhuc vivo terram subitura sacerdos
Op deese Bergh was eertijts den tempel van
Venus, van Eroina¹²⁶, ende vecordia, quasi aver-
tans corda. van die onkuijsheijt, Die Joncheijt
die het toe seer ketelde van liefde ginghen

¹²² *Annibal ad portam ...*: Livius, *Ab urbe condita* XXVI 10.3: '... Hannibal ... ad portam Collinam usque ad Herculis templum est progressus atque, unde proxime poterat, moenia situmque urbis obequitans contemplabatur.

¹²³ *Stantes Colina* .: Juvenalis, *Satyrae* VI.291: 'Hannibal et stantes Collina in turre mariti.' ([en buiten] / naderde Hannibal, zodat de mannen / steeds bij de stadspoort stonden.).

¹²⁴ *licet omnia*: Ovidius, *Fasti* I, rr. 51-52.

¹²⁵ *vittata jacebat* : Juvenalis, *Satyrae* IV. 9-10: 'incestus, cum quo nuper uittate iacebat / sanguine adhuc uiuo terram subitura sacerdos?' (Nog onlangs sliep hij met een voluitgedoste Vestalin, / die daarna levend moest begraven worden ...).

¹²⁶ *van Venus, van Eroina*: bedoeld wordt Venus Erycina.

[fol. 21r] Naer deese tempel storten hunne ghebeeden om
gheneesen toe sijn ende den Amoruesen ghinck
met een flambou ende stack die selvighe in die
fonteyjne, ghenoeemt liefde vergheeten, Ovidius
Secundo de remedio amoris.

Est prope¹²⁷ Collinam templum venerabile portam
imposuit templo nomina celsus erix

Est illic quoque letus amor qui pectora sanat,
inque suas gelidam lampades abdit aquas.

In die maendt van April die Cortisaens dee-
den daer hunne feesten ghenoeemt Veneralia
ter eeren van Venus die sij aenriepen om toe
mooghen houden haere schoonheijt. OV. 4: Fas

Numina vulgares¹²⁸ veneres celebrate Puellę
multa professorum questibus apta venus

Poscite thure dato formam Populiq: favorem
poscite blanditias, verbaq: digna loco.

templa frequentari Collinę proxima portę
nunc decet asiculo nomina Colla tenet.

Gaende langhs deese poorte komt men in die Wijn-
je Ludovisij, dit was die Cirque van Salustius
in die welcke men representeerde die speelen
ghenoemt Apollinares om die inundatie van-
den Tibur, het geene oock gheschiede op die
Cirque Flaminiaen bij het Paleis van Marquise Mathei.

¹²⁷ *Est prope ...:* Ovidius, *Remedia amoris* 549-553: Est prope Collinam templum venerabile portam; / Inpostuis templo nomina celsus Eryx: / Est illic Lethaeus Amor, qui pectora sanat, / Inque suas gelidam lampadas addit aquam.

¹²⁸ *Numina vulgares ...:* Ovidius, *Fasti* IV. 865-868, 871-872: numina, volgares, Veneris celebrate, puellae: / multa professorum quaestibus apta Venus. / poscite ture dato formam populi que favorem, / poscite blanditias dignaque verba ioco; // templa frequentari Collinae proxima portae / nunc decet; a Siculo nomina colle tenent, ' (Street girls, celerate the divinity of Venus; / Venus boosts the profits of working girls. / Request beauty and public favour with your incense, / Request seductive charm and playful words. // Now you should pack the temple near the Porta / Collina, named from Sicily's mountain.).

[fol. 21v] Van Campe de flore ende van den
Tiater van Marcellus.

Op die plaetse daer is teeghenwoordich het Paleis van den Cardinael Cibo was het Porticus Pompeius daer ghedoot is Julius Cesaer dit Porticus quam tot aen den Tiater van Marcellus dat men siet op het Paleis Savelli, ende dicht bij is die reste van den Tempel van Juno koninginne, ghebout van Marcus Emilius Sensor, ofte toesiender, deese tempel afghebrant sijnde is wederom gherestaureert, ghedurende het Governo van die keijzers, Severus, Caracalla, ende Marcus Aurelius. Vandaer ghaende was die galderie van Octavia Moeder van den Voorseijden Marcellus ende Suster van Augustus op die plaetse is teghenwoordich la Madonna in Porticu Leest Suetonius spreekende van Augustus Cap: 29. Ovidius.

Juvenes tibi¹²⁹ mille placebunt
tu modo Pompeia lentus spatiare sub umbra
aut ubi muneribus nati sua munera Mater
addidit.

Op deese plaetse was den tempel van Janus Bifrons gheslooten in tijden van Peis, ende open in tijden van Oorloch ghebout van Numa. Ende Oock van die Bellona daer die

¹²⁹Juvenes tibi ...: Ovidius, *Ars amatoria* I, rr. 63, 67, 69-70.

[fol. 22r] Oorlochs Mannen naer eenighe quade wenschen
teeghen het volck Emineus gheuoemt, ghinghen
met die lantie in die handt uijt den tempel tee-
ghen die Colonne segghende deese woorden. OV: Fas:
Cum solet¹³⁰ hasta manu belli pr̃nuntia mitti
in Regem et Gentes cum placet arma capi.
Daernaer volght Sinte Nicolaes, gheuoemt
ghevanghen, omdat eene Vrouwe langhen
tijt het leeven onderhielt met haer eijghen
soch.

Van die seeven Berghen van Roomen
Den omghanck van die muijren van Roo-
men wort bijslooten met 7 Berghen. Ghe-
uoemt int latijn Mons Capitolinus, Pala-
tinus, Aventinus, Coelius, Esquilinus, Vi-
minalis, ende Quirinalis.
Het Campidolium is alsoo gheuoemt om ee-
ne krane die sij vonden in die fondamenten
van den tempel van Jupiter. gheboudt op die
zale van die conservatuers van Tarquinius
Priscus 5 koninck van Roomen, van die Wes-
ten van die Bergh is die kercke van Araseli¹³¹
eertijs den tempel van Jupiter Feretrinus¹³²

¹³⁰ *Cum solet*: Ovidius, *Fasti* 6.207-208: Hinc solet hasta manu belli pr̃nuntia mitte / in
regem et gentes cum placet arma capi' (From which a spear is launched to herald a war, /
When we decide to fight a king and nation.).

¹³¹ *Araseli*: Aracoeli.

¹³² *Feretrinus*: lees: Feretrius (de bliksemslingeraar).

[fol. 22v] Soo gheseijt, a ferendis Spolijs opimis, ghenoomen van die vijanden. als eenen Romeijnsche Generael doode met sijn eijghen hant eenen Generael van die Vijanden sij brochten die wapens in die tempel Siet Plu: Marcellus die doot stack met sijn eijghen hant Britomarus koninck van die Gauli. Ovidius.

insignis Marcellus¹³³ opimis
ingreditur spolijs tertiaq: alma patrj
capta quirino suspendit.

Om toe segghen dat het die derde reijse waer dat hij sulcke wapens hadde in den tempel ghebracht gheseght spolia opima, omdat Romulus ende Cassus dat van toe vooren hadden ghedaen. Daer waren 3 soorten van wapens die eerste wierden opgheoffert aen Jupiter, die tweede aen Mars, ende die derde aen Janus Qirinus oock alsoo ghenoeemt Mons Tarpeius van Tarpeia, Governuer van de fortressen van die fortressen sijne Dochter maeckte Meester die Sabinen om toe hebben die gouden ketenen die sij droeghen.

Den Bergh Palatijn was het Paleis van den keijser, ende om den Bergh stont den tempel van Apollo ende Penates, ende die bibliotecke Palatine, van die welcke men siet die ruijnen, daer omtrent waer het huijs van Cicero, Marcus Antonius, ende Claudius den tribun

¹³³ *insignis Marcellus ...*: Verg. Vergilius, *Aeneis* 6.855-856, 859: Aspice, ut insignis spoliis Marcellus opimis / ingreditur victorque viros supereminet omnis. (Hic rem Romanam magno turbante tumultu / siste, eques sternet Poenos Gallumque rebellem, /) tertiaque arma patri suspendet cata Quirino.

[fol. 23r] Den Bergh Aventijn is omtrent den tempel
van Sinte Sabina eertijts tempel van Juno
koninginne, ghebout door Camillus, om daer toe
stellen die Idole van deese Godinne, die brocht
aen deese stadt die vijanden die sij kost vanghen
naest aen deesen kercke, ende aen die van Alexius
eertijts tempel van Diana, was niet wijt van
daer den tempel van die goede Godinnen.
Den Berch Coelius was bijwoont van Tullus
Hostilius derden koninck van Roomen waer
op is ghebout die kercke van S. Jan Lateraen
alsoo ghenoeemt van het Paleis van Lateranus
vermoort door Nero ghelijck verhaelt Tacitus.
ende Juvenalis segt.

Lateranorum obsidet¹³⁴ ædes
tota cohors.

Aenden onderghang van deese Bergh is die
kercke van S. Ethienien ghenoeemt die Ronde¹³⁵
eermael tempel van Faunus, ende Picus Go-
den van die herders, ghebout door Numa ende
gherepareert door Vespasianus, die hem deede
heeten tempel van Claudius, ende hij deede
daer aenbidden den keijser Claudius, langhs
deese Berghe sach men die famuese water-
leijdinghe van den Voorseijden Claudius

¹³⁴ *Lateranorum obsidet ...*: Juvenalis, *Satyræ* 10.17-18: 'clausit et egregias Lateranorum
obsidet aedes / tota cohors.' (en stuurde / een heel cohort naar Lateranus' villa).

¹³⁵ *S. Ethienien ghenoeemt die Ronde*: S. Stefano Rotondo.

[fol. 23v] Den Bergh Esquilinus, is aloo gheenoemt ab excubijs militum urbis, teeghen die middach van die Orienten is die tempel van het heijlich Cruijs in Jherusalem ghebout door Constantinus den grooten op die Ruijnen van den tempel van Venus ende Cupido, niet wijt vandaer naer den oosten is die Oude poort Labicana, waer booven passeeren die waterleijdinghen van den keijser Claudius.

Vandaer keerende naer den westen siet men het ghesicht van Aqua Martia, Castellum Aquarium eertijts gheenoemt, gherestaureert van Troijanus die de selvighe brocht in sijne batstove eertijts van Titus.

Vorder is die tempel van Venus ende Cupido, nu kercke van S. Maria Maggior. treckende naer den onderganck siet men die kercke van S. Martia op die voorseijde Bangie van Titus, ende voor sijn die neeghen Wulfsels onder die eerde gheenoemt die 7 salen, die dienden tot bijwaernisse van de Bangjen, wat langs daer is den toorn gheenoemt Mecenass, van die welcke Nero was siende die brant van Roomen, dicht bij Sinte Pieter met die boeijen is den schoonen Moijsses ghemaect van Michael Angelus, ende naest bij sijn die Ruijnen van die galderie van Livia vrouwe van Augustus. Ovidius de arte amandi.

[fol. 24r]

Nec tibi¹³⁶ vitetur que priscis sparsa tabellis
Porthicus auctoris Livia Nomen habet.

In het afkoomen van deese quartieren was die straet
ghenoemt ongheluckich Vicus sceleratus daer
Tullia deede Passeeren hare karos overt lichaem
van haeren Vader Servius.

Den Bergh Wiminalis is tusschen den Qui-
rinael, ende Esquilinus op den selvighen Berg
is S. Laurentius, ghenoeemt Paneperpa, ende
bijneeden sijn die ruijnen van die Moeder van
Nero Aggrippina, ende die Bangie ghenoeemt
Olimpiades.

Den Bergh Quirinael is alsoo ghenoeemt
van den tempel van Romulus wiens toenaem
was Quirinus, die teeghenwoordich ghenoeemt
wort Monte Caval om reeden van twee peer-
den die daer staen voor het Paleis van die Paus
deese peerden sijn ghevonden in die bangie van
Constantinus, teeghenwoordich het Paleis van
Manchini.

Van die Ruijnen ende het innee-
men van Roomen

Den eerste keer is Roomen gheplundert
ende verniet door Brennius ghelijck ons blijktt

¹³⁶ *Nec tibi ...*: Ovidius, *Ars amatoria* 1.71-72 (en ook de galerij van Livia, versierd met /
oud-vaderlandse heroïek, is jachtterein.

[fol. 24v] Aen die poorte ghenoeemt Salare
Die tweede reijse int jaer Christi 410
van Alarius onder die keijser Honorius,
ende wederom ghenoomen door Artolphus
Schoon Broeder van den selfsten Alarius
Die derde reijse int jaer 458 door Gen-
seric koninck van die Wandalen gheroepen
van Eudoxia Vrouwe van Valentianus
om haer toe revangeeren, van Maximinus
die haeren man ghedoot hadde om met haer
toe trouwen. die reijs S. Leo bijlette dat
die stadt niet gans afghebrant wiert.
Die vierde reijse int jaer 476 door Odoa-
cre koninck van die Herules.
Die vijfde reijse int jaer 536 door Theodic
koninck van die Oostragosts ghesonden van
Zenon koninck van den Oosten teeghen
Odoacre dootghesteecken toe Ravenna
ende Roomen wiert wederom inghenoomen
van Belizarius
Die sesde reijs int jaer 538 door Vitiges
koninck van die Gotten, ende wederom ghe-
noomen van Belizarius die Vitiges ghe-
vanghen brocht aen die keijser Justinianus

[fol. 25r] Ende recompenseerde het selvighe feijt met
Belizarius toe maecken Governuer van een Pro-
vintie.
Die sevende keer int jaer 548 door Totila
noch eens verlost door Belizarius.
Die achte keer 549 ghenoomen door den
selvighen Totila ende wederom ghenoomen
door Narzes¹³⁷ die Totila vermoorde.
Die negende reijse door Artolphus koninck
van Lombardien ende als dan Estienen
den tweede Paus vraegde secours van Pipinus
die obligeerde hem toe retireeren tot in het lant ghenoeemt
teghenwoordich Romainie
Die tiende reijse door Arnoldus koninck
van Duijtlant¹³⁸ gheroepen sijnde door den Paus
ghenoemt Pulcher¹³⁹, om toe bijletten die dissen-
tien van Italien, ende arriveerende den sel-
vighen keijser wiert hem die intre van Roomen
gheweijgert, niet teeghenstaende door die on-
achtsaemheijt van die wacht die de stadt lieten
inneemen. ende hij is daer soo inghekoomen.
die Elfste reijse door Henricus die 4¹⁴⁰ keijser
van Duijtslant, ende hij waer gheexcommuni-
ceert van Gregorius die 7, ende wederom uijtge-
jaecht, door Robertus richard¹⁴¹ hertoch van Normandien

¹³⁷ *Narzes*: Narses (ca. 478/480-566/573) generaal onder de Byzantijnse keizer Justinianus.

¹³⁸ *Arnoldus koninck van Duijtlant*: mogelijk Arnulf van Karinthië (850-899), koning van Oost-Franken vanaf 877, betwist koning van Italië vanaf 894 en betwist keizer van het Heilige Roomse Rijk van 896 tot zijn dood.

¹³⁹ *den Paus ghenoeemt Pulcher*: Van 891-1896 regeerde paus Formosus, wiens naam hetzelfde betekent als 'pulcher': knap, mooi.

¹⁴⁰ *Henricus die 4* : Hendrik IV (1050-1106), keizer vanaf 1056. Hij bezette Rome in 1081-1082.

¹⁴¹ *Robertus richard*: Robert Guiscard (c. 1015-1085), een zoon van de hertog van Normandië die naar Italië trok als leider van een gelukzoekende roversbende en Apulië, Calabrië en Sicilië veroverde.

[fol. 25v] Die twaelfste reijse in jaer 1527 door Bourbon

Van den Amphiteatrum

Teeghenwoordich deese famuese bou is ghe-
noemt Collisee, ende is ghebout gheweest
int jaer Christi 65 door die keijzers Vespasi-
anus, ende titus, naer die destructie van Jhe-
rusalem Leest Lipsius, van die Amphitea-
trum spreekende op deese plaetse represen-
teerde men drie soorte van spektakels die eerste
waeren ter eeren van den Godt Mars toe-
weeten die gladiatuers, teegen die gladiatuers,
die tweede ter eeren van Diana, die Gladia-
tuers teeghen die beesten. Die derde ter eeren
van Neptunus eenen slach met die scheepen,
veele Christenen hebben op deese plaetse het
martijrie onderstaen, ghelijck ghetuijcht Sinte
Ignatius Discipul van Sinte Pieter onder
den keijser Traianus.

Van die Colonnen Traijana ende

Antonina

Op die eerste sijn ghegraveert die victorie van
Traianus op die tweede die victorie van Mar-
cus Aurelius teeghen die Mercomannen

[fol. 26r] Van die Obilisci ofte Piramiden
Daer is een aen S. Jan Lateraen een
ander aen Porta Populi die men kan sien
van 3 diversche straten. die derde is aen Sinte
Pieter ghetrocken uijt die Cirque van Nero, die 4
bij S. Maria maggior ghetrocken uijt het graf
van Augustus, die 5 op die Piazza Navona
onderstuent van 4 diversche Postuijren willen-
de toe kennen gheeven, die eene Europa, die
ander Asia, die ander Africa, ende die 4
America. ghetrocken uijt die Cirque van
Antoninus Caracalla, op sommighe sijn ghe-
graveert die victorien ende Miserien van die
Egiptijens.

Van die groote Cirque
Deese plaetse was eertijts gherenomeert,
was tuschen den Bergh Palatijn ende Aven-
tijn waer men presenteerde diversche speck-
takels, waerom den Autuer Numius, sommi-
ghe willen dat sijn naem waer Pannimirus daer
inkoomende doet den keijser Nerva hem sien het spektakel van
Dromrododus gheexponeert
sijnde aen een Leeuv die hem moeste verschueren

[fol. 26v] Is ghekaresceert gheweest van den selvighen Leeu
om reeden dat deese Slave hem hadde ghetrocken uijt
een van sijn klauwen eenen doorn, ende gheneese
die apostueme die van den doorn ghecauseert
was.

Van die Architriumphalen

Daer restieren der maer 4 een aen die voet van
het Campidolie ter eeren van die keijser 7 Sever-
us¹⁴², Antoninus, ende Marcus Aurelius, die
tweede is die voorseijde van Titus, die derde is
van Constantinus, ende die vierde is bij Sinte
Gregorius, opgherecht ter eeren van die keijser
Septiminius Severus ende Marcus Aureli-
us door die Coopluijden.

Van die merckt ghenoeemt Pallodio.

Aen den voet van den Bergh Quirinus
omtrent naer die middach is eenen dicken
muer op sijn antijcks die resteert van het
Paleis van Nerva, ende vorders aen die rechter
hant is eene kleijne plaetse daer men siet die
Godinne Pallas op den booch van die poorte
ghenoemt Palladium ghebout door Domiti-
anus.

Van die Principaelste Plaetsen
van Roomen.

Toe weeten, die plaetse Navona van

¹⁴² 7 *Severus*: Septimius Severus, keizer van Rome 193-211.

[fol. 27r] Basquin, van Parion, Monte Giordano, die wisselbanken, den Toorn gheenoemt sangvineus die plaetse gheenoemt frosse die merckt Madonna ofte van S. Laureijs, die Rotonda, die fonteijne die Treve, die plaetse S. Marco, Campidoglio, Mantanara, van die Jooden, Campo di fiore, Farnese, van die Triniteijt, ende die van Spangien

Brugghen van Roomen

Twee mijlien van deese stadt is Pontemol¹⁴³ in die stadt is ponte S. Angelo, Ponte Sisto, ponte di quattro Capi, Ponte Sestio, tusschen het Eijlant van Sinte Bartholomeus, Ponte Rotto ende Ponte triumphael sijn daer, maer resteeren alleenlijck die ruijnen.

Van die Poorten van Roomen

Porta Populi ofte eertijts flaminia, Porta Pinciana, Porta Salaria, eertijts Quirinalis, Porta pia ofte Sanctę Agnetis, Porta inter Aggeres nu tenemael gheruijneert, Porta S. Laurentij, eertijts Tiburtiana, Porta S. Joannis, eertijts Celimontanam, Porta Gabiosa vel Gabiusa, Porta Latina, Porta Capena ofte van Sinte Sebastiaen, die Poort van Sinte Paulus, eertijts Tergemina, Porta ripa

¹⁴³ *Pontemol*: Ponte Milvio.

[fol. 27v] Porta S. Pancratij, anders Aurelia, Porta
Septiminia, Porta S. Petri ofte Angelica
Porta Castelli.

Van die waterleijdinghen van Roomen
Van die oude en resteerender maer twee meer
te weeten het water gheuoemt Aqua Virgi-
nia, ofte water die Treeve. Die Sabatina
teeghenwoordich gheuoemt Pauliana omdat
Paulus 5 die selvighe hermaeckt heeft, ende
Sixtus Quintus heeft ghemaeckt eene nieu-
we gheuoemt Aqua Felice die de andere
plaetsen, daer van toe vooren gheen water
was, voorsiet. Finis.

Enighe andere Curiositeijten van
Roomen die ick hier oock ghesien hebbe
bijstaende int' Vaticaen daer die Pau-
sen ordinarijs in die winter woonen,
Monte Caval daer sij in die soomer
woonen Castel S. Angelo, ende eeni-
ghe Paleijsen ende lusthooven, soo van
die Prinsen van Roomen, als van die
Cardinalen.

[fol. 28r] Int Paleis Vaticaen sijn toe considereeren
vooreerst in die Capel het oordeel gheschildert van
Michaël Angelo bona rota¹⁴⁴, in die sacristie die
rijcke ornamenten, int wapenhuijs die Cuorasse
van Bourbon, int Paleis die menichte van
kamers bijstaende in elfduijssent vijfhondert ende
vijfentwintich waer onder sijn gheschildert van
Raphaele D'Vrbino, daer is daerbooven noch toe
considereeren die Gaelderie van Italien, die
Belvedere, die vermaerde biblioteek, op die plaets
als men naer den hof wil toe gaen, die statuen
van Lacoonte, Apollo Pijthio venere, Eri-
cina Venere felice, Hercule, Antinoo Nilo
Tevere ende den stervende Cleopatra, die
hof is vol fonteijnen ende statuen, daer staet oock
een groote Pan van brons, die eertjts ghestaen
heeft op die Mole van Adrianus den keijser.
Int Paleis Monte Cavallo daer sijn toe
considereeren, die Capelle, die konincklijcke
zale, die kamers gheschildert door diverse famue-
se konstenaers, onder die welcke is die galderie
die Alexander 7 lest heeft doen schilderen
met eenighe historien vant' out testament versien
met andere curositeijten, die hof is gheheel plaij-
sierich soo om die situatie van die plaetse, als om

¹⁴⁴ *Michael Angelo bona rota*: Michelangelo Buonarroti (1475-1564).

[fol. 28v] Die verandringhen van appartementen, versien met statuen ende fonteijnen, alwaer oock een kelder, ofte grotte is met fonteijnen, alwaer een orgel is die speelt door die wech vant' water.
Int Campidolie sijn toe considereeren int' opgaen, die statue Colossee, die Castor, ende Pollux, die Colonna migliaria Primus ab urbe lapis. op die merckt die statue van brons van Marcus Antonius keijser sittende toe peert, aen die fonteyn die statuen van Nilo ende Tevere, int midden Roma triumpheerende, die drie fonteijnen, daer aen alle beijde kanten van die mueren sijn vol antiquiteijten, men sal sien die statue van Julius Cesar, van Augustus, van Minerva van Constantinus, van Adrianus. in die groote sale sijn die statuen van Sixtus 5, Leon 10 Vrbanus 8, in die kamers, van M.cus. A:us Colonna, van Alexander Farnese, van Joannes Franciscus Aldobrandino, ende Carolus Barberini, ende die ritratten van Flaminus Delphinj¹⁴⁵, ende Virginio Cesarini¹⁴⁶, uijststeekende ende vermaert, soo in die wapens als in Governe, Daerenbooven sijnder noch, die statuen van Hercole

¹⁴⁵ *Flaminus Delphinj*: Flaminio Delfini (Delfino) (1552-1605), hoge militair, begraven in S. Maria in Aracoeli.

¹⁴⁶ *Virgiono Cesarini*: (1594-1624), dichter.

[fol. 29r] Van Berijnthia en Van eenighe Borgemeesters van die famuese Wolfinne met haere kleijne kinders Romulus ende Remus ende het hooft van Julius Bruto, Int nieu Paleis int opghaen, sijn die statuen van Marforio ende Barsilievi ghenoomen van die arce van Portugael die nu demoillieert is, in die kamers booven sijn die statuen van Agrippina, van Caio Mario, van flora, van Aventino ende die hoofden van Traijano ende Antonino keijzers, van Diogene, van Platone van Cibiade van Quirino, van Ierone ende socratre, booven andere is noch aenmerckens weerdigh die statue van Innocentius X fabricatuer van dit Paleis, daer sijn noch die statuen van Gregorius XIII, Paulus III ende Carolus koninck van Cicilien. Int Paleis Barbarini, nu ghenoeemt Prinse van Palestrijn, sijn toe considereeren die groote Sale gheschildert door Cau:re Pietro di Cortone¹⁴⁷, die biblioteecque, alwaer is een vat daer in gheweest sijn die assche van Alexander Severus, een van die meeste rariteijten van Europa hier sijn sooveel statuen, ende antiquiteijten soowel int Paleis als int Hof, van die welcke is

¹⁴⁷ *Cau:re Pietro di Cortone:* Cavalliere Pietro da Cortona (1596/7-1669), schilder.

[fol. 29v] Ghemaeckt een boeck gheintituleert¹⁴⁸ die Huijsinghe van Barbarinj aen den Bergh Quirinael ghedruckt da Filippo rossi in Parioni.

Int Paleis van Farnese daer teghenwoordich woont den Ambassaduer van Vranckrijck sijn toe considereeren die rare statuen van Hercules, van Flora, van die famuese Dirce ghebonden aenden Os, een werck weerdich om ghesien toe worden, boven op die groote zale die statuen van die Curatij, ende Horatij, die kamers vol van antiche hoofden, die gaelderie bijschildert met Corassen ende andere wapens, een andere galderie versien met statuen, die biblioteque vol van rariteijten, in die guarda robba daer siet men een servis van Christal voor een autaer ende om toe celebreeren een mis, men siet daerenbooven noch het offitie van onse Lieve Vrouwe op Parcament geheel raer om die miniatuijrs halven sijnde die list van gout artificiues ghewerckt, den hof is oock weerdigh om toe sijn.

Int Paleis van den Prinse Giustiani sijn toe considereeren op die plaets die statuen van Domitianus, M.cus Aurelius, Settimo Severo, Hercule Apolline, Mercurio

¹⁴⁸ *boek gheintituleert*: Hieronymus Tetius (Girolamo Teti), *Aedes Barberinae ad Quirinalem*, Roma: Filippo de' Rossi, typis V. Mascardi, 1647. De eerste druk dateert van 1642. Een moderne reproductie met vertaling in het Italiaans: Hieronymus Tetius, *Descrizione di Palazzo Barberini al Quirinale*, ed. Lucia Faedo en Thomas Frangenberg, Pisa 2005.

[fol. 30r] Booven siet men die famuese galderie vol statuen ende antiquiteiten, onder die menichte sijn die die[!] principaelste, van Minerva, le vergine Vestale, ende Cleopatra, in dit Paleis sijn sooveel rare schilderien, als men soude kunnen segghen, soodat die schilderkonst, ende die van die sculpture hier is uijsteeckende, ende niet minder in den selvighe Prinse sijn hof effen buijten die Porta Populi, daer sulck een antiquiteit is, ende dat in sulck eenen overvloedicheijt als men soude kunnen desidereren, voor ornamenten van een plaisierighe ende studiuese hof, als meede door die antique inschrijvinghen, heijlighe vatten, urne, ende statuen altemael inghegraveert van diversche historien.

Int Paleis van die Prinse Ludovisio sijn toe considereeren die kamer bijschildert van Guercino¹⁴⁹, alwaer is den morgenstont op een wagen, ende daerbooven is het bedt van peerlen gheexstimeert weerdich toe sijn 80000 scudi, men siet oock die schilderien van peerels ende het cabinet van statuen van bronze, en ander curiositeiten, booven op die belvedere siet men Roomen met die omliggende Casteelen ende Campagnie, het welcke het plaijsierichste

¹⁴⁹ *Guercino*: Giovanni Francesco Barbieri, 1591-1666, bekend als Guercino of Il Guercino, werkte in Rome in de jaren 1621-1623, en schilderde toen onder meer de fresco's 'L'aurora' in het casino van de Villa Ludovisi: <http://italianprinces.com/Aurora.html>.

[fol. 30v] Ende aenghenaemste ghesicht is van Roomen. anfin in dit Paleis is vol schilderien, ghescildert van die famueste Meesters van onse Eeuwe, onder andere is noch aenmerckens weerdich, ende maraviglieus, die statuen van Pluto, ende Proserpina, ghemaeckt door den Cau^{(allie)re} Bernino.

In den Hof van Prinse Ludovisio
sijn toe considereeren sijne schoone ende umbruese valeijen, die boschjes van statuen, achter deese leidt eene schoone obeliscus in twee stucken ghenoeemt van Pater Anastasius Kircher. Obeliscus Ludovisianus
Int grooste Paleis sijn die statuen van Apolline, Antonino den keijser, ende die drie gladiatuers, die eene al stervende, bovendien sijn aenmerckens weerdich die statuen van Moeder ende Soone malkander ambrasseerende van liefde reciproco, van T. Jubeleo die sich selven vermoorde, van Nijmpha, van die Nimphen, die hoofden van Scipio Africanus, van den koninck van Pirrho, in die galderie siet men die statuen van Bellona, Pallas, Mercurio, ende bacchus, ende noch

[fol. 31r] Meer andere antiche hoofden ghelijck van Cicero Caligola, ende Nero etc.

Int Paleis van die Prinse Burgese
sijn bijneeden vooreerst toe considereeren 24
kamers schoon ende rijckelijck versien, ten
eersten die mueren met schilderien ende dat
van die eerste Meesters, principaelijck van dien
vermaerden schilder Raphael D'Vrbino, die
listen, die souders, ende vensters sijn altemael
vergult, in een kamer springhen twee fonteij-
nen sijnde 2 vergulde Adelaers die back dier
het water inloopt is van porphiersteen, sulc-
ke twee groote tafels sijn hier oock, als meede
een peerlen tafel, ofte om beeter toe seg-
ghen daer van ingheliet repreesenteerende
diverse figueren, oock een van silver, als
wij die saghen refereerde ons die Guarda roba
ofte Castileijn dat elck schilderie meer weer-
dich was door malkander ghereeckent, waer
over ick ende meer andere ons niet ghenoegh kon-
den verwonderen, want daer waer eene groote
quantiteijt, waer onder een was ghereeckent
op 30000 Pistoolen, een ander sijnde het Por-
tret van Paulus 5 Burgesius het welcke

[fol. 31v] Ingheleijt is met kleijne fijne steentjes sijnde
soo naturel dat geen schilder hem sijn leeven
soo recht ghetroffen heeft, ende men moeder
al dicht bij sijn, anders meijnt men het is ghe-
schildert, daer hanghen in die meeste kamers
Passeres Solitarij daer David in sijn Sal-
men van spreeckt. Dit is bijneeden boo-
ven sijn toe considereeren die onweerdabile
tapeeten, achter het Paleis is een kleijn
hofke dat correspondeert op het kartier
van Madame die Principesse omcingelt
met een muer waer in staen veele statuen ende
figuijren van binnen eenighe fonteijnen ende
andere rariteijten. dit Paleis wort wel van een
van die kostelijckste ende netste van gheheel
Roomen ghehouden, sijn intrade is opt minst
soo als men segt daechs 1000 Scudi.
Villa ofte Lustplaets van die selvighe
Prins alwaer voor eerst toe sien sijn die diver-
siteijten van hooven, tuijnen, boschen, ende
velden versien met alderhande wilt, booven
dien die fonteijnen, springhende uijt die eene
een werelt cloot, uijt die ander een iser vercken
uijt die andere Girandula etc

[fol. 32r] Int Paleis sijn die statuen van Seneca, Genio,
Narcisco, Apolline Venere Saturno, Moro
Zingara, Centauro ende die Gladiatuer.
daer sijn noch die moderne statuen van David
Ænea, Anchise, Apolline, ende Daphne
ghemaect van den Cau^{(alie)re} Bernino. die meer-
der Particoliariteijt desidereert van die delitieuze
plaetse, Siet den boeck in gheintituleert
Villa Burghesia, ghemaect door Giacomo
Marulli¹⁵⁰ Guarda robba di detta Villa.

In den hof van die Prinse Matthej
ghestitueert in een schoone plaetse van den
Bergh Celius, ondeckt men van die eene kant die
Campagnie van Roomen, van die andere
kant out Roomen, heeft onder andere
fraeije antiquiteijten een Obeliscus ghegeeven
van S.P.Q.R. aen Cijriacus Mattheio onder
andere is aenmerckens weerdich het
hooft van Alexander magnus, in die paleij-
sen sijn die statuen van Antonino, Ægrippi-
na, Apolline, Musa, Cerere, Mercurio
Amazonen, ende boven alle, van Settimio
Severe, die hoofden van Cicerone. Decimo
Bruto, ende Portia. den hof is

¹⁵⁰ Giacomo Marulli: Iacomo Manilli, *Villa Borghese fuori di Porta Pinciana*. Roma:
Ludovico Grignani, 1650.

[fol. 32v] Wel versien met diversche fonteijnen, ende melodien gaende door het water. het Paleis in die Stadt aen dit hof aennex is weerdich toe sien soo om die quantiteit van die statuen als om die schilderien, ende daerenbooven die dispositie vant' Paleis

Het Paleis ende Hof van Medicvs daer is toe considereeren die schoone ghevel versien met veele statuen ende die galderie van statuen, een Obeliscus, die historie van Niobe met haere kinders bijstaende in 15 statuen. Int Paleis die van Ganimede Martij, Apollo Venere Hercule, ende booven alle die Statue van Venere ghenoemt die Grixse door die naem van die Meester, dat daer onder gheschreeven staet.

In den Hof van Montalto sijn toe considereeren die langhe weeghen ofte paden versien met statuen ende fonteijnen. Die vischerie alwaer om hooch is een Neptunus ghemaect van den Cau^(alie)re Bernino, die speelinghen ende Melodien vant' water sijn hier in sulck eenen quantiteit, als in een ander Hof tot Roomen. In die Paleijsen sijn principaelijck toe considereeren die statuen van die gladiatuers, van Q. Cincinnato, Germanico, Prefica, ende van die Filosofi

[fol. 33r] Onder andere die hoofden van Alexander Magnus, Sabina, Traiano, Antonino, Caracalla di Geta ende van Druso, die Biblioteecque die Curieus is ende wel versien.

Het Paleis Pamphil gheleeghen op die plaetse Navona heeft toe considereeren boven die schoonen situatien die schoone groote kamers bijschildert door diverse famuese schilders, die quantiteit van schilderien, statuen ende antiquiteiten, die gaelderie gheschildert door Pietro di Cortone, alwaer representeert die historie van Eneas, Men siet van hier op die hoeck die kerck van S. Agnese bijgonnen door den Paus Innocentius X die welcke den Prins Pamfil sijnen Neef doet volmaecken ende versien met die schoonste Marmor ende alabastert, een werck sonder twijfel Konincklijck.

La Villa Pamfilia

Buijten die poort van S. Pancratius ghestitueert aen die kant van die aqueducten, della acqua Paula die muijren bijslueiten in sich 5 mijlien, een groote plaets ende vermaert, door die Stituatie weeghen bosken fonteijnen, statuen ende antiquiteiten.

[fol. 33v] Men siet daer oock een fraeij Paleis versien met die statuen van Venus, Seneca, Cupido, Consoli, ende gladiatuers, ende van Diversche Keijzers, bovendien van Nilus Apollo, ende Marsia, Hercole giovine, ende ten lesten die raere schilderien.

Het Paleis van den Cardinael Chigi
Neef van Alexander 7 daer hij
in die winter meest woont is schoon ende welgheleeghen versien met veele kostelijck tapijten ende schilderien. het Paleis daer hij sich in die soomertijt somtijts ofte meest ophout voor eerst is daer toe considereeren die groote raere kamer versien met oost Indhise waeren, beesten ende ghedierten ende kleederen daer is het kleeedt van Frangi Pani die tot Nieu-stadt in Oostenrijck door ordere van den keijser onthalt is, daer hanckt oock een huijck, daer is oock een Crocodil Paradisvogel ende een Penningh daer ons Heer mede verkocht is, sijnde aen die eene kant een tronie, aen die ander kant wat ghescreeven, in een gaelderie is een duer van spiegel glas, sich willende daer in spiegelen, soo komter een fonteyn uijt, achter het Paleis is een Hof, niet groot maer net in orden, daer sijn

[fol. 34r] Soo veel fonteijnen, die springende, niemant op geen
plaets in den Hof kan drooch blijven.

Die Principaele Notitien ende aen-
merckingen van Italien ende Roomen

Naerdien gheexstingveert sijnde het keijserdom
van Roomen, diversche natien, toe weeten die
Gotten, Longobarden, Zarascenen, Normannen
Hoochduijtsse, Franse, Spangiaerts ende andere
sijn daer ghestabilieert gheweest, die eene gheroepen
sijnde, die ander met forze ende ghewelt, ende het
schijnt dat sij alegader hebben ghespeelt wie het sou-
de toekoomen, niemant anders heeft weeten toe
winnen int spel, als die Spangiaerts mits dit sij
teegen den danck van een ijder hebben hun kunnen
houden meester bijnaer van die Helft van Italien
Italien teeghenwoordich wort ghedivideert in 3
Partien toe weeten Lombardien, Italien, ende
het rijck die partie die ghenoeemt wort Lombardien

[fol. 34v] Comprendeert Piemonte il Monte ferato Milanese, het genueese, van Parma, Modena Mantua, het Dominium van Venetien ende Trentinum

Italien bijsluijt in sich den Geestelijcken staet Toscanen, ende die van Luca
Alsmen spreeckt vant rijck versaet men het gheheel koninckrijck van Napels.

Die Souvereijne Prinsen van Italien sijn teghenwoordigh van twee soorten groote ende kleijne, die groote sijn elf die kleijne 18 ende meer, die worden ghenoeemt kleijn ten opsicht van die groote Staten, maer soo veel, als aengaet die Souvereiniteijt sijn sij ghelijck aen die groote mits sij gelt slaen, geeven wetten, maecken officiers, tracteeren van Peis ende Oorloch doen die Justitie administreeren, ende doen gratie als het hun ghelieft.

Die groote Prinsen sijn den Paus, Koninck van Spangjen, als Koninck van Napels, ende Hertoch van Milanen, den grooten Hertoch van Toscanen, den Hertoch van Savojien, den Hertoch van Mantua, Parma, ende Modena, die Republijcke van Venetien, Genua, ende Luca, ende het bisdom van Trenten.

[fol. 35r] Die kleine Prinsen sijn, den hertoch van Bracciano della ursinj. Den Prinse Pozzolo Gonzaga, den hertoch Della Mirandola, den Prinse di Manaco Grimaldi, den Marquise di Massa, den Prinse Piombino Ludovisij, den hertoch die Novellara, den Prinse di Masserano Ferrari, den Marquies di Monte, Marquies di Castellione Gonzaga, den hartoch van Guastaldo nu gheunieert met het Hartochdom van Mantoa, den Prinse di Palliano Colonna, den Marquise di Meldola Aldobrandino, den Marquise di Torralgnia Doria den Prinse Palestrina Barberino, den Prinse di Sabionetta Medina de Los Torres Sangjolo, den Prinse van Farnese, Chigij, die Republijcke van Marino.

Den koninck van Vranckrijck heeft oock sijn deel in Italien als Souverein Heer van Pigniorol, die Grisons als heeren van Vantelina, die Cantons bijsitten oock 40 Dorpen in het einde van het milaneese ghebiedt.

Die notitie ende numerus van den Edeldom is ontelbaer Principaelijck in het rijck van Napels mits den koninck van Spangjen, om toe voldoen aen die ambitie van die Natie vermeerdert alle

[fol. 35v] Daghen die Numerus oock sommighe Oversten van Cloosters sijn ghetituleert. Van die minder inghetituleerde sijnder in Italien 70 die den titel draeghen van Prinse, 90 van Hertoch maer Marquisen ende graven meer als 500, het is wel waer dat sij niet veel gheconsidereert en worden als die andere Hertoghen ende Prinsen want sij sijn aen die souvereine onderworpen, onder die minder ghetituleerde als ist dat sij niet souverein en sijn, daer sijnder nochtans die treffelijck hof houden, ende Compareeren met meerder suijsje als wel die kleijne Prinsen Souverein maer noijt ofte raer trouwen sij aen die familien Souverein, daer sijnder diverse die hebben inkoomen 10000 Scudi, maer sijnder veele die niet koomen tot 4000 Scudi, ende ick soude kunnen noemen Marquisen ende Graven die tot die twee niet en arriveeren nochtans het is seecker datter veele sijn van die minder ghetituleerde, als Prinsen ofte Hertoghen ofte hebben inkoomen 50000 Scudi ofte daer omtrent, daer sijnder oock nochwel veel rijcker maer raer, ghelijck den Prinse Burghese, die gheexstimeert op alle daghen 1000 Scudi

Die staten die bijsitten die Prinsen Souverein sijn al ghedivideert met namen particulier, den Paus is meester soo als het ghenoeemt wort van die gheheele gheestelijcke staet, toe weeten¹⁵¹

¹⁵¹ *toe weeten ...*: Het volgende is deels gebaseerd op Leti, II.8, 689ff. of op het begin van *Arcani politici dei principi d'Italia*, 1672.

[fol. 36r] Die Campaingie van Roomen, Patrimonio di San Pietro, Terra Sabina, — het hartochdom van Spoleto. Orvietano, Perrigiono, het Contado di Citta Castello, Marca Anconitano, Ducato d' Urbino, Romaina, Bolognese e Ferrarese, bijsit oock Montalto, tusschen Piemont, ende Monferato, het hartochdom van bonovento int' rijk van Napels, ende het Contado dell' Avion in Francia.

Die staet van die heijlighe kercke en kan niet meer considerabel sijn mits den Paus bijsit, sonder het hartochdom van Urbino ende dat van Ferrara, meer als 40 Steeden die gheunieert sijn met duijssenden sielen, Insula maggior, Roomen, ende Bolognien, die sijn van die famueste van Italien, bijsit oock meer als 500 groote vleckten die omringelt sijn met muijren, ende meer als 800 van minder groote. die Heerscappie van die Paus streckt sich selven uijt van die zee adriatico, daer onder andere is die famuese zeehaven van Ancona tot die zee van Toscanen, daer Civita Vecchia is, die hartochdommen van Ferrara ende Urbino sijn van groote consideratie, ende principaelijck het tweede ghedivideert in 3 staten, toeweeten Monte Feltro, Massa Trebacia il Vicariato di Mondavio, met die stadt van

[fol. 36v] Vrbino, Pesaro, Sinegaglia, Fosan Brinco
San Leocalglj ende Vrbania, ende meer als 300
Territorien alles gheleeghen in vruchtbaer lant.
Den Paus hoeft van die heijlighe kercke, ende
van die eerste Prinsen van Europa
kan gheconsidereert worden in drie manieren
ofte als weereltlijck, ofte als geestelijck, ofte
als ghemenghelt, als weereltlijcke Prinse
wort gheexstimeert niet soo om sijn eigen
macht van sijn floreerende heerschappie
als wel om die Intressen die hebben met
hem alle die Potentaten vant' gheheel
Christendom.

Die heerschappien hier booven
ghenoemt.

Toe weeten Roomen met sijn Jurisdictie
die extendeert 40 millia. Tivoli, Frescati,
Albano, Ardia, Palestrina, Feletre, Por-
tio, Ostia, ten tweeden het velt ghenoeamt
Campaingie Maritima, Aguar-
ni, Allatri, Trofilione, Piperno, Sezze
Terrazine, Veroli, Terso. l'umbria
toeweeten, Perugia, Amelia, Beuagna
Desena, Citta della Preuve, Nocera,
Montevalco, la Sabina, Cicinana

[fol. 37r] Ottonelio, Schandrilla, Tarrano, het hertochdom van Spoleto, Agribbio, Foligno, Ternj Narnj, Viterbo, Civita Vecchia, Toscanella Monte Viascone, Orvieto, Vetralla. Den zeekant toe weeten Ancona, Fermo, Giesj Osimo, Macerata, Ablicanti, Loreto, Calderola, Montalto, Tolentino, il Bolonese met sijn depentien, La Romaigna met sijn depentien, is Ravenna, Cesara, Bertinoro Forlj, Forlj Populo, Imola, Fäensa, Rimini, Sciola, het Ferrareese, toe weeten Ferrara, ende Commagino met hunne depentien, Den staet van Vrbino, toe weeten Vrbino, Fano, Sinegaglia Pesaro, Die Provintie van Monte Feltre toe weeten die stadt Feltre, S. Leo ende La Penna die staet van Tarzolo, die staet van Benevento, int' rijck van Napels. buijten Italien sijn die staten van Ringone, Vermolino, Veson, Carpentras, ende l'Avennion Onder die Paus sijn eenighe leenen als deese naervolghende, Napoli, Cicilia, Arragonia Sardenia, Jherusalem Engleterra, Hibernia, ende Hungaria, die 3 leste hebben hun ghegeeven volunteeerlijck in leen van die Heijlighe kercke, alhoewel sij den Paus nu int

[fol. 37v] Minste niet en kennen. voorsooveel als raeckt
het koninckrijck van Napels den koninck van
Spangjen verheft alle jaeren sijn leen door sijnen
Ambassaduer op den dach van S. Pieter, ende
gheeven een tribuijt van 700 Scudi d'oro met
een wit hackheneij¹⁵², op het kostelijckste bij-
cleet met gout ende silveren laecken, welck
peert gheleit wort met een magnifique Ca-
valde door Roomen naer den Paus, maeckt
aen die selvighe een Reverentie, ende den
Ambassaduer doende een kleijn Oratie, pre-
senteert aen den Paus sijn Ordinaris present
van den koninck, ende op dien dach ende oock
die naervolgende maeckt men groote blijd-
schappen, ende vierwercken onder het losbran-
den vant' Canon. Raeckende Cicilien, ende
Sardenien, segghen dat het geen leen en is
voor het rijck van Arragon die Spangiaerts
kennen die Paus niet, den Paus geeft noch
investiture aen den hertoch van Radj, Co-
fano, aen den hertoch van Parma, uijt kracht
van Parma ende Piacenza, Ronsilione, ende
Castro, alhoewel Castro nu met sijn depen-
dientien gheruineert ende omvergheworpen
is tot aen die fundamenten toe, raeckende
Piacenza is groote controversie tusschen
den Paus ende keijser, want onder Paulus
5 is van die keijzersche, ende Spangiaerts
inghenoomen gheweest, ende is daer doot ghe-
bleeven Ludowico natuijrljcke Soone van

¹⁵² *Hackheneij*: Een Nederlandse vorm van het Engelse 'hackney', een paardenras.

[fol. 38r] Den Paus voorseijdt. Ten lesten is leen van die H: kercke die republijcke di San Marino, il Ducato D'Vrbino, als leen vervallen aen die H: kercke onder den Paus Urbano 8 naer die doot van Francisco Maria Rovere die stierf sonder erfghenaemen latende alleenlijck een dochter ghenoeemt Victoria ghegeeven in houlijck aen den grooten Hertoch Ferdinando den tweede Vader van Cosmus den 3 groot hertoch nu regeerende, den welcke aen sich selven reserveerde die goederen die geen leen en waren met die Pretentie op den Bergh Monte Feltre. van die landen treckt die Camera Apostolica meer als 10000 Scudi van inkomste ordinarische, maer hedensdaechs sijn die inkomsten veel gegroeijt door die ontallijcke gabelen, ofte lasten, omdat van die ander kant groeijden die kosten van die Camer soo om het onderhout van die fabrique als van die Militie ende andere dinghen die nootsaekelijck waeren. Van sooveel Provintien ende landen siet men die macht van die Paus soo alleen, als gheunieert sijnde met andere Prinsen van het Christendom, mits aen hem niet en manqueeren die middelen van wel toe doen, ofte qualijck, aen wat Prins dat het soude moo ghen weesen van het Christendom, soo met sijn auctorie ecclesiastijck die considerabel ende vreeslijck is, als door sijn rijckdommen. Essendo in proverbio H al Pontefice non manchano maj denarij quando non mancha la mano e la penna, Dit Exempel hebben wij in Sixto 5 wat voor groote saecken dat hij uijtgherecht heeft in sijn kort government van 5 jaeren, daer alle die werelt doer verwondert stont. Hij deede ontallijcke kosten, soo int frabiceeren

[fol. 38v] Van die Coepel van Sinte Pieter, soo in die Obeliscj, ende Pijramiden, soo in brugghen, als in andere groote wercken, stelde nochtans in Castel S. Angelo 5 Milioenen Scudien

Den Paus sonder notabile last ende bijswaeringhe van sijn onderdanen kan in wapens stellen 30000 Infanterie, ende 10000 Cavalljerie. Die ondersaten die bijqueem sijn om die wapens toe draghen sijn int ghetal 400000. die soldaten van den Paus daghelijcks sijn 4000, die macht ter zee consisteert in die galeeren die tot Civita Vecchia legghen die ordinarijs 12 sijn, maer teghenwoordich koomen sij tot die Number niet.

Men hout voorseecker dat die jaerlijckste inkommen van den Paus 800000 Scudi is, ende inkomste raeckende die kercke exstimeert anderhalf Milioen ofte beeter twee milioenen, maer deese teghenwoordighe Paus is wat conscientiuus ende doet gheen speese ghelijck sijn voorsaeten, waerom die daterie wat schade lijft, want in Roomen gheschieden, die nominatien van Cardinalen, die verkoopinghen van offitien, bij Exempel: voor het Clericaet van die Kamer geeft men 80000 Scudi. voor het concederen van Privilegien, van Persoonen van negotie, ende andere dierghelijck hanteeringhen pretendeert den Paus niet alleenlijck die

[fol. 39r] Opperste macht in alle die saecken raeckende die Kercke maer oock die heerscappie int' tijdelijck, waerom hij dispenseert naer sijn bijlieven met die Croonen gheevende ende neemende, ghelijck wij hebben veele Exempels die wij om kortheijt daer sullen laeten. van die ghepretendeerde macht komt dat hij aen Philippus Koninck van Spangien gaf het hoochste recht ende Pocessie legitime van die nieuwe Werelt. Deese pretentien van die Pausen heeft ghecauseert groote controversien die tot hedendaechs toe noch niet ghedefinieert en sijn. Willende den Paus dat den keijser van Roomen aen hem moet obedientie, daer den keijser hem nochtans maer wil toonen observantie, het welcke ghebleeken heeft aen den Prinse Eckenbergius in sijn Ambassade onder den Paus Vrbanus 8 eene groote difficulteijt niet willende die een aen die ander seedeeren soo langh tot dat die affeeren waeren gheadjusteert in deese maniere dat den Prinse seijde toe presentereen, ende oock presteeren observantie aenden Paus in die naem van den keijser, ende den Paus seijde hij ontfingh obedientie van den keijser.
Circa il Dominio Secolare Sopra che ci fonde è cosa incerta appresso li scrittorj, Fornirius Jesuita sic ait¹⁵³.

¹⁵³ *Fornirius Jesuita sic ait:* Georges Fournier, *Geographica orbis notitia, per litora maris, et ripas fluviorum*, Parijs 1649. In de uitgave Parijs 1668 (http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10429234_00530.html) is het citaat te vinden op p. 510 e.v., in Lib. IX, cap. VIII. De Franse Jezuïet Fournier (1595-1652), een als geograaf en wiskundige, was een van de leermeesters van Descartes. Het citaat loopt tot fol. 40r, 'et Orientali maneret Cicilia' (Fournier, p. 512, r.2), vervolgt dan weer op fol. 40v, Pontifici Pipinus (jp. 512, r. 10), tot 'annum 1115 (p. 512, r. 13).

[fol. 39v] In sua geographica in re obscura. Donatio
facta Silverio Papę a Constantino magno
emissa in vulgus a Balsamone Patriarcha
Anthioceno in quo inter cetera hęc lego
Donamus Patri meo beato Silverio et ejus
successoribus nostrum Palatium, Diadema
capitis nostrj, et Epomidem qui collum cin-
gat, Purpuream Clamidem et tunicam cocci-
neam, omnia indumenta regia, et gloriam
omnem meę potesta-
tis, eos autem, qui in Clerum Romanum
electi sunt, ornari jubemus ijsdem, senatus
noster vestimentis equo vehi, et albis vestibus
tegi, ita et calceos eorum fieri ex pannis al-
bis, maxime autem vtile et amicum Dei
esse duximus cedere urbem Romanam, et no-
mina occidentis et urbes s: Papę iniquum
existimantes ut Imperator in illo loco
summam potestatem habeat ubi Christianę
fides Cęlitus principium habuit. Hanc Con-
stantini Donationem Isidorus Hispalen-
sis veram et legitimam asseruit ante mille
annos, idem dięstiturum Nauclerum et Pho-
tium Patr(iar)cha: quanta tamen horum autto-
rum sit fides, aliorum sit iudicium. certum
Constantinum testamento Romam, Ital-
iam, et Iliricum Constanti filio natu
minimo reliquisse: Pręterea Romanos
Pontifices Pręter urbem Romanam quidpiam

[fol. 40r] Possedissee quamdiu imperarunt in Italia Longobardi et Exharche ravernates, vix invenies Leo vero Ostiensis Historia Cassinensi. Lb: Pr: Cap: 7. de Donat: a Pipino Francorum rege sedi Romanę facta hęc scribit. Fecit autem inclitus cum filijs Confessionem beato Petro ejusq: vicario de Civitatibus Italię, et territorijs per designatos fines a lunis; seu Insulam Corsicam Montem Bardonem, Verselum, Parmam, Reggium, Mantuam et montem Silicis, simulq: universam potestatem Ravenne sicuti antiquitus fuit cum Provincijs venetiarum, et Histrie, etiam Ducatum Spoletinum, et Beneventum, eamq: Donationem manu propria et filiorum, iudicio et subscriptione corboravit Carolus magnus Longobardorum Rex desiderio fidei Apostolicę confirmavit et Donationibus novis auxit, ut habet Anastas: Ipse vero Carolus Imperator factus pacem inivit cum Imperatore orientis sub conditionibus ut uterque Augustus esset, et Orientali maneret Sicilia, alij tribuunt filio Caroli, alij Ludovico Pio, nonnulli Lutbrando, quę omnia qua fide dicta sunt videant ipsi et alij qui eos sectantur. Omnium optime, sensisse Veneti videntur: quia interrogans Pontifex, quo jure sibi maris Adriatici Dominium adscribant. Prudentissime responderunt Veneti, ex adversa folij illius facie. Hęc jura scripta contineri in quo Donatio Constantiniana, Socratius. Silvius Picolominus, Eneas, frustra in Donationem

[fol. 40v] Inquiri, quę numquam facta fuit. Anastasius Richerius in sua Hetruria Capite 5 sic habet tota tandem saliscorum Regis id est Pelasgorum et Phalerjorum posteris temporibus ad cętera Hetruria evulsa inditionem, Romanę cessit ecclesię. vulgata illa volunt nonnulli a Constantino vel ut Blondus¹⁵⁴ concessione Lutbrandi Longobardorum regis, vel ut alij Ludowico Imperatore uti ostendunt decreta Gratiani distinctione 63 Cap: Ego Lodowicus legitimus. Etiam apud Blondum, et alios; circi annum 745 exortis discidijs inter Henricum 5 Imperatorem de collationibus beneficiorum varias urbes Italię quas Pontifici Pipinus dederat ad Imperatorem decidisse alias Pontifici accessisse, et Machtildem nobilissimam fęminam Hętrurię Dominam cujus obitus incidit in annum 1115 cujus benefitij clarissimum monumentum exstat in templo S: Petri Romę, que tanta auctorum inter se discrepantium varietas multum sane diminuit de fide hujus Donationis, quibus inductis argumentis Severium sincere existimant alij qui soli prescriptioni immemorabili, ab ijs temporibus quibus Imperatores absentes vel Constantinopoli, vel in Germania degebant vel etiam quando debiles erant illorum vires. Italarumq: pęsertim Pontificum adversi abstinabant. Clam adscribunt Dominij secularis potestati, quę deinde tam altas egit radices, ut recuperare fuit impossibile ubi accessit Pietas Multorum Imperatorum, qui in similibus Pontificibus multum concesserunt.

¹⁵⁴ *Blondus*: Flavio Biondo (1392-1463), humanist, historicus en archeoloog.

[fol. 41r] Il Collegio di Cardinali¹⁵⁵

E composto di Personaggi più scelti da tutta Christianità Chatolica, li quali non conoscono altra depenza, che dal solo Pontefice, e della casa dominante sono li Cardinali divisi in diversi fattioni: cioè li Chisiardi, sono quelli che dependono alla casa Chisij fatti Cardinali dal Pontefice Alessandro 7, li Rospligliosi da Papa Clemente IX, li Altier da Papa Clemente X: sono ancor alcuni Barberini, e Phamfilij mà non fanno gran numero massime quelli di Papa innocentio X, li quali facevano la squadra volante, essendo che di casa Phamfilia manchava il capo; overo Cardinal Patron mentre quel Cardinal havea renuntiato il Capello: sono ancor divisi li Cardinali sudditi de Re Chatolico e dependenti di Casa Cesaria per l'intressi comuni di Casa di Austria con quelli di Spagna, nell'ultimo conclave di Papa Innocentio XI ci radunorono molti Cardinali per fare nuova fattione, o squadra zelante, doue concorrevano molti della fattione di Francia di Sangna et l'altra, non volevan saper altro che dal elettione d'un Pontefice degno comme è riuscito eligendo il Papa Innocentio XI, era forte e grande la fattione Barbarina per cosa di tanti anni del Ponteficato di Papa Vrbano VIII ma doppo le turbulezze di questa casa Patite, c'è smembrata e divisa, mentre la necessità, constringe i Barberini di dichiararci francesi, hora questa fattione hà cominciata manchare per la morte de tanti e principali fattioni.

¹⁵⁵ *Il Collegio di Cardinali*: Citaat uit *Arcani Politici de i Prencipi d'Italia*, Villafranca 1672 (https://books.google.nl/books?id=6wAHAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=nl&source=gbg_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false), pp. 5ff., dat eindigt op fol. 41v, 'pāese per disperatione'.

[fol. 41v] Il Governo dello Stato Ecclesiastico

A cosa delle spese, e delli mutationi delli Pontifici patisce diversi imperfettioni poiche ogni Papa attende alli suoi intressi proprij più ch'al beneficio publico, volendo aggrandire la casa propria, e transfondono l'vtili delle cariche, e dell' administratione, ch'impovertiscono i Popoli, dandosi il gouerno dello stato per le più alli Cardinali e Prelati stranieri, e massime à Fiorentini, Genuesi et altri Simili nationi tutte intente al guadagno et accumulatione del domaro, dal quale dipende il sostengo dello loro fortuna e con quale ci aprino la strada alla più eminenti fortuna, e dignità con la compra di varie charice, et administratione eccersitando anche pubblicamente la mercantia e tirando a se e portando fori delli stati che governo il denaro il Dominio ecclesiastico è ci dotto in tanta miseria che haranno aggiunti le publice imposte della camera, la communita sono piene de debiti senza possibilità di pagarli, et i sudditi son talmente destrutti, che molti di loro abandonano il proprio päese per desperatione il che ci vedono allora manifestamente quando il Pontefice e li Prencipi regnanti, sono stretti attendendo all' accumulatione del denaro non spendendo troppo e cosi non correndo il denaro per le mani del' artefici e artesiani, ci vede gran miseria in Roma, essendo necessitati quasi tutti d'impegnare le cose più nobili le gioie delle sue moglie, per questa casione e di presente molto indebolito lo stato ecclesiastico per che essendo il numero dell'huomini quello che fa gli stati et abundanti di danaro con l'industria loro, et

[fol. 42r] Atti a Cose grandi par le forze che danno d'ostendere altrui non che bastanti alla propria difesa, diminuendosi il numero dei sudditi mancano per conseguenza anche le forze e le ricchezze del principato, e provenire all'arcani e massime di stato con quasi politicamente è governato il Ponteficato e lo stato ecclesiastico. semper fù lo studio Principale dei Pontefici di conservare l'abundanza di Roma acciò habino dal Populo quel grido et applauso, Vive il Papa nostro, et accio quelli pesi delle tante gabelle, o non sentino cosi rigorose, overo supportino con pazienza, allegriscono queste miserie, eccitando l'animi a qual che Devotione d'un nuovo iubileo canonisatione de santi et altre cose pie, che hanno un puoco dal colore spetioso d'un buon Pastore benchè tal volta sotto questi Pretesti sono scortiate le pecorelle di Catro.

Fra li principali secreti et arcani di quel stato è di non voler che i re di Napoli, siano Imperadori di Germania dando però l'investitura a questa conditione e ciò per li travagli grandissimi portati alla chiesa dalli Imperadori di Germania che furono insieme Re di Napoli conforme sono stati, l'imperadori di Casa vecchia havendo però Leone X derogato da questo in favore di Carolo 5 porto Clemente 7 suo Cosino le pene di questa dispensa, essendo stato preso e faccheggiato e fatto Clemente istessa prigionie dal esser to del medesimo Carolo.

[fol. 42v] Arcano dello Stato¹⁵⁶ dei Papi, E Chi
il numero dei Cardinali non pasì quello di Settanta
e fù l'inventione di Sisto 5 per sottrarsi dell'istan-
ze che gli venivano, fatte da Principi grandi per
fare Cardinali alcuni soggetti che non voleva n'
il sacro collegio per ragioni espresse che stavan nella
sua bulla, non dimeno questo i seguenti Ponte-
fici hanno derogato più volte secondo i loro
intressi e le contingenze de tempi.
L'Essame de i Vescovi serve ancor alli
Pontefici per politica fù introdotto questo
da Clemente VIII per mettere freno alli
domandi de i Principi e Cardinali che volendo
portare a questa dignità soggetti loro confidenti
benche già tenevano in continuo travaglio il
sommo Pontefice, che con la necessità di ques-
to esame ci sottratto da simili molestie non
potendo pretendere i Vescovati chi non hà
scienza abastanza da sottopozzi a così grave
cima non potendo più i Principi e Cardinali
Proporre i soggetti che gli svergognavan con
loro ignoranza.
La bolla della residenza dei medesi-
mi Vescovi serve per buona politica alli Pon-
tefici per tener longtani da Roma e dalla
corte i Cardinali loro diffidenti o troppo pre-
sumtuosi come advene a punto al tempo di Pa-
pa Urbano che con questo presto tiene fuor
di Roma il Cardinale Borgia, et altri Car-
dinali fattionari di Spagna chi troppo licen-
tiosamente parlavan con sua Santità nel
Publico Consistorio et habiamo havuto altri
esempi di questo come del Cardinael d'Este
Alessandro VIII.

¹⁵⁶ *Arcano dello Stato*: Begin citaat uit *Arcani Politici*, p. 11.

[fol. 43r] Politica per dimandar atorno li Cardinali legati in occasione delle guerre o differenze tra li Principi Christiani ancor che non sapino di non dover riportare frutto alcuno, e che sia il loro conto che duran le medesime guerre per mentenarsi in questa guisa l'arbitrio almeno apparente dello loro controverse e monstrarsi per debito officio zelante nella publica quiette.

La Politica nelle promotioni e tra molti soggetti che portan a questo honore per loro particolari affari et intressi collocare qualche Personaggio eminente, o per nascita, o per dottrina, o per santità della vita accioche il splendore delle virtuose qualità di questo copra tutti li diffesi dell'altri.

Politica dei Papi e quello di remettere alli congregationi che vengono loro fatte dei Principi, intorno le legi ecclesiastiche

Arcano dei Papi e quello della bulla che i Cardinali non possono patire dallo stato ecclesiastico senza permissione dal Pontefice non solamente per tagliar le gambe a consilij che più d'una volte sono stati intimati da Cardinali assenti della corte ma per poter con questo pretesto travagliare e levare dalla dignità quelli che per diffidenza o per loro trascorsi vogliono abassare

La Politica dei Pontefici
da un seculo in quellos è stato d'indebolire

[fol. 43v] Et abassare le famiglie Romane più potenti
et antiche, Come Vrsini Colonesi et altri le qua-
li solevano dare gran travaglio alli Pontefici reg-
nanti et allo stato Ecclesiastico nella sedia vacante
La Politica dei Papi di tenere amici li
Spangiolì per la cosa della vicinanza, potendo
d'Esli ricevere molti emolimenti per li suoi Ne-
poti comparando nel regno di Napoli qualche
Principato mà però accioche li medesimi Spang-
joli non ci ingrandiscono troppo, e ne diventino
insolenti se tengon li Pontifici alla fattione
di Francia et alla Repub: di Venetia per contra
pesare così le forze di tutti li Prencipi Christiani
Finalmente la Politica Papalina
è quella di portare nella dignità del Cardinalato
e dar gli la sopraindendenza generale dello stato
ecclesiastico qualche soggetto del sangue loro, e di
dispensare altresì, tutte le Cariche più principali
in altri soggetti loro parimente conjonti del sangue
non solamente per il fine commune a tutti di
aggrandire le proprie famiglie mà per l'intressi
dello stato della propria conservatione essendo
crescinto il predominio che tengono in Roma,
del sacro collegio, i Potentati christiani e massime
li Spagniolì che li Pape non possono darsi dei Cardi-
nali dei Prelati Romani Pensionarij quasi tutti
delle Corone, o sono astretti a valersi dei loro
conjunti per non esser tradito come sono stati molti
de loro e massime Papa Innocentio X che non
havendo alcun ministro appresso dal proprio sangue
conservirsi dei Cardinali Pansirolo, et Astalli

[fol. 44r] Et altri fattionali di Spagna fà per così dire
venduto alli Spangiolì.

Lo Stato e la corte¹⁵⁷ del
Pontefice contiene settanta Cardinali cioè sei
Cardilani Vescovi, cinquanta Cardinali Presbiteri
e quattordici Cardinali Diaconi, il fondatore di
quel Collegio sacro fù Sisto V per restringere a
un certo numero li Cardinali, mosso dalla Politica
di non esser molestato perpetuamente da i Prenci-
pi Christiani. Sisto 5 ha fatto molte cosa da conside-
rare, come vòl fare ancor il sommo Pontefice
hoggidi regnante Innocentio Xi, il giorno nella
sua elettione fù questo considerabil ch'immedia-
mente dai tutti fù eletto senza conditione nes-
suna che potrebbe restringer la libertà della
Elettione: anzi lui semper ci mostro retinente
conforme havea fatto in molti altri conclavi
passati di mostrandosi zelante per la chiesa e bene-
ficio publico di voler levare molti abusi et estingvere
gli debiti della Camera, smorzare le gabelle unire
li Prencipi Christiani et altre opere pie come
vedeamo che sia hora perseveri in questa pia
intentione, havendo levato la dignità del Cardinal
Padrone e fattigandosi per poter levare il pernicio-
so Nepotismo in perpetuo ha fatto una bolla
mà alla quale ancora non hanno voluto fatto
scrivere li Cardinali, lui restringe le spese del-
la Corte sua e della Camera per poter

¹⁵⁷ *Lo Stato e la corte*: Waarschijnlijk (zie A. Frank-van Westrienen, *De Groote Tour*, 1983),
171 naar Girolamo Lunadoro (ps. van Gregorio Leti? [1630-1701]), *Relazione della Corte
di Roma*: zie Schudt 188. Lunadoro ed. Venetië 1764: [http://www.mdz-nbn-
resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10025774-8](http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10025774-8).

[fol. 44v] Radunire danari per estingvere i debiti e levare qualche Gabella e per non aggravare la Camera ma più tosto dar gli ogni subsidio Vive il nostro Signore dalle proprie spese dall'intrate della sua casa non ricevendo altro per se della Camera che un testone per giorno riservando tutt'il resto per il beneficio publico essendo semper stato quando era Cardinale grand Elemosiniro, non sparregnando li denari per il Publico benefitio della chiesa onde più volte diede un subsidio notabile de seisante mille scudi alli Polacchi Contra il Turco. Il nome suo era benedetto Odescalchi, nato nella città di Como nell'anno 1611 alli 19 di Maggio di famiglia nobile, mà d'una ricchezza incredibile l'arme sue sono un aguila, leone, vasi, e sbarre, è ottimo pastore ma molto rigoroso et austro, tarde nelle sue resolutioni, dei Costumi santi religioso Essemplare, Elemosiniere grandissimo la più parte lo contengono in concetto di santo il suo gouverno era massime necessario per la restitutione della Chiesa e per rifarmar a tanti scandoli, longo di statura magro di faccia di naso grande robusto, di bono dieta, potra viver un pezzo, fù stato soldato e Colonello appresso li Spagnoli dove è ferito nel braccio dritto onde hoggidi un poco treme, era venuto a Roma per Cosa di suoi banchi e negotij, dove persuaso dal qualchun delli suoi amici, e veggiendo che nella corte di Roma stava aperta la porta alle maggiori fortune, e dignità, comincia frequentare la corte et ambire la gratia di Don Olijmpia, la quale intenta tutta ad accumulare danari facilmente un Cavaliere cosi richo admissij nella sua familiarità

[fol. 45r] E per che lei era dedita al giuoco di carte non tralascio il detto Cavalliero guadagnarsi l'animo di questa arpione, con bona politica nell'occasione di Gioiocco sapendo che sia onnipotente appresso il Pontefice Innocentio X onde per acquistar pia favori appresso lei perdea volontariamente, et una volta non badava benche gran'somma di denari di dieci mille o più scudi perdere in una volta ben che lui havesse carte superiori brittando le carte sue e miscolando con l'altre per dar cosi la vittoria a Donna Olijmpia con perdita di tanti denari mà con guadagno di lei il animo et il cuore delle supreme dignità mentre un'altro havendo veduto le carte superiore nelle mani sue scopri doppo a Don Olijmpia quella generosità, la quale disce di volerlo remunerare conforme meritava e gli a procuro appresso il Pontefice il Chiericato di Camera dopo il Capello. fatto gli dal Benedetto Odescalchi Cioè una Credenza di seisante mile scudi, con Piatte d'oro et altre cose pretiose, che hoggi ci vede appresso li Signori Pamphilij, con l'arme et inscrittioni del medesimo Odescalchi. Hà il nostro Signore un Nepote molte simile a lui di bella Persona e fatezza quale ci crede che fosse stato maritato alla Principessa Ludovisiana per hauer quello gran Palazzo alla piazza Colonna Traiana e per poter succedere nel Principato Piombino non havendo quel Principe figliuoli, cosa non male pensata, accioche le ricchezze di questa famiglia estingvano gli debiti

[fol. 45v] Ludovisiani. Tutto il mondo à maravigliato della repentina mutatione di Benedetto Odescalchi il quale essendo jo vn Cavalliero tutto corteggio travandosi in tutti gli luoci festini balli, Comedie, et altre conversationi, ma però honorevole, essendo fatto Cardinale subito ci assentà da tutte queste conversationi, amandò la vita molto religiosa, rigida, e solitaria nella quale per tanti anni, final giorno presente persevera con gran constanza

Enighe omligghende Steeden van
Roomen die ick ghesien hebbe
Tivoli 18 Italiaensche mijljen van Roomen
alwaer wij ghesien hebben die famuese Cascade die van een Bergh afloopen komt, ende hij verliest sich selven in die selvighe bergh tussen precipituese ende holle steenrotsen een weijnich tijt maer ghepasseert, waer daer een fransman met twee peerden in verdrencken, ende noijt ghevonden, ick Curieus sijnde vroegh die reeden daervan. mij antwoordende wij hebben hem noijt ghesocht. Vandaer zijn wij gheganghen naer het Paleis van den Hertoch van Modena, eertijts toeghekoomen aen den Cardinael D'Este. Het welcke vraeij is ende onder andere veele versiersels sijnder to considereeren die kostelijcke statuen, daernaer isser toe sien den hof versien met schoone

[fol. 46r] Fonteynen ende speelinghen van water, è una girandola, die maeckt diversche figuijren, hij formeert een reghenboom, eenighe soorten van vuyjrwercken, tempeesten, daernaer sneev, hagel ende ijs, met veele andere fonteynen die romment-om springhen, daernaer formeert hij out Roomen ghemaect op die manier van een thiater daer is oock een orghel die van sich selven door die forse vant' water speelt. daer is oock noch een Eenhoorn van marmer die op sijn zeehoorn blaest, tenlesten isser toe sien die kerck van die sijbillen.

Frescati¹⁵⁸ is omtrent 10 mijljen van Roomen alwaer toe sien is Monte Dragone met een schoon Paleis van den Prinse Burghese, met veele vermaeckelijckheeden, van hooven ende fonteynen versien, ende andere curiositeijten. vandaer sijn wij gheghaen naer den hof van die Paters Capusinen, die weerdich is om bijsien toe worden, daernaer naer het huijs ofte Paleis della casa Rosana, ghenoeemt Belvedere, een saeck die schoon ende weerdich is om toe bijsien, daernaer die Girandola bijkans op die manier van Tivoli, want dit isser een Copie van, ende men seght dat die beeter ghemaect is, als het origineel. hij formeert eenighe soorten van vuyjrwercken die koomen uijt die mont van een rues, daernaer isser een Eenhoorn die op sijn zeehoorn blaest ende dat met groot Romoer. een orghel die van sich selven speelt door die forse vant' water, daernaer ghaetmen in een Camer versien met Opera Musaica, alwaer een Bergh Parnassus is, waer op sijn veele

¹⁵⁸ *Frescati*: Frascati.

[fol. 46v] Nijmphen die door die macht vant water maecten eene schoone ende aenghenaeme Sijmphonie met diversche vogeltjes die singhen eene soete armonie. in die selvighe kamer voelt men oock noch groote vint die komt van diversche kanten, ende maectt groote koude, ende rammoer, die een bal leveert, ende in die hoochte hout daer sijn noch andere speelinghen van water, die ick om die Corthijtshalven voorbijghaen. Vandaer naer den hof Ludovisij. alwaer toe considereeren is het Paleis, die Girandola is bijkans ghelijck aen die andere, alwaer oock eene vraeije visscherie is. die door diversche fonteijnen continueel ververst wort.

Marini¹⁵⁹ het welcke een Casteel heeft dat redelijck is, toebijhoorende aenden Connestable Colonna¹⁶⁰, alwaer eenmael ghelogeert is gheweest keijser Carel den V terstont daernaer isser een Muijr omghekoomen, ende een stadt ghemaectt.

Castel Gandolpho¹⁶¹ toebijhoorende aen die Camer voor aen die Poort staet dit naervol ghende. qui potenti munera negat majora consedit. daer pleeghen die Pausen sich somtijts in die soomer toe vermaecken, ghelijck Alessander VII¹⁶² somtijts deede, daer dichte bij is een groote poel ofte meer, daer den selvighen Alessander een slach deede slaen, die eene partie souden die turcken sijn ende die andere die Christenen. Albana¹⁶³ is niet groot ende heeft maer een langhe straet, oversulckx daer niet aenmerckens weerdich is, tensi buijten die

¹⁵⁹ *Marini*: Marino.

¹⁶⁰ *Connestable Colonna*: Colonna: een oude Romeinse adellijke familie.

¹⁶¹ *Castel Gandolpho*: Castel Gandolfo.

¹⁶² *Alessander VII*: paus Alexander VII Chigi (1599-1667).

¹⁶³ *Albana*: Albano?

[fol. 47r] Stadt staen 3 Colonnen een teecken dat daer die Horatiani, ende Cursiani¹⁶⁴ samen ghevochten hebben.

Jansana is oock niet raers, eerdat men daer komt sijn schoone aleen, ende wandelinghen net in order, ende eenighe mijlien int ront.

Aengaende die Ambassadeurs sijn deese naervolghende, Van Vranckrijck is Monsieur d'Estrée¹⁶⁵, van Spangien Marquise di Ziches¹⁶⁶ ofte del Carpio Broeder van den Grave Monterey die governuer in die Spaensche Nederlanden gheweest is, den Ambassadeur van Portugael is een Bisschop. Van Venetien is bij mijn tijt wechghetrocken wiens naem waer Barbaro nobilis Venetianus, midts de Paus hem geen audientie wilde gheeven, om eenighe verschillen aengaende die jurisdictien ende vrijheeden die sij hier tot Roomen ghenieten, vanden keijser is Cardinael Pio Ambassadeur, ende met een Protectuer van die Duijtsche natie Poolen en heeft er geen daervan is den Cardinael Vidone Protectuer, van Savoijen en isser nu in langhen tijt gheen gheweest, ende stuijrt ordinaris maer een agent.

Den Carnivale¹⁶⁷ tot Roomen duijrt 12 daghen, vrijdachs ende sondachs en moogender geen Masquers langhs die straten loopen, andere daghen achtermiddachs siet men Roomen vol masquers

¹⁶⁴ *Horatiani, ende Cursiani*: Een gevecht tussen de Horatiërs en Curatiërs, een Romeinse en een Albaanse drieling, moest bepalen wie de winnaar zou zijn van een oorlog die Rome en Alba Longa met elkaar voerden tijdens de regering van koning Tullus Hostilius (7de eeuw vC); Livius *Ab urbe condita* 1. 24-26.

¹⁶⁵ *Monsieur d'Estrée*: François Annibal II d'Estrées (1623-1687), van 1672 tot aan zijn dood Frans ambassadeur te Rome.

¹⁶⁶ *Marquise di Ziches*: Gaspar de Haro y Guzmán, 7th marquis delCarpio y de Elich (1629-1687), 1677-1683 Spaans ambassadeur te Rome, van 1683 tot zijn dood onderkoning van Napels. Zijn broer Juan Domingo de Zuñiga y Fonseca, graaf van Monterey, was van 1670 tot 1675 landvoogd van de Spaanse Nederlanden.

¹⁶⁷ *Carnivale*: eindigde in 1679 op 14 februari.

[fol. 47v] Maer principaelijck in die coers dat duijrt tot den 24 uren dan laeten sij daer peerden loopen voor een seecker prijs, dat die stadt die Jueden doet bijtaelen, dat ghedaen sijnde wordender op diversche plaetsen comedien, ende opera int musijck ghedaen. waer van ick eenighe ghesien hebbe. In Capranica, appresso la fontana di Treve, sotto la Piazza Colonna pe'l Prencipe Palestrini, in Campidoglio, per li Sig. Savelli, in Clementino, et in Seminario Romano.

Op den Asche woensdach heb ick den Paus Innocentius XI naer die Cavalcade van S. Sabina sien gaen. hij wierdt ghedraghen in een Litier van twee Friese peerden sijnde omcinghelt van die garde van Switsers, het ghanse hof is toe peert, die Cardinalen, Bisschopen, Prelaten, ende Monsignuers, op Muijl eesels, voor af marsceeren eenighe hackeneijen van Napels met haer ornamenten daernaer die Caveliers Leger aenhebbende roode rocken met gout overboort, ende hebben altemael in die handt een lantie waer booven op is een faentje, in deese Cavalcade laet sich oock den Ambassaduer van Vranckrijck vinden.

Li Nomi Della moneta
Del Pane, e Dei Vini, Di Roma
Vini Romani, Romanesco, Albano, Sansano
Monterrano, Polacchino, Guernatio, greco,

[fol. 48r] Lacrijme, Termino, Di Monte Pulsiano,
di Monte Viascone, musquadello, Verdea Leggiero,
galliaro, vin'azzinto, abbocato dolce, vin di
Castello. Pan Papelino, pan tondo, panjottelli
panjotti, Bocase mezzo bocale, fiasco, foilietta
mezzo foilietta, Piastre, scudo, Mezzo scudo,
testone, Mezzo testone, Julio, o Paulo mezzo iulio,
o Paulo, grosso, mezzo grosso Carlino fà cette
bajoci, mezzo bajoco, quatrin, cinque fà un bajoce.

Aengaende die kercken van Roomen sijn bijkans
ontelbaer ende sijn seer Costelijck waer van die
Hooftkerck is, ende meede van Romen S. Jan
Lateraen, daer die Pausen Bisschop van sijn, ende
als sij Paus worden neemen daer haere possessie,
als Bisschop ende Paus, waer voor aen die ghevel
ghescreeven staedt Sancti Joannis Lateranensis templum omnium urbium et orbis caput,
hier in deese kerck is toe considereeren het
gheheemelt, met blau, ende vergulde sterren
afgheset, den autaer int cruijs van die kerck,
daer het hooft van S. Jan bijwaert wordt,
hier sijn oock diversche bijgraffennissen van
Pausen, schoone schilderien, ende statuen.

In S. Pieters kerck int inkoomen voor op die
gevel sijn toe considereeren die statuen van die
Apostels, met ons heer, int ingaen is een groote,
ende langhe portael, daer diversche statuen in
die muijr sijn, boven op sijn antiche

[fol. 48v] Vijtghesneeden ende meestendeel alles vergult, het soude in veele landen wel voor een schoone kerck kunnen dienen, in die kerck is toe considereeren, die statuen van brons, marmor ende alabastart. den hooghen autær sijnde int midden een stoel onderstuent door die Evangelisten, aen alle beide kanten is een Paus bijgraeven, aen die lincker kant sijnde die bijgraffnisse van den Paus Farnesius, sijn twee figuijren stuenende op haer arm het een is een jongh harderin uijtmuntende wel ghemaect, nu half overdeekt met cooper omreeden: *: den autær van brons int kruijs van die kerck is oock seer schoon, waer booven den grooten Coepel is, vol van vergult, statuen ende figureren, ende van opus musaicum, ende hebbe hier ghehoort van lofweerdighe personen dat den toorn van onse Lieve Vroukerck tot Antwerpen, ende den toorn van Sinte Steephen tot Weenen in Oostenrijck, daer in soudē kunnen staen, daernaer is toe considereeren die schoone, ende welobserveerde architectuijre die schoone bijgraffenissen van diversche pausen die pilaren van diversche marmor, die floerighen, die menichvuldicheijt van schoone capellen die booven al coepels hebben, ende altemael versien met opus musaicum alwaer noch aen twee ghearbeijt wort. hier is noch toe sien die Colonne daer onsen salichmaker aen ghegeeselt is, sijnde van vael coluer met Witte stippen in, deese kerck volmaect sijnde

[fol. 49r] Sal den tweeden tempel van Salomon sijn, heeft alreeds ontelbaere miloen scudi ghekost ende noch kosten sal. deese vermaerde kerck is onder soo groot als booven, alwaer oock diversche oude bijgraffennissen sijn van Pausen als andere Persoonen, oock veele historien gheschildert op die muijren, ende hier ende daer oock van Alabastert diverse historien uijt ghewerckt in die muijren.

Die kerck van Sinte Maria Maggior heeft eene vraeije ghevel, ligghende booven op een Bergh versien met diversche schoone capellen ende autieren, hier wort bijwaert het cribbichje van ons heer, die cas rommentom is vraeij uijtghesneeden, ende alles vergult.

Sint Laurens in Dama¹⁶⁸ is oock een schoone kerck, booven alles vergult, schoone floeringhen, ende met veele treffelijck autiers, ende postuijren versien van marmor ende andere kostelijckheeden.

Hier in Roomen sijn noch veele andere heerlijcke kercken toe sien als die vant huijs Phamfili waer onder sijn die van S. Tolentino, van Sint Andrea recht over Monte Caval daer die Paters van die Sociëteijt haer Noviciaet hebben, die kerck van Sinte Agnese in Piazza Navona, hier sijn noch veele diversche andere toe considereeren, als die kerck van S. Carlo in Corso noch niet teenemael gheperfectioneert, die kerck At Jiesù, die

¹⁶⁸ *Sint Laurens in Dama:* S. Lorenzo in Damaso.

[fol. 49v] Ghemaeckt wort van t'huijs Farnese, ende is oock noch niet teenemael veerdich, die kercke al Collegio Romano, die van Sint Andree delle valle, die van Sint Martini, die van Chiesa nuova. die vorders curieus is van die kercken van Roomen, ende haere bijschrijvinghe tot het minste toe, sal het selvighe vinden in een boeck nieus uijt gheghaen door Sig^{re} Abbate Filippo Titi¹⁶⁹.

Die bijschrijvinghe van mijne reijs naer Napoli, van die stadt Napoli van Puozzolo, van den berch visuvius, ende meer andere saecken die ick onderweech ghesien hebbe, sijnde alsmeede aenmerckens weerdich.

Vijt Roomen ghetrocken op den 19 Februa: int Jaer onses heeren Jesu Christi 1679 naer het Koninckrijck Napels, het welke van malkanderen is 125 Italiaense mijljen ende men reijst ordinaris over op 5 daghen, ende ben den 5 Martius wederom tot Roomen ghearriveert. Van Roomen gaet men op Marini¹⁷⁰, dit steedtje hoort toe den Prinse Colonna die daer oock een Paleis heeft. Van daer naer Veletri dat is een oude stadt, ende een van die eerste Bischopdommen van Roomen

¹⁶⁹ *Filippo Titi:* Filippo Titi, *Studio di pittura, scoltura, & architettura, nelle chiese di Roma*, Roma: Mancini, 1674 (tussen 1675 en 1763 verschenen diverse herdrukken).

¹⁷⁰ *Marini:* Marino.

[fol. 50r] Hier is op die merckt een statue van den Paus
Vrbanus den achste die aldaer Bisschop was,
hier is een schoon paleis ghebout van den Cardinael
Ginetti die den leste vicaris was ende ghebooren al-
hier, den trap als alle het Paleis, ende meede den
hof is seer schoon, vandaer op Sermoneta sijnde
een casteel daer den Duca Di Gaetano heer
van is, ligghende op eenen Bergh, hier bijnee-
den is een poort daer men int doorgaen moet tol
gheeven aen den ghemelden hertoch, van hier
passeert men voorbij Piperno¹⁷¹ ligghende op een bergh
loopende dicht voorbij den Rivier Amaseno.
maer onder weech siet men noch eenighe ruijnen
van die drie taverne op den wech Appia daer
die Broeders S. Paulum toe ghemoet quamen
soo men leest in die wercken van Die Aposte-
len. booven ghemelde steedtje Piperno is eer-
tijts een hoofstadt gheweest van die Volsei, een
volck die eertijts teeghen die Romeijnen langh
oorloch ghevoert hebben, Daernaer passeert
men terracina¹⁷², een seer oude stadt, ende is die
leste van deese kant van het Paus ghebiedt
hier paelt aen die midlantsche zee ende is voor
deesen eene schoone haven gheweest maer is
nu teenemael verstrant, men siet hier noch
die ruijnen van den tempel die aen Apollo toeg-
heijgent was, doch is nu den Dom ofte hoofd-
kerck, ende men kan noch sien dat het een schoon
ghebou is gheweest, als men uijt deese stadt gaedt
op die lincker kant, op een hoochte siet men ee-

¹⁷¹ *Piperno*: Priverno.

¹⁷² *Terracina*: Terracina.

[fol. 50v] nighe ghebouen, die men seijt gheweest toe
sijn schoolen van Cicero, van hier gaet-
men op Portello, alwaer scheijt het Pause
ghebiedt. vandaer op Fondi sijnde die eerste
stadt van deese kant toebijhoorende aen
Spangien, int inkoomen moet men aen die
wacht wat gheeven, wil men hebben dat sij
wat civijl sijn, hier is niet bijsonders toe sien.
van hier op die oude stadt Gaeta van Enea
daer Virgilius van schrijft segt men heeft het
sijn naem ghekreeghen. hier is een sterck Cas-
teel en leijt op een Bergh, daer bijwaert
wort het gheraemte van Carolus Bourbon
staende in een Camer in een cas aenhebben-
de switsers cleederen, een lop om die hals
ende een pluym opt' hooft. sijnde ghenerael
gheweest van den legher van keijser Carel
den V ende bleef doot voor Roomen, ende
onder daer hij staedt, is gheschreeven dit naer-
volghende vers int Spaens:

Franzia me dio la luce.

espanna me sfuorzo, y ventura.

Roma me dio la muerte.

Gaeta la sepoltura.

Hier is noch een bergh ghenoeemt della S^{ma}
Trinita die ghespleeten is, soo als men seght,
doen ons salichmaecker stirf, hier siet men een
wonderlijke capelle gheboudt door Ferdinandus
Coninck van Arragon¹⁷³ op eene groote steene
die midden in die spleet is blijven hanghen.

¹⁷³ *Ferdinandus Coninck van Arragon:* Ferdinand II (1452-1516), koning van Aragón,
Castilië en Sicilië, en als Ferdinand III koning van Napels.

[fol. 51r] Bijneeden in die Domkerck is een vraeije Capelle toegheijghent aen St. Blasi, ende vraeijschildert door Hiacinto Brandi¹⁷⁴, hier is oock een oude vase oft urne die nu dient om die kinders in toe doopen doch is seer vraeijs. van hier keert men wederom toeruch ende men gaet soovoort op Svessa¹⁷⁵ een steedtje maer onderweech passeert men een groote rivier ghenoeemt Garlignano, die passeert sijnde eerdat men noch aen het booven ghemelde steedtje arriveert, bijgint het beeter landt toe worden, ende hier omtrent waeren die Campi Falerni¹⁷⁶ daer den Pöet Horatius sooveel van schrijft van den seer goeden wijn die hier wast, doch is nu al seer verandert, hier ende ghelijck veel van den wech gaet men op den via Appia doch seer ghebroocken. tot Sessa ghearriveert sijnde komt men vandaer op Capua die oude ende vermaerde stadt daer Hannibal soo langh met zijn leegher bleef legghen, ende door die goede daghen gheruineert wirt, door deese stadt loopt die vermaerde rivier Volturno ende komt uijt in die zee bij Patria waeromtrent Tullius Cicero stierf, alsoo hij vluchte van Marcus Antonius, ende hij wiert onthalst, omtrent 2 mijljen van hier is oudt Capua maer teneemael gherujneert, ende wordt nu ghenoeemt S. Maria del Capua, hier zijn veele overblijfsels van ghebouwen, ende antiquiteijten, van hier op Aversa alwaer onderweech toe noteeren is die landou, want wort ghenoeemt Campagna Felice

¹⁷⁴ *Hiacinto Brandi*: Giacinto Brandi 1621-1691, werkte voornamelijk in Rome en Napels. In Gaeta maake hij in de crypte in de dom stucwerk en schilderde onder meer een fresco voorstellende het martyrium van de daar begraven S. Erasmus, bisschop van Gaeta. Het martelaarschap van St. Blasius maakte hij voor een van de kapellen in San Carlo ai Catinari in Rome.

¹⁷⁵ *Svessa*: Sezze.

¹⁷⁶ *Campi Falerni*: Falernum.

Ende het is oock soo want hier wast in groote
abondantie, Cooren, wijn, ende olie, het welcke
sierlijck is om toe sien, tot Aversa is een schoon
hospitaal, gheuoemt L'Annuntiata en is
seer rijck, in deese stadt drincktmen een kleijn
wijntje, maer seer goet, gheheeten Asprino D'
Aversa. van hier is het 8 mijljen op die glorieuse
stadt Napoli. gheleeghen soo wel als een stadt
van Europa, men komt in den porta Capuana
van den noorden ende van den oosten heeft het
vruchtbaere berghen, van den suijden ende den
westen die zee, deese stadt wort van alle schrij-
vers vermaerdt, leijdt in Campagnia, ende is die
hoofstadt van een seer schoon rijck, dat die naem
voert ende soo in Italien gheuoemt wort, het
speelhof van Europa, maer ick wil alleen maer
segghen van Italien, deese stadt was voor die
pest int' jaer 1656 seer ghepuepuleerdt, ghelijck
sij noch is. en is seer vol ghebout, en alhoewel
soo groot van circuit niet is als Roomen, daer
sijn nochtans wel sooveele huijsen, ende zijn alle
boven plat, ende meestendeel met loodt bijdeckt.
waerop dat sij gaen wandelen, die reeden dat die
huijsen pladt sij is deese, dat sij daer een goede
ende ghetempereerde locht hebben, ende geen
vrees hebben dat die sneeu daer soude blijven
legghen. sijn voorborghen sijn groot ende vraej
ende wel bijwoont principaelijck die van Chiaia
daer meest seevarent volck woont, ende het
ghanse jaer laeten sij die kinders hier naect, ende
bloedt loopen in die zee. sij worden nochtans seer
stercke mannen, ghelijck meest in deese stadt

[fol. 52r] Ende door het Rijck sijn, waerense soo goedt daerom seijt men ghemeenlijck, alles is hier goedt bijhalven dat spreeckt, die wijn is hier seer goedt, en soo sterck, jae ghemenghelt half wijn half water is bijkans noch toe sterck, vorders vruchten, broot ende alderleij spijs is hier seer Abondant, ende die vruchten vroeck rijp, ende sommighe tweemael jaers. hier sijn machtich veele kercken ende Cloosters ende sijn seer kostelijck ende schoon, want die luijden seer devoot sijn, ofte willen soo schijnen toe sijn. daer sijn 24 Cloosters van die Paters Franciscani, ende wel sooveel van die order van van S. Dominicus, van die Paters van die Societeijt, van die Theatini, van die wereltlijcke Priesters sonder ghetal. Om van die voornaemste kercken wat toe schrijven sal ick bijginnen met den hooftkerck ofte Dom ghenoecht S^{to} Gennaro die den Pratoon[!] van deese stadt is, hierbij heeft den Aertbisschop sijn hof die teeghenwoordich ghenoecht wort Cardinael Carracciole¹⁷⁷, en is gheboortich van deese stadt, leeft in groote staedt hebbende veel offeciers onder hem, die het gheestelijck hof met groote riguer dienen, in deese kerck is een seer schoone capelle ghenaemt il tesora, is onuijtspreckelijck schoon ende costelijck hier worden veele reliquien bijwaert. booven die menichvuldicheijt van Marmor ende goudt dat in deese capelle blinckt, sijnder oock noch diverse schilderijen ende voor een ijder figuijre die daer in is, is aen den schilder bijtaelt 2000 scudi, bij deese kerck is een Nonne Clooster dat seer sierlijck is, niet wijt van hier is die kerck ghenaemt S^{ti} Apostoli. Deese

¹⁷⁷ *Cardinael Carracciole*: Innico Caracciolo (1607-1685), kardinaal-aartsbisschop van Napels vanaf 1667.

[fol. 52v] Ghantse kerck is bijschildert, ende op den autær is een custode ofte tabernakel dat seer costelijck is, hier is oock een monument ofte graf van den Cardinael Filomarino¹⁷⁸ die hier laest Bisschop is gheweest, hier aen is een bassajelievo van eenighe kinderen ghesneeden van Francesco Cannoije¹⁷⁹ detto L'Fiamengo, en is wonderlijck vraelijck onder deese kerck leijt bijgraven den Cavaljer Marino¹⁸⁰, een vermaerdt Pöet. niet wijt van hier is die kerck van St. Gio de Catenaij¹⁸¹ is een oude kerck, en sijn veele tomben van die oude familien van Roomen, hier dichtbij is een convent van die Predicheeren ghe-naemt Sta Chatarina, en sijn veele monsters toe sien in haer Apotequers winckel, hier bij is die poorte Capuana, buijten deese poort is Poggie Imperiale, een plaijsier hof van die Coninghen van Napels ende Aragon, die poort weder inkoomende, soo sietmen die vicarie, dit is die plaets daermen alle rechtsaeken bijpleit ende hier dichte bij is eene ghevanckenisse, dan het is wonderlijck om sien hoe veel volck hier alle morghen komt, doch men moet hier wel toesien op die buerse, want die Neapolitanen sijn al wat bijhendich, daernaer hebben wij ghesien den kerck daer het lichaem is van S:t S. Gaetano. die capellen ende autærs sijn omt' kostelijckts, die gheevel ofte frontespitie is oock antique, en is noch een overblijfsel van een tempel, ghedediceert aen Neptuno eertijts. bij deese is die kerck van S:^t Laurenso, ende den toorn wiert ghefortificeert

¹⁷⁸ *Cardinael Filomarino:* Ascanio Filomarino (1583-1666), kardinaal en aartsbisschop van Napels vanaf 1641.

¹⁷⁹ *Francesco Cannoije:* François Duquesnoy (1597-1643), Vlaams beeldhouwer werkzaam in Italië, bijgenaamd Francesco Fiammingo.

¹⁸⁰ *Cavaljer Marino:* Giovan Battista Marino (1569-1625), Napolitaans dichter.

¹⁸¹ *St. Gio de Catenai:* S. Giovanni a Carbonara.

[fol. 53r] Van Massianello¹⁸² ten tijde van rebellerie. hier dichte bij is den kerck ende clooster van S:^{te} Severin daer Paters Benedictini woonen, ende hier is eene schoone kelder, daer sij goede wijn verkoopen, daernaer is toe considereeren den Mercato daer men alderleij vruchten ende eetwaeren verkoopt, hier siet men oock het huijske van den vermaerden Massaniello die regeert heeft in Napels 10 daghen door rebellie sijnde bijgost int jaer 1647 op 7 Julij, sijnde als doen Viceroy Marquise D'arcos¹⁸³, hier bij siet men die kerck Carmelitano, en is hier bij het fort ofte toorn Carmeno, daernaer hebben wij ghesien naer die Annunciata, sijnde vermaerd so door die rijckdom die daer is, als door die devotie, men passeert oock het hospitaal dat daer annex is sijnde een vraeij ghebou alwaer mense siet, ghespijsicht, ende onderhouden ghelijck als haer conditie vereist, van ghemein volck sijn der ordinarijs 2000 siecken, daer worden oock opgebrocht omtrent die 800 weeslinghen. daernaer sijn wij gheganghen naer S:to Domenico maggiore in deese sacristie sijn meest bijgraven die Coninghen ende Coninginnen van Napels ende Arragon, hier heeft ghewoont S:t Tomaso d'Acquina¹⁸⁴, en schole ghehouden, die noch hier toe sien is, alsmeede sijn celle, ende in die kerck het crucifix die teeghen hem sprack ende seijde: bene scripsisti de me Thoma

¹⁸² *Massianello*: Tommaso Aniello, bijgenaamd Masaniello (1622-1647), een Napolitaanse visser die in 1647 de leider was van een revolutie tegen de Spaans-Habsburgse heersers.

¹⁸³ *Veceroij Marquise D'arcos*: Rodrigo Ponce de León, hertog van Arcos, 1602-1658, vice-koning van Napels 1646-1648.

¹⁸⁴ *St Tomaso d'Acquina*: Sint Thomas van Aquino, 1224/5-1274.

[fol. 53v] Daernaer sijn wij ghegaen naer die Jesuite kerck, gheheeten il gran Jesu¹⁸⁵, is een meede van die sierlijkste ende rijckste, ende meest van Lantfranco¹⁸⁶ bijschildert, niet wijt van hier is een seer groot convent ende kerck ghenaemt Mont Olivete, dit sijn Olevetani.

Castel nuovo sijnde sterck ende meest ghebout van den broeder van den heijlighen Luidovicus en is gheweest Carel den eersten Coningh van Napoli, ende Graef van Angiou¹⁸⁷, wij sijn hier ingheganghen ende hebbent van binnen ghesien, alwaer eene schoone poort is van marmor, als meede een vraeij paleis van den Gouvernuer, ende int midden heeft het een groote pleijn, van hier siet men in die zee legghen Castel dell'Ovo, is gheboudt op die ruijne van een paleis van Lutio Lucullo¹⁸⁸, ende om dat het heeft een fatsoen van een eije, daerom heet het Castel dell'Ovo, vandaer gaet men het paleis sien van den Vicekoningh die nu is den Marquese De Los Velos¹⁸⁹, int opgaen siet men schoone trappen, daer komten in een sael. alwaer alle die Vicekoninghen uijtghescildert staen, die Capelle is oock seer Costelijck, hier dichte bij sietmen noch een fortres ghenaemt Pizzavalcone¹⁹⁰. Volghende, ende gaende naer Castel S:t: Ermo¹⁹¹ dat gheheel sterck is, maer gheloovende dat het aen die stadt niet veel quaedt soude doen, door dien het toe hooch leijdt, ende is altemael van arduijn steen ghemaect, aen die voet van deese bergh is een rijck nonne

¹⁸⁵ *il gran Jesu*: Gesù Nuovo.

¹⁸⁶ *Lantfranco*: Giovanni Lanfranco (1582-1647), werkzaam in Rome en Napels.

¹⁸⁷ *Graef van Angiou*: Karel van Anjou, 1226-1285, een jongere broer van Lodewijk IX van Frankrijk, veroverde in 1266 Sicilië op de Hohenstaufen. Napels maakte deel uit van het koninkrijk Sicilië.

¹⁸⁸ *Lutio Lucullo*: Lucius Licinius Lucullus, 118-57/56, Romeins generaal en politicus.

¹⁸⁹ *Marquese De Los Velos*: Fernando Joaquin Fajardo de Requesens y Toledo, Marchese di Los Vélez, 1635-1693; vicekoning Napels 1675-1683.

¹⁹⁰ *Pizzavalcone*: de heuvel Pizzofalcone, of Monte Echia of Monte di Dio, aan de zuidkant van Napels.

¹⁹¹ *Castel S:t: Ermo*: Sant'Elmo.

[fol. 54r] Clooster ghenoeemt della Trinita, booven gaende naer Ste Martino, sietmen een rijcke kerck, ende Clooster van die Chartugiani, als- wanneer ick mij verwonderde hoe men sooveel marmorsteen op sulck een bergh heeft kunnen krijghen, haeren pant is seer schoon, haeren kerck is vol uijtmuntende schoone schilderien vol van alle Costelijcke marmor ende blinckende van goudt ende silver, sij ontfanghen minnelijck die vremdelinghen, ende hebben ons laeten sien die schoone quartieren, van den Prior, ende van den Procurator, daernaer sijn wij gheganghen in een kamer, sijnde op een hoeck vant' Clooster, gheheel Italien heeft geen saeck dat aen een mens meer kan bijhaeghen, aen die rechter kant heeft men het ghesicht van die zee, ende sijn ooghen wat verder slaende, siet men die Eijlanden Emaria¹⁹², Caprea¹⁹³, ende Procchide¹⁹⁴, recht over die schoone ende ghecultueerde landen van Pausilippo¹⁹⁵, ende ten lesten het ghesicht van diverse steeden, ende veele vlekken, aen die lincker kant sietmen het velt ghenoeemt Nolana ende den Bergh Vesuvius, nedervvaerts siende heeft men die magnifique stadt Napels onder sijn ooghen. ick weet aen mij niet toe segghen ofte het is een mirakel van die natuijr ofte van die konste, daer men kan sien ende hebben, sooveel als men soude kunnen vinden, van aenghenaemheijt ende soeticheijt.

¹⁹² *Emaria*: Vivaria.

¹⁹³ *Caprea*: Capri.

¹⁹⁴ *Procchide*: Procida.

¹⁹⁵ *Pausilippo*: Posilippo.

[fol. 54v] Sij hebben costelijcke ende rijcke sacristien, in die secreete is een doode Christus ghescildert van een vermaerde schilder Spangioletto ghenoeemt dat veel gheexstimeert wort.

Hier in deese stadt sijn toe verwonderen die twee merckten die alle daghen tweemaal soo abundant sijn van alderleij vruchten ende eetwaeren, toe weten die vant' Palazzo ende die van die carita. Die straet Toledo is wel een van die schoonste van Napels, hier naer die Selleria, porte forcella ende della vicaria, ende noch veel andere, wij hebben hier oock ghesien diverse schoone stallinghen van den Coningh. als meede die rijtplaedts die seer schoon is ende alwaer wij ghesien hebben die schoonste ras van Napolitaensche peerden die men kan sien, daer waeren oock veele schoone spaense peerden. hier rijtmen voorbij als men naer den bergh Visuvius toe gaedt, ofte hier ghenoeemt Il smmo, ende men gaedt over den Pont della Magdalena waeronder door loopt een rivierken ghenoeemt Zabete¹⁹⁶, van hier buijten die stadt alla torre del Greco ende hier bijgint men toe klimmen, doch men neemt hier eerst van den goeden Wijn greco die hier wast, dat een wonder om toe sien is van hier heeft men 3 a 4 mijljen om optoeklimmen Het is toe verwonderen hoeveel borsten datter in deese Bergh sijn, want het is een naervolgher, ende Compagnion van den Bergh

¹⁹⁶ *Zabete:* Seбето.

[fol. 55r] Etnee ende is ghecauseert door aertbeevinghen
int jaer 1630, ende noch dicmaels daernaer, dat
hij ghelijck heeft willen den aertbodem onder ende
booven keeren, door die uijtwerpingh van soo veel
eerde, ghemengelt met steenen, flamme, roock
ende as in die locht ende dat met sulck een ramoer
ende forse al oft hij woude trecken die son van
die heemel op die eerde, die dach in die nacht
veranderen, jae ten langhe lesten al oft hij
woude den heemel self overdecken. hij is moeij—
lijck int af ende opgaen want hij ghelijck tot
aen asse verbrant is, oversulckx men daer wat
diep ingaedt, het gat booven is wel 5 mijljen om
ende is seer diep, daer men seght in kunnen toegaen
daer nochtans onsen Cicero, ofte leijtsman
tot noch toe niet van wist.
Des anderen daechs gaende naer Pozzu-
lo sijnde een oude stadt ende eertijts soo groot
gheweest als Napels maer nu door die aertbeevin-
ghe veel vermindert. men gaedt door die
voorborgh gheenoemt Chiaia¹⁹⁷, niet wijt uijt
die poort is een kerck gheenoemt S:^{ta} Theresia¹⁹⁸
hier sijn Carmelitani discassi¹⁹⁹, en is seer sierlijck
hier bij die see sietmen een plaets gheenoemt
la Pietra alwaer altoos abundantie van vis toe
koop is, nu hier langhs die zee kant siet men veele
schoone huijsen, daernaer sijn wij ghekoomen aen
een plaets gheenoemt Nergogliano²⁰⁰, hier is aen
die zee kant gheenoemt die kerck van die Paters
Savjo, alwaer een vraeij monument is, sijnde alles
van vraeije witte marmor ghemaect van Zannazzora²⁰¹

¹⁹⁷ *Chiaia*: Chiaia, nu een wijk van Napels.

¹⁹⁸ *Sta Theresia*: Santa Teresa a Chiaia.

¹⁹⁹ *Carmelitani discassi*: Carmelitani scalzi: ongeschoeide Karmelieten.

²⁰⁰ *Nergogliano*: Het vissersdorp Margoglina is nu de Napolitaanse wijk Mergellina.

²⁰¹ *Zannazzora*: Jacopo Sannazaro (1457/8-1530), dichter uit Napels. Zijn graftombe is in de kerk van Santa Maria del Parto a Mergellina.

[fol. 55v] Een vermaerdt Pöet, van hier gaet men wat toeruch ende men gaedt naer die grotte Pausilippe soo gheheeten naer den Bergh daer sij door ghesneeden is, deese grotte is bijnaer langh een mijlje, breet 12 passen, ende omtrent oock soo hooch, sij heeft geen licht als aen beijde enden, maer bijkans aent ent van die ander kant staet een capelle alwaer continueel licht brant, het welcke aen ons van verren ghelijckte ghelijck een sterre, ende men moet continueel roepen, hoe men gaen wil alla Terra, ofte alla Marina. deese wech wiert ghemaect, om die wech toe spieren van Napels naer Puozzolo, want soude anders toe wijt om sijn, ende dit is gheschiedt soomen segt door een Romein Lutio Lucullo ghenoeemt, Int uijtkoomen van deese Spelonce soo ruijcktmē, eene solferighe rueck, siende hier ende daer eenighe wapuers uijt eenighe holten koomen, wat daernaer komt men aen die Lago Aniano rommentom bijsingelt van groote steenachtighe, ende ijserachtighe gheberchten bijhalven van die eene kant, hier dichte bij siet men die Camere da sudare, ofte batstooven van Ste Germano²⁰², die seer heet sijn, oversulckx men isser niet inghekoomen, ofte men voelt dat het sweet door die heete vapuers, tot alle kanten uijtberst, deese batstoove ende hier rommentom die solverachtighe locht

²⁰² *batstooven van Ste Germano*: de Romeinse thermen van S. Germano.

[fol. 56r] is goedt voor veele infirmitijten, ende principaelijck voor die, die gheene die teeringhe ofte andere melanquolijcke sieckten hebben, soo hier goede lochten sijn, sijnder oock seer quaede ende prinsipaelijck bij die booven ghemelde laegh, daer die mensen in die soomer niet kunnen duijren, niet wijt van deese Bergh, ofte om beeter toe segghen aen die voet van deese Bergh die omcingelt Laco Aniano²⁰³, alwaer men siet een hol ghenoeemt grotta del cane²⁰⁴ sijnde omtrent 8 à 10 passen ront waerin omtrent 2 mensen ghelijck kunnen gaen alwaer eenighe onsienelijcke spiriti uijtcoomen door eenighe verborghene weeghen, jae soo subtil dat sij geen gherucht meede brengen, noch ghesicht van haer gheeven. men heeft hier altoos abundantie van volck met haere honden waer uijt wij een hont ghekoosen hebben, die sij hier in houden soo langh totdat hij bijswijmt, ende ghelijckt doot toe sijn, terstont worpen sij hem in een lace, ofte poel die hier dichtebij is, ende komt daerdoor wederom tot sijn selven, gheloovende dat alle water dat wel soude doen, daernaer neemen sij eenen flambau, den selvighen daerin nederwaerts houdende gaedt uijt, ende wederom om hooch houdende omsteect van sich selven wederom. van daer sijn wij gheghaen naer die sulpheterre²⁰⁵ dat oock raer om toe sien is, sijnde een vlackte aen die kant van een bergh rommentom rotsen ende steenen, daerop gaende hoort men ghelijck onder hem, siedent water ende ghelijck een hollicheijt, in deese vlachte is

²⁰³ *Laco Aniano*: Lago Agnano of Bacina di Agnano.

²⁰⁴ *grotta del cane*: Grotta del Cane: Hondsgrot.

²⁰⁵ *Zulpheterre*: Solfatara.

[fol. 56v] Noch een poeltje sijnde altoos vol swart siedende water. Vandaer arriveert men tot Pozzuolo hier siet men een Paleis van Don Pietro Di Toledo²⁰⁶ ghebout, die hooftkerck ofte Dom is ghesticht op eene ruijne van een Tempel eertijts Jupiter toegheeijsent op die merckt ofte groote plaedts staet een statue van Marmor en is van een Prelaet, die in die tijt van rebellien het volck hier stilde. van hier hebben wij een scipke ghenoomen ende sijn overghevaren naer Baia²⁰⁷, soo ghenoeemt omdat die oude Romeijnen haer vloot hier hadden legghen in die oude tijden, van hier sietmen die brugghe die van Caligula ghemaect is het casteel hier is gheboudt van keijser Carel den V, hier bij sijn die batstooven van Tritolo²⁰⁸ deese sijn wonderlijck, want nederbuckende kan men daer wel in blijven, ende gaen, maer niet rechtgaende door die warmte, hier bij haelt men sant uijt, en is soo heet datmen daer wel een eij in soude kunnen soijen, hier sijn die batstooven van Cicero die goedt waeren, maer sijn bijdorven gheweest van die Doctoor van Salerno, hier bij is het laeck ofte poel Averno daer die Poëeten sooveel fabels van ghemaect hebben, aen deese laeck leijt een tempel aen Apollo toegheeijsent, hier bij is die grotta della Cibilla Cumana²⁰⁹, men gaet hier al diep inne, ende men vint een Camerken alwaer men noch siet eenich Mosaic werck

²⁰⁶ *Don Pietro Di Toledo:* Don Pedro Alvarez de toledo (1484-1553), onderkoning van Napels vanaf 1532.

²⁰⁷ *Baia:* Baiae.

²⁰⁸ *batstooven Tritolo:* Thermen van Nero of Tritulu.

²⁰⁹ *Cibilla Cumana:* Sybille van Cumae.

[fol. 57r] Nu wederom koomende om naer den schuijt gaende vaert
men wederom toeruch langs die zeekant, hier siet-
men een tempel van Venus, een ander aen Hercules
toe gheei ghent, ende noch andere, hier siet men veele
ruijnen van diverse lusthooven ofte Paleijsen, soo van
Pompeio, Locullo, Cicero, Hortensio, ende van noch
veele andere, want meest die Romeijnen hadden
hier haere speelhoven. hier bij sietmen die centum
camere²¹⁰, die de ghevanckenissen waeren van die slae-
ven, men siet hier die Cisterne mirable, daer men
het water voor die vloedt bijwaerde, men siet hier
die Campi Elisei, het promontorium Misiemi
soo ghenoeemt naer den Trompetter van Enea
die hier bijgraven wirt, wijt van hier sietmen die
oude stadt Cuma ligghende op een hoochte
voor deese stadt leijdt die doode zee, ende hier
over leijdt een eijlant, ghenoeemt Procita wat
vorder in die zee sietmen het eijlandt Enario²¹¹
nu Ischia ghenoeemt hier leijdt een sterck
Casteel op, op dit Eijlant sijn oock wonderlijcke
baden ende waters. tot Puozzolo ghekoomen
sijnde sijn wij wederom terstont toe peert naer
Napoli ghereeden, alwaer wij ghelogeert sijn
gheweest in die 3 Coninghen. Finis

Tot Roomen wederom ghearriveert
ghebruijkende den selvighen wech hier booven
ghemelt, op den 5 Martius savons laedt
hebbende onderweech Maertse buijen ende
wint ghenoech ghehad, om uijttoerusten

²¹⁰ *centum camere*: Het waterreservoir Centum Camere, Cento Camerelle of Centum Cellae.

²¹¹ *Enario*: Ischia.

[fol. 57v] Tot den 21 van Martius als wanneer
ick ben van Roomen ghetrocken.

Die reijse van Roomen door
Ziena²¹² op Florentien sijnde van
malkander gheleegen 150 Mijljen ende
men doet deese reijse op 5 kleijne daghen

Vijt Roomen ghetrocken den 21 Marti:
int jaer 1679 naer Florentien, men rijdt
die poort uijt ghenoemt Porta Populi, ende
langs een langhe ghevloerde straet hebbende
aen alle beijde kanten eenighe lusthuijsen ende
wijngaerten deese wech ghepasseert sijnde pas-
seert men den bruch ghenoemt Ponte Mol
alwaer die Revier die Tibur onder door loopt
vandaer op Beccano²¹³ een dorp, sijnde eertijds
daer een bosch gheweesen, daer sich die Moor-
denaers ende bandijten ophielden, maer deese
passagie is nu vejlich ghemaect, door die vi-
gilantie ende noodtsaekelucke rigeruesheijt
van eenighe pausen, ende het bosch is uijt-
gheroeydt, volgende den wech passeert men
Ronciglione een borgh ligghende op een

²¹² *Ziena:* Siena.

²¹³ *Beccano:* Bracciano?

[fol. 58r] Bergh versien met veele huijsen, ende eene vraeije fontein, latende deese stadt ofte borgh ligghen klimtmen op den bergh van Viterbo, bij die latijnen ghenoeemt Mons Cijminus. op deese bergh is eertijts gheweest het Casteel ghenoeemt Capenina ende het Casteel Corito ghebout van Corito Coninck van Toscanen, alwaer men noch kan sien eenighe overblijfsels, naer den suijden is Laco di Vico eertijts ghenoeemt Lacus Cijminus ende principalijck van Virgilius nel 7 libro Eneide, vandaer passeert men Viterbo eertijts ghenoeemt Vetulonia. is omcingelt met een Muijr van den koninck Desiderio ghelijck uijtwijst een tafel van alabastert daer dat in gheschreeven staedt int stadtshuijs. ende is van hem ghenoeemt Viterbo, deese stadt is gheleeghen in die vlackte, hebbende achter hem ghelijck hier booven gheseijdt is den bergh Cijmenus is versien van eene vraeije redelijcke Domkerck. alwaer sijn bijgraven 4 Pausen Joannis den 21, Alessa den 4., Adrianus den 5, ende Clemens den 4. hier is oock het lichaem van Sinte Rosa. op die groote merckt is een vraeije fontein die een groote menichvuldicheijt van water uijtworpt, van daer

[fol. 58v] Passeert men een vlackte duijrende omtrent 3 uren ende daernaer bijgint men wederom wat toe klimmen ende men komt aen een oude stadt gheuoemt Monte viascone²¹⁴ ligghende op een bergh alwaer sij eertijts sacrafitie opofverden aen die Godinne Giuno²¹⁵, deese bergh heeft hier Rommentom vruchtbaer landt, ende hier wast goede musquedelle wijn, die weerten schrijven hier op haere uijthangborten .Est.Est. ende bijneeden staet gheschreeven, propter nimium est, hic Dominus meus mortuus est. dat heeft sijn oorspronck van een hoochduijts, die hier bijgraven legdt in een capelleke, gheuoemt Joannis Frux²¹⁶. Hij stuijrd sijn knecht altoos een post ofte twee vooruijt, ende deede die vvijn proeven vindende goede wijn schreef op die duer Est.Est; vindende quade wijn schreef nietmedal, vandaer passeert aen die kant van die laeck ofte meer van bolsena sijnde 30 mijlien langh ende 10 breedt alwaer int midden een Eijlantje is met een kerck. alwaer in bijgraven sijn eenighe van die familie Farnese ende wat daernaer komt uit Casteel Bolsena, gheboudt op die oude ruijnen van die stadt eertijts gheuoemt urbs Vulsinensium ende ghereeckent onder van die 12 steeden van Petrurien²¹⁷ vervolgende den wech men passeert S. Lorenzo²¹⁸, ende acqua pendente²¹⁹. wat verders passeert men een langhe brugh gheuoemt Ponte Cenno, ende die rivier die daer onder door loopt is gheuoemt acqua traversa²²⁰. hier eindicht het ghebiedt van den Paus. maer men passeert eerst terra di fiore gheduijrende 5 a 6 uren toebijhoorende aen die hertoch Zforza, ende daernaer komt men

²¹⁴ *Monte viascone*: Montefiascone.

²¹⁵ *Giuno*: Juno.

²¹⁶ *Joannes Frux*: Het verhaal gaat dat de vooruit gezonden bisschoppelijke knecht zo enthousiast was over de wijn van Montefiascone dat hij zelfs drie keer Est! op de deur schreef, waarna de naam 'Est!Est!!Est!!! di Montefiascone' in zwang kwam. Als bisschop werd opgevoerd Johann Fugger, die in 1111 naar Rome reisde om de keizerskroning van Hendrik V bij te wonen en onderweg zijn dienaar steeds vooruitzond om uit te zoeken waar 'Vinum est bonum'.

²¹⁷ *Petrurien*: Etrurië.

²¹⁸ *S Lorenzo*: San Lorenzo.

²¹⁹ *acqua pendente*: Acquapendente.

²²⁰ *acqua traversa*: de rivier Paglia.

[fol. 59r] Onder het ghebiedt van den groot hertoch van Hetru-
rien, ofte Toscanen omtrent naer twee daghen ende
een half reijzens. ende men laedt aen die rechter hant
legghen een sterck casteel van den groothertoch van
Heturien, ghenoecht Radi Coffani²²¹, vervolghende
den wech men passeert S:^{to} Quirico²²² een vraelij vleck
Tornieri²²³, Quintino²²⁴, Lusignano²²⁵ Casteelen,
ende vandaer op Ziena²²⁶ sijnde een vraelij
stadt ligghende op een Bergh. ende is eertijts
een republijck gheweest, die gheheele stadt is
ghevloerd met roode ghebacken steenen heb-
bende eene suptijle ende purgeerende locht, ende vraelij
fonteynen waeronder een is op die groote merckt die schoon
is ghenoecht fontana die Branda hier sijn oock veele vraelij
kercken ende ghebouwen, als den Domkerck mooghende
ghereeckent worden onder een van die Costelijckste ghe-
bouwen van Roomen, jae van gheheel Europa, soo
door die Costelijcheijt van steenen van Marmor als door
die architecture waer meede sij versien is, den geevel
is voor op sijn antichs uijtghelouwen ende met veele
figuiren daer in van binnen is die kerck met roode
ende swarte marmor bijkleedt, het ghehemelt is blau
met vergult afgheset, die predickstoel is oock toe
considereeren, ende die floeringhen voor den hooghen
autaer, die altoos overdeekt is met plancken uijtghelouwen
eenighe vierdaghen, representeerende diverse
figuiren, men siet hier oock het Paleis van Piccolo-
mini gheboudt van vierkantighe steenen van arduijn
van Pius den 2. hier is oock een universiteijt ende
die Duijtsche natie heeft hier veele privilegien. sij
hebben die vrije jacht soowel van grof wilt als haesen
ende Patrijzen, ende kiezen uijt haer eijghen natie eenen

²²¹ *Radi Coffani*: Radiocofani.

²²² *S^{to} Quirico*: San Quirico d'Orcia.

²²³ *Torniere*: Torrenieri.

²²⁴ *Quintino*: Quinciano.

²²⁵ *Lusignano*: Lucignano d'Arbia.

²²⁶ *Ziena*: Siena.

[fol. 59v] Consiliaris voor 6 maenden, ende staen onder niemant als onder hem ende heeft het keijzers wapen voor die duer hanghen deese stadt is bijkeert tot het Christen gheloof van S. Anianus die daernaer voor het gheloof is onthalt. deese stadt heeft ghehadt 5 Pausen, Alexander den 3. Pius den i, ende den 2. Paulus 5 van die familie Borgesi, ende Alexander den 7 van die familie chigi. buijten die poort treckende naer Florentien laet men aen die rechter kant legghen een vraeij Casteel toe-
bijhoorende aen den Cardinael Chigi ligghende op een terp, daernaer passeert men door Staggia²²⁷ een Casteel, Poggibonzi²²⁸ een vleck vermaerdt door die snuftoeback. Tavernelle²²⁹ een vleck Cassiano²³⁰ een Casteel.

Tot Florentien ghearriveert den 25 Martius deese stadt is een weijnich voor het triumviraet ghefondeert ligghende aen die rivier D'Arno die veel tijt niet navigabel is door sijn ondiepte loopende bijkans midden door die stadt, is versien van den Oosten ende suijden met vruchtbare berchskis, vanden westen met eene vraeije vlackte sijnde 40 mijljen langh, deese stadt heeft een vraeij Casteel ende redelijck sterck maer is noch meerder verseeckert van de overvallighen van die vijandt door die berghen Appenini. deese stadt is grootd 5 mijljen int ront, ende is ten mees-
tendeel gheruineert gheweest van Totila Koninck van die gotten, ende veele borgers omhals ghebracht sijnde, daernaer sijn die muijren oock varders gheruineert door die

²²⁷ *Staggia*: Staggia.

²²⁸ *Poggibonzi*: Poggibonsi.

²²⁹ *Tavernelle*: Tavarnelle.

²³⁰ *Cassiano*: San Casciano in Val di Pesa.

[fol. 60r] Fiesoli ende Barbari soodat veele borghers
van deese stadt, die stadt verlaten hebben, ende
hebben hun bijgheeven naer die naestghelegene
plaetsen, ende is soo bijkans onbijvvoont gheblee-
ven tot het jaar 802 alswanneer Carolus
Magnus van Roomen keerde sijnde daer keij-
ser ghekroont, passeerende door
Florentien om naer Vranckrijck toe gaen, blij-
vende daer eenighe daghen stil, ende die plaets
hem wel bijvallende, heeft laeten bijginnen
die stadts muijren op toe rechten, ende gheboo-
den aen die borgers die hier ende daer ghevlucht
waeren daer wederom toe keeren, deese stadt
heeft ghehadt 4 Pausen, 3 van die familie de
Medici ende den vierden van die famile Al-
dobrandini, uijt deese plaets sijn oock ghesprooten
diverse braeve Capiteijns als Pietro Stroz-
zi Marechal de France. hier sijn vraeije
ende breede straeten ghevloerdt met groote
balsteen en men siet hier gheen glas in die
vinsters maer sijn ghevlecht met papier dat
niet vraeij staet. hooghe ende door die
ghemeente vraeije ghebouwen. op die plaets
van die annunciatie is toe considereeren
die statue van brons van Ferdinandus
den Eersten groot hertoch van Etrurien

[fol. 60v] Sittende toe peerdt ende daer onder is een swerm
bijen uijtgebeelt met haren koninck alvvaer int
latijn gheschreeven staet Magnificencia tan-
tum. wat vorder gaende komt men in die kerck
van die Annunciatie alwaer toe considereeren
is een capelle bijhanghen met menichte van sil-
veren lampen, ende is versien met veele diverse
marmor ende andere rare ghesteenten. Op die
plaedts van den groothertoch. ofte int Italiaens
ghenoemt la piazza Ducale staet Cosmus
de Medici den eersten oock toe peert in brons.
op deese plaets is oock eene schoone groote fon-
tein staende int midden ghelijck eenen grooten
hercules onderstuent van 4 zeepeerden ende
sijnde rommentom Nijmphen ende Satijrs. hier
staet het out paleis van den hertoch. hier in
gaende is een vraelijcke groote sael rommentom
bijschildert ende booven vergult. Vandaer
sijn wij gheghanghen naer die gaelderie die wel
die schoonste ende treffelijckste is van Europa
bijneeden in die gaelderie staedt het vol antiche
statuen. soo van Bacchus. Venus, Cicero. Vitel-
lius den Godt Pan ende soo voorts. booven
hanghen alle die portretten bijkans van alle
gheneraels ende veltoversten die eenichsins
considerabel sijn gheweest, ende daer hanghen
oock eenighe Pausen ende Hertoghen met haer
vrouwen van het huijs van Medici.

[fol. 61r] Die capel van Sint Lorenzo volmaeckt
sijnde sal wel het eerste stuck sijn van die werelt
alwaer men die hartoghen bijgraeft, die fondatuer
daer van is gheweest Ferdinandus den 3 die ghe-
leeft heeft 60 jaeren. die hartoghen
sijn in portret van marmer in die muijr omtrent twee
mansels hoog, hebbende voor haer een kussen
alwaer booven op een kroon is, ende een ijtwijder
kussen met die kroon kost meer als 40000 Scudi.
onder sijn alle die wapens van die steeden hoorende
onder het ghebiedt van den hartoch, ende onder
is gheschreeven die naemen van die steeden, sijnde
altmael ingheleijdt met eedel ghesteenten, waer-
onder eenighe letters sijn die meer als 3000 scudi
kosten. Van die eedel ghesteenten die in deese
capelle sijn, heb ick eenighe van opgheschreeven,
als Agatha Orientale, Aspere di Cicilia,
Paragene di Fiandra, Pietra Calcidone
orientale, lapis Lazero, ende noch veele
andere kostelijcke ende eedel ghesteenten. het
tabernakel die in deese capelle sal staen kost
alleen over een milioen scudi, dit ghesien heb-
bende sijn wij in die kamers gheghanghen van
die vermaerde gaelderie, daer wij hier booven
van ghesproocken hebben, alwaer die principaelste
is ghenaemt La Tribuna, daer toe sien

[fol. 61v] Sijn die vermaerde statuen van die Grixse
venus, den Sliper, ende den worstelaer, wij
hebben noch veele andere diverse vraeije kamers
ghesien, waeronder in een sijn, die equipagie
van den hartoch Saxen Wimar. die droech
voor sijn spreekwoort in sijn vindels
Sine Numine frustra. hier hebben
wij oock ghesien den scepter van Carolus
V van agaet orientael, den deeghen van
Carolus Magnus, een roer met een gouden
loop. een strick ghesneeden uijt een stuck
van een buffel hebbende tweehondert ende
twee samen dienende om meede op die jacht
toe gaen, een sadel met sijn toebijhooren
ghegheeven aen deesen teghenwoordighen
hartoch van die koninck van Poolen, maer
den Groothertoch hadde hem eerst een ver-
eert, hier is oock den sadel van den Prinse
Ratszevil die hij vereert heeft aen den dee-
sen regeerenden hartoch, als hij wederomkeer-
de van Roomen treckende wederom naer Poo-
len. hier is oock toe considereeren een cabinet
alwaer sijn van alderhande saecken ende
figuijren die gedraeijt sijn. waer onder een
medalie is sijnde van ijvoor representeerende
aen die eene kant het portret van deesen

[fol. 62r] Regeerenden hartoch ende aen die ander kant zijn wapens, sijnde hem soowel ghetroffen dat een schilder hem soowel niet soude uijtschilderen. dit portret is ghemaect door een hamborger die den groot-hartoch expres onderhout. het paleis daer den groothartoch woont is ghebout van vierkantighe arduijn steen op diamants ghewijse, daer zijn toe considereeren die quartieren vanden hartoch die hetijnen in die midden heeft, het quartier van zijn moeder, het quartier van zijn vrou, ende dat van den Prinse Franciscus zijnen Broeder. daer het een schoonder is als het ander. vandaer zijn wij gheghanghen naer den bloemtuijn ligghende booven op eenen berghske alwaer zijn diversche parterres ende int midden een fontein, vandaer vervolghende den wech gaetmen naer een Insul, versien met diversche figuijren ende fonteijnen. hier dicht bij sietmen diversche soorten van beesten. als een beest sijnde van een bock ende van een hart. indiaensche koeijen Indiaensche entvogels eenighe soorte van hoenders, hier ghenoeemt Galline di Farone. Die ceraglie is seer vraelij ghemaect, maer daer zijn niet veel wilde beesten in, als een zee wolf 2 a 3 andere wolwen, een Swarte wolf, een wiltwercken, ende een Leeuwinne. die hartoch can gaen van het nieu Paleis tot het oudt door eenighe gaelderien die bijkans twee mijlie lanck zijn

[fol. 62v] Die hooftkerck van deese stadt is ghenoeemt Sta
Maria del fiore, alwaer men siet in die muijr
die 12 Apostelen ghemaect van die treffelijck-
ste beeltsnijders van deese Eeuwe, daernaer is toe
considereeren die groote Coepel ghemaect door
Franciscus Brunellesco, ende bijschildert door die
vermaerde schilders Vasari, ende Zuccaro, hier
dichte bij staedt die schoone toorn ghesepareert
van die kerck, ghemaect om kunst van diversche
uijtghesene Meesters, ende ghebout van roode witte
ende swarte marmor, ende versien met veele diversche
figuijren. hier recht over is den Capel van S.^{te}
Joan, sijnde eertijts gheweest een oude tempel van
Mars, is rontachtich ende met loodt bijdeckt, alwaer
is een kostelijck vat om die kinders in toe doopen.
die poorten sijn van metael ende soo kostelijck ghe-
dreeven van Lorenzo Gilberti Florentin,
dat een ijder oordeelt sijns ghelijcken niet en is toe
vinden in gheheel Europa. het ghehemelt van
deese Capelle is bijschildert ende vergult. hier
leijt bijghraeven Balthaser cossa, met sijn
effgie in metael ende met deese naervolghende
letters. Balthaser Cossa olim Joannis
vigesimalus tertius. Die kerck van Sinte
Maria di Novella mach oock vergheleecken
worden met eenighe andere vraelijcke kercken van
Italien. soo om die architecture die men

[fol. 63r] Daer in vint, als om een schoon tabernakel gheexstimeert 40000 Scudi ofte ducats, in die kerck van die minnebroeders is die bijghrafenisse van den vermaerden Raphael d'Urbino. Niet wijt van den Dom is een vraelijcke statue daer Hercules den Centaurus overvint, op die plaets gheuoemt mercato nuovo is een vercken van metael gheheel konstich ghemaect. bij die kerck van die heijlighe triniteijt. is opgherecht een Colonne gheheel dick ende hooch waer booven op staet die justitie van porphier. opgherecht door Cosmus den Groot-hertoch, wandelen gaende door die stadt kreech op deesse plaets die tijdinghe van die victorie die den Marquis Marignano op die grensen van Ziena bijkoomen hadde teeghen Petrus Strozzi. den Groothertoch heeft diversche vraelijcke peerde stallen, ende versien met vraelijcke peerden. effen buijten die poort van Roomen is een schoon lusthof van die hartoch gheuoemt Poggio Imperiale ligghende op een berghske ende men gaet wel een groote mijl lanck allenskis op onder een lommer van vraelijcke boomen ende aléén. daer is toe considereeren die gaelderie alwaer hanghen veele schilderijen van die huijsen van Orleans, Parma Modena, Mantua, ende Toscanen. die kamers sijn oock toe considereeren, waeronder een is die gheexstimeert wort weerdich toe sijn 50000 scudi. sijnde met tapisserijen bijhanghen hier sijn oock diversche vraelijcke tuijnen, versien met diversche fonteynen.

[fol. 63v] Parterres, orantie ende citroen booven. buijten die poort van Bolongien is noch een schoon lusthof gheuoemt Pratelino ghebout door Francisus den Groothartoch, versiende het selvighe met alderhande saecken, die soudē kunnen dienen tot groothēijt ende vermaeck van een Prins. het wapen van den groothartoch is 7 bollen die boovenste is blaue met 3 leleien daer in. Den regherenden groothartoch is gheuoemt Cosmus den 3. heeft 2 Soons ende een dochtertje den ouste heeft omtrent 15 jaeren, die jongste 10, ende het dochtertje 11. den Groothartoch gheeft het orden gheuoemt van Sinte Stephen het heeft sijn oorspronck van die stad Pisa. sijnde een root kruijs op die kanten van gout. sijn garde sijn Duijtsers ende heeften omtrent 100 sijnde op sijn switsers ghekleedt. die levereije van sijn knechten is onder bijkans bruijn om die broeck ende wambas een groen boortje een roode mantel met roode ende witte kleijne trinsen op fijn borduijrsels ghenaeijt. Den 2 Paesdach vertrocken uijt Florentien naer Bolongien sijnde 50 mijljen van malkanderen men komt voor eerst tot Scarperia een borgh sijnde 16 mijljen van Florentien, en tot hier toe is het plat landt deese borgh is vermaerd door die rare messen ende scheeren die men

[fol. 64r] Hier maeckt. Hier bijgint men toe climmen op die Appeninese gheberchten 3 mijljen langh sonder toe rusten ende op het hoochste vint men een kleijn herberghske alwaer men wat rust, hebbende aen die rechter kant eene diepe valeije, daer in siende soude aen sommighe het hooft wel draeijen, die Appeninese gheberchten afkoomende passeert men een kleijn revierken, ende men komt tot Fiorenzola een borgh. ende een weijnich daernaer onder het ghebiedt van die Bologneesen, vervolghende den wech komtmen tot Pianoro een dorp alwaer vraeije landouwen sijn, soo van wijngaert, oliven, graen, ende alderhande groenwaren. het is hier altemael plat lant gheduurende 10 mijljen men passeert eerst den Revier Savona. ende men komt tot Bolongien²³¹ in door die poort van Ste Stephen. ick ben hier ghelogeert gheweest nell'aquila nera. ofte swarten Arent. door deese stadt ben ick noch eens ghepasseert koomende van Venetien ende waervan ick hier booven in mijn reijsboeck ghemelt hebbe, nochtans wil niet naerlaeten toe prijsen die goede ende delicate Sosisen die men hier maeckt.

Die reijse van Bolongien naer Milanen, door Modena, Reggio, Parma, ende Piasenza, ende Lodi, het welcke van malkanderen gheleeghen is omtrent 6 daghen reijsens. Vervolghende den wech

²³¹ Bolongien Bologna.

[fol. 64v] Ende koomende omtrent een mijlje buiten Bolongnien men passeert eene groote bruch, die revier die daer onder doorloopt, komt afghelopen van die Appeninese gheberchten. 15 mijljen van Bolongnien passeert men een groot ende sterck Casteel. alwaer men arretteert soo langh tot dat het aen die Governuer aenghebrocht is, is ghebout van Vrbanus den 8. ende wort gheheeten il forte Vrbano. vandaer op Sint Jan een vraeij vleck, ende daernaer passeert men een rivier ghenoeemt Panoro alwaer scheidt van malkanderen het Modenees ende Bolognees ghebiedt, ende 3 mijlje daernaer arriveert men tot Modena sijnde niet gheheel groot, rontachtigh, ende heeft een Casteel men gaedt bijkans door die gheheele stadt onder gaelderien die voor die huijsen sijn, deese stadt is gheleeghen in vlack velt. Den hartoch is noch jongh, ende is van die famile D'Este. Hij laedt een nieu paleis bouwen. sijnde noch niet teenemael volmaect. den selvighen hartoch heeft oock eene vraeije peerdestal versien met schoone peerden, waeronder een ras is hebbende Isabelle Coluer, met gekrolde starten ende manen. Vervolghende den wech ende gaende naer Reggio, men rijdt eene rechte ende langhe wech langs ende men passeert een rivierke, vandaer komt men tot Reggio sijnde oock onder het ghebiedt van den hartoch van Modena alwaer is eene vraeije kerck toe gheei ghent aan Sinte Prosper eertijts Bijsschop van deese stadt.

[fol. 65r] Vervolghende den wech en 15 mijljen van Reggio passeert men een brugh sijnde omtrent 600 treeden langh alwaer onder door loopt den revier Lenza ende hier scheijdt het hartochdom van Modena van het hartochdom van Parma. Daernaer op Parma alwaer vraelij breede straten sijn, den hartoch is van die familie Farnese heeft een vraelij paleis maer is noch niet teenemael volmaeckt, ende heeft oock vraelij peerden ende Coetsen. waeronder een caros is die gheexstimeert wort op 3000 pistoolen, het is hier vruchtbaer lant. soo van graen, haver, olie, wijn ende andere vruchten, als meede die vermaerde Parmesaense kees. deese stadt is gheleeghen in plat landt 5 mijljen van die Appenise gheberghten. hier is oock een vraelij Casteel, ende door die stadt passeert den revier ghenoeemt Parma die de twee partijen van die stadt samen voecht, waerover een schoone brugghe is van steen, die schapen sijn hier oock in abundantie waervan sij maecken goede ende fijne wol waeraf den Pöet Martialis schrijft.

Tondet, et²³² innumeros Gallica Parma greges.
Hier is een vraelij domkerck versien met Cononicken ende in die kerck van die Capucinen is bijgraven. Alexander Farnese den grooten Capiteijn eertijts governuer van die Spaensche nederlanden, met sijn ghemaelinne, vanhier gaetmen naer Piasenza hoorende als meede aen het huijs Farnese 4 mijljen van hier passeert men den revier varo ende 12

²³² *Tondet, et ...:* Martialis, *Epigrammata* V, 13: 'en talloze kuddes scheert het Gallische Parma.'

[fol. 65v] Mijljen van Piasenza²³³ passeert men Fiorenzola een vraeij borgh, ende daernaer op Piasenza, hebbende oock een Casteel ende aen die lincker kant die Appeninese gheberchten, dit is een plaisierich plaetske ligghende aen die revier de Pò, hebbende eene soete ende ghetempereerde locht. op die groote merckt staen 2 statuen toe peerdt van metael van Alexander Farnese eertijts Governuer van die Spaensche Nederlanden ende van den hartoch Ranutius, den kerck van Sinte Dominicus is vraeij principaelijck die sacristie daer in die muijr een cas is waerin sijn diverse beelden van hout uijtghesneedden naer die konst. Vervolghende den wegh ende sijnde ghekoomen effen buijten die poort men passeert die Revier de Pò sijnde hier gheheel breet. vandaer komt men op Castelnovo een borgh, ende daernaer komt men onder het ghebiedt van Milanen, die eerste stadt is ghenoeemt Lodi. hier is het Costelijck landt, ende men vint hier in abundantie, wijn, olie, booter, kaes, alderhande sorte van graen ende rijs. deese stadt is gheboudt van Fredericus Barbarossa niet wijt van oudt Lodi.

Tot Milanen ghearriveert den 13 van April sijnde een oude, groote, ende vermaerde stadt alwaer om sijn schoonheijt eertijts den keijserlijcken stoel is gheweest, hebbende breede straten, ende men houdt dat deese stadt een soo groot is als Brussel

²³³ *Piasenza*: Piacenza.

[fol. 66r] Hebbende aen die eene kant die gheberghten, ende van die ander kant plat landt gheduijrende 200 ende meer mijljen tot Chatolica een klein steedtje gheleeghen tusschen Rimini, ende Pesaro niet wijt van die Adriaensche Zee, ende soo voort ront tot aen die Golphe di Venetia, ende van die ander kant naer Istria, ende vorders tot Osia. hier rommentom is het schoon landt, ende die moerbeesie boomen sijn hier in groote abundantie, ende men heeften diversche revierkis ende poelen alwaer goede ende delicate vis ghevanghen wort, in deese stadt sijn oock treffelijcke goutsmeeden, gheweer maeckers, ende bereijders van Panne ofte fluwiel, ende sijde, jae soo goet als in venetien, ofte in andere plaetsen van Italien men siet hier oock vraelijcke ende schoone ghebouwen waer onder is het paleijs van Thomaso Marini ghemaect door groote konst ende door groot gelt. die Domkerck is toe considereeren die alreets ghekost heeft 50 milioenen, ende arriveert bijkans aen die groote van Sinte Pieters van Roomen ende oock in kostelijckheijt als hij sal gheperfectioneert sijn, daer sijn 4000 statuen, ende een altaer is versien met 4 statuen, vvaeronder een is sijnde eenen ghevilden Bartholomeus daer die Venetianen hebben eene ontelbare somme voorghebooden, om toe bijkoomen die selvighe statue. daer sullen 40 toorens sijn, ende 2 groote, ende die kerck sal

[fol. 66v] Met marmor ghedeckt worden, ghelijck als een bijginsel dat sij ghemaect hebben. int midden van deese kerck leijdt bijghraven het lichaem van Sinte Carolus Boromeus²³⁴ in Christael, het welcke ick ghesien hebben met Don Carlo hier gherenomeert, als meede oock tot Roomen als ick ben daer gheweest. voor den bastaert van Philippus den 4²³⁵ Koninck van Spangien, waer meede ick het ghe-luck hebbe ghehadt toe reijssen van Bolognen naer Milanen, hier wordt oock bijwaert een nagel van ons heer, die niet ghesien wort als alle jaeren eens. deese stadt is bijkeert door Sinte Barnabe, tot het Christen gheloof, 46 jaeren naer die gheboorte Christi. ghevonden hebbende die lichaemen van die heijlighen Gervasius, ende Protasius, allebeijde martelaers. men heeft daer een kerck laten bouwen alwaer men siet die rechte afbeeldinghe van Brons van het serpent Moises, hier ghebrocht door den keijser Theodosius. hier siet men oock die bijgravenisse van Ludowicus den 2 keijser, ende Pipinus Koninck van Italien alle beijde Soonen van Carolus den grooten. hier onder is bijghraven het lichaem van Sinte Ambrosius, met een boeck gheschreeven van sijn eijgen handt. booven op die poort van die kerck staet Sinte Ambrosius, exco-municeerende den keijser Theodosius, ende hem verbiedende in die kerck toe koomen. uijtgaende uijt die kerck van Sinte Ambrosius komt men in een Capellike alwaer ghedoopt is den heijlighen Augustinus. hier is oock eene vraeije kerck ghenoeemt della gratia, ofte van gratie, bijgost door Germanus Russa, ende voleindicht door Ludovicus

²³⁴ *Sinte Carolus Boromeus:* Carlo Borromeo (1538-1584), aartsbischop van Milaan vanaf 1564, speelde een leidende rol in de Contra-Reformatie. Zijn grafmonument met kristallen kist bevindt zich in de crypte van de Dom te Milaan.

²³⁵ *den bastaert van Philippus den 4:* Filips IV erkende maar een van zijn vele buitenechtelijke kinderen: Don Juan José van Oostenrijk (1629-1679; van 1656-1659 gouverneur-generaal van de Spaanse Nederlanden), die echter in 1679-79 niet in Italië is geweest.

[fol. 67r] Zforsa, alwaer men onder andere siet een ghekroonde Christus met doornen gheschildert door Titianus. Rommentom die Coepel sietmen eenighe engels ghemaect naer t'leeven, in deese kerck is bijghraven die hartochinne Beatrix, die soo van haer man bijmint is gheweest, dat hij naer haer doot een jaer heeft staende gheeten ende niet willende sitten. ick hebbe hier oock willen annoteeren een Ephitafium²³⁶, dewelcke is booven die poort van het clooster. want het is vraeij ghemaect. Infelix partus amissa ante vita quam in ludem ederet, infelicio quod matri moriens vitam ademi, et parentem consorte suâ orbavi in adverso fato, hoc solum mihi potest jucundum esse, quod divi parentesme Ludovicus, et Beatrix Mediolanum ducis genuere. 1497 tertio non. Januarij, in deese stadt is oock eene gaelderie toe considereeren van den Cononick ghenoeemt Settale sijnde omtrent een man van 70 jaeren, alwaer sijn diversche globi eterni, diversche horologien, onder andere een met een radt, een van een half jaer. hij heeft veele medalien van antiche ende moderne groote personagien, veele brantglasen waer meede hij 14 cubitus wijt ijs kan doen branden, veele diverse ghesteeften waerin ghesneeden sijn diverse portretten van keijzers ende andere personagien, ende figuijren, hij heeft diverse ghesteeften waer in water is, daer nochtans gheen openinghe is. hier is wat lijnwaet ende een koordeke, dat int vuijg ghesmeeten sijnde verbrant nochte en consumeert niet hij heeft die konst van goudt toe maecken, als meede sijn pastolein, oock maeckt hij wel draeijwerck int miniatuijre ende int groot. hier sijn noch veele andere vraeije saecken die ick om korthijt voorbijgaen. in deese stadt sijn onder andere noch veele godtvruchtighe saecken ghelijck een schoon groodt

²³⁶ *Epitafium* Wat volgt is de tekst die Ludovico Sforza (1452-1508) liet zetten op het grafmonument van zijn zoontje, bij wiens geboorte ook de moeder, Beatrice d'Este (1475-1497), was overleden: 'Infelix partus, amisi ante vitam, quam in lucem ederet; infelicio, quod matri moriens vitam ademi, et parentem consorte sua orbavi. In tam adverso fato hoc solum mihi potest iucundum esse, quod divi parente me, Ludovicus et Beatrix, Mediolanenses Duces, genuere. 1497, tertio Nonas Januarii.' Ludovico was de opdrachtgever van Leonardo da Vinci's *Het laatste avondmaal*.

[fol. 67v] hospitaal sijnde vraelij ende vierkantich gheboudt onderstuent met diversche colonnen, in dit gasthuijs kunnen wel 4 a 5 duijsent siecken in. niet wijt van den dom is het paleis van den Aertsbisschop ende dat van den Governuer, die nu teeghenwoordich is Comte de Melgare, nieus in die plaets ghekoomen van Prinse de Lignes. Hier is het starck Casteel di Porta Zobia²³⁷ ghereeckent onder een van die prinsipaelste sterckten van Europa soo om die stituatie als om die grootheijt ende schoonheijt, het Casteel van Antwerpen seijtmien hier is copie daervan, het wapenhuijs hier binnen is meede welversien van alderhande wapens ende munitie. in deese stadt ben ick gheloogeert gheweest in die 3 koninghen toe peert.

Van Milanen ghetrocken op Pavien sijnde 20 mijljen van malkanderen, ende naer 15 mijljen reijssens is het vermaerdte ende rijcke klooster van die Cartusianen gheboudt van Joannes Galeazzo Visconte ende den eerste hartoch van Milanen, ende van die selvighe versien met een rijcke inkomste. Hij is hier bijghraven in deese kerck in eene vraelij sepulture, alwaer sijn effigie is uijtgehewen naer t leeven, met een vraelij Epitaphie, waerin bijghrepen sijn sijne vraelij daeden. die gheheel van haer kerck is wonder vraelij ende alles uijtgehewen van marmor representeerde diversche figuiren. van binnen die kerck is altemael ingheleijdt van diversche marmor, ende versien met veele statuen beelden ende schilderijen, deese kerck heeft oock

²³⁷ *Casteel di Porta Zobia:* Porta Giovia of Zobia.

[fol. 68r] Vraeije Capellen, rijck van goudt, ende kostelijcke gesteenten ende principalijck van Paragone di Fiandra, waer op een vraeij stuck gheschildert is die sacristie is oock toe considereeren sijnde vol van rijckdom, soo van schoone kleedinghen, antependia, silverwerck, schilderien int miniatuijr, ende prinsipaelijck een werck van alabastart sijnde ghemaeckt in die muijr van die sacristie. dit klooster heeft een schoone opreedt van die groote wech af, gheduijrende wel een mijlje. hier dichte bij is het parck sijnde in sijn vierkant 20 mijljen, maer nu teeghenwoordich bijginnen die muijren alwat toe vervallen. dit groot werck is oock ghemaeckt van Joannes Galeazzo, hier hielt Franciscus den eerste sijn leegher int bijlegh van Pavien²³⁸ ende is hier ghevanghen ghenoomen van Lannoij onder het Commando van Bourbon van het leegher van Carel den 5 int jaer 1525. 5 mijljen daernaer arriveert men tot Pavien sijnde hier rommentom al plat landt ende wat savelachtigh, ende is nu alwat meer doorsneeden met slooten ende grachten als het eertijts is gheweest, men siet noch in deese stadt in die kerck ghenoeemt in Portica een kelder met dootshoofden vol opgehoopt, die ghebleeven sijn in die slach van Pavien. aen die eene kandt van deese stadt loopt den rivier Thesin voorbij alwaer eene groote langhe brugh over is. hier is noch bij die Paters Augustinen toe sien eene vraeije kerck met eene kleijne schadt ghenoeemt barca di santo Augustino alwaer hij uijtgebeelt leght, ende rommentom in kleijne figuijren is sijn leeven bijkans altemael uijtgebeelt. hier is oock een Casteel, maer bijghint wat toe vervallen daer is nochtans altoos garnisoen in van omtrent 60 man

²³⁸ *Pavien:* Pavia.

[fol. 68v] Wederkeerende tot Milanen ben vandaer ghetrocken
naer Thuriijn sijnde twee groote daghen reijsens van malkanderen
men passeert voor eerst Novarra²³⁹ een kleijn steedtje ende ree-
delijck sterck, alwaer 4000 mannen continueelijck in garnisoen legghen,
ende omtrent naer een dach ende een half reijsens
ghpasseert sijnde Borgo di Verseilje²⁴⁰ komtmén aen een Ca-
pellike, alwaer separeert het Milanees van het Pie-
monte, vandaer op Verseilje²⁴¹, sijnde onder het ghebiet van
den hartoch van Savojien.

Den 18 April ghearriveert tot Thuriijn alwaer
den hartoch van Savojien sijn residentie heeft, ende
wij hebben het gheluck ghehadt van den selvighen dach
s'achtermiddagh omtrent toe 4 uren den jonghen
hartoch toe sien, sijnde eene vraeije Prins niet groot
van postuijr naer sijn ouderdom hebbende langh blondt
haer met floncken. hij woont in een oudt paleis. aent
hooft van die groote plaedts ofte merckt, wort een
nieu paleis gheboudt, sijnde noch niet teenemael vol-
maeckt. rommentom deese merckt sijn vraeije ghe-
bouwen op een manier, van hier siet men op een vraeije
poort, waerdoor men gaedt buijten die stadt naer een
lusthof van den hartoch ghenoeemt Valentijn sijnde een
mijlje buijten die poordt, ende van die poort af bijgint
een alee van booven tot daer aen toe, dit Paleis is
oock noch niet teenemael volboudt, het is vraeij ghemue-
bileerd, ende heeft vraeije ghesichten, hebbende aen
die eene kandt die revier de Pò, ende die gheberchten.
aen die ander kant vlack landt ende een Alee die op
een ander paleiske corrispondeert. in deese stadt
sijn oock toe considereeren, die kercken van Sinte
Carolus, ende Corpus Dominj, als meede een

²³⁹ *Novarra:* Novara.

²⁴⁰ *Borgo di Verseilje:* Vercelli.

²⁴¹ *Verseilje:* Vercelli. **DEZE NOOT KAN ER UIT, DUBBEL MET DE VORIGE**

[fol. 69r] Vraeije Capelle achter het nieuste paleis van den hartoch wordende als meede gheboudt op die kosten van den hartoch. het stadtshuijs is oock vraeij ende daer dicht bij staet eene hooghe smalle toorn op diversche plaetsen wat vergult. in deese stadt is oock eene vraeije accedemie, alwaer sich ordinaris eenighe hoochduijtsers ophouden. ende bij mijn tijt is daer gheweest den Vorst van OostVrieslandt. den hartoch heeft oock vraeije peerden maer die peerde stallen sijn slecht. hij heeft 3 mijljen buijten die stadt noch een schoon ende welghemuebuleert lusthof ghenaeamt die Venerie. voor int inkoomen van die groote sael sijn diversche Dames uijtgheschildert sittende toe peerdt op die manier ghelijck als sij op die jacht reeden. Rommentom dit paleis is een treffelijcke jacht. hier sijn oock vraeije tuijnen versien met vraeije parterres ende fonteijnen. hier is oock een vraeije stal rommentom met ontelbare hartshoornen versien. in deese stadt ben ick ghelogheert gheweest in die witte roos.

Den 22 April van Thuriijn ghetrocken naer Lijons in Vranckrijck sijnde 61 daghen reijsens²⁴² van malkanderen, men passeert voor eerst een kleijn dach reijsens goet landt tot aen die voet van den bergh Zini²⁴³ sijnde die tijt teenemael overdekt met sneeu, alwaer men opklimt met muijleesels ende daer op sijnde int midden scheijdt Piemont van het hartochdom Savoijen, op die hoochte van deese bergh passeert men met een sleed met een peerdt daervoor, int afghaen gaet men met schuijfsleeden, sittende twee daer op ende die voorste die stuijrt met sijn voeten. sijnde luiden die daer van leeven ende anders niet doen, int opklimmen van deese bergh hebben wij een peerdt verlooren sijnde een wijnichskens van die wech afghekoomen, ende vallende in die sneeu

²⁴² *sijnde 61 daghen reijsens:* '61' is een verschrijving van '6'.

²⁴³ *bergh Zini:* Mont Cenis.

[fol. 69v] Willende daer weeder uijtcoomen sackte daer soo diep in dat wij het niet meer ghesien hebben. daer sijn oock eenighe die int opklimmen van deese bergh haer niet bijtrouven op muijleesels. die laeten haer draeghen van 2 persoonen in een Matte van koorden ende sijn wel 12 sterck, die twee ende twee haer buerdts draghen. het is hier droevich ende slecht landt, want men siet hier niet een leevendich beest sijnde alles overdeekt met sneeu ende men hoordt niet als een roemoer van water koomende van die gheberghten afloopen, daernaer passeert Momelian²⁴⁴ een sterck casteel ligghende op een hoochte. ende daernaer omtrent 4 daghen reijdens komten tot Camberij²⁴⁵ sijnde die hoofstadt van Savoyen, alwaer een Parlement is, ende daernaer komten tot pont de beau voisin²⁴⁶ een vleck, alwaer scheidt het hartochdom van Savoyen van Vranckrijck ende men passeert aen die een kant van die Provintie Dauphinè.

Het Koninckrijck van Vranckrijck

Den 28 van April tot Lijons²⁴⁷ ghearreveert sijnde die hoofstadt van die provintie Lijonnois. ick ben hier gheloogheert gheweest int schilt van Vranckrijck vandaer heb ick mij in die kost bijsteedt op die plaetse ghenoeemt bel court²⁴⁸, deese stadt is reedelijck groot ende vraelij, hebende bijkans die selvighe stituatie ghelijck praegh in Booheemen, aen die eene kandt van die stadt Berghachtich, sijnde noch binnen die stadt. die revier die Saone loopt door die stadt, ende buijten loopt die Rosne, hier sijn 2 schoone brugghen binnen die

²⁴⁴ Momelian: Montmélian.

²⁴⁵ Camberij: Chambéry.

²⁴⁶ pont de beau voisin: Le Pont-de-Beauvoisin.

²⁴⁷ Lijons: Lyon.

²⁴⁸ plaetse ghenoeemt bel court: Place Bellecour.

[fol. 70r] Stadt, die eene is gheuoemt die brugghe Saint Pier ende die ander pont de Bois. dicht hier aen is die plaets gheuoemt Belcourt hebbende aen die eene kant een vraeij Allée van boomen. van hier gaende over le pont du bois komtmen aen eene vraeije wooninghe alwaer is die Abdie van S:^t Jan. sijnde daer veele Abéen, maer sij moeten alles eedel sijn van die vierde graet. aen dit booven ghemelde ghebou is die hooft kerck van deese stadt gheuoemt S:^t Jan. hier is een horologie in die kerck dat Considerabel is. het stathuijs is over eenighe jaeren afgebrandt maer is nu vraeijder weder opghemaect. hier voor is eene groote plaets gheuoemt Le Terreau alwaer men Justitie doet. hier achter is eene vraeije Thuijn daer een ijder kan gaen in wandelen die bijgeert, die Jesuijten hebben hier eene vraeije kerck als meede een bibliothequee. le grand hospital de la charité is oock toe considereeren, men heeft oock noch die Abdie D'aisne, alwaer men siet 4 schoone colonnen van marmor, ende in die choor is die representatie van een Aertsbisschop, sijnde in die floer ingheleijdt met kleijne steentjes. Den Aertsbisschop hier is van die familie van Villeroij, ende is met een Governuer van die Provintie. is een out man ende een groot liefhebber van die jacht. hij houdt hem meest op tot Nuefville sijnde 3 uren van Lijons alwaer hij heeft een vraeij lusthof. Den 10 Augustus uijt Lijons ghetrocken naer Nevers het welcke van malkanderen is 5 kleijne daghen reijnsens, men passeert onderweech vraeije dorpen ende vlecken, voor eerst op la Brelle²⁴⁹, vandaer op

²⁴⁹ *la Brelle:* L'Arbresle.

[fol. 70v] Tarare alwaer het quade wech is ende steenachtich ende men passeert 2 a 3 berghen. vandaer op, la capelle Saint Saphorin de laij²⁵⁰, Roanne een seer schoon Bourgh ligghende aen die Reviere de Loire, ende toebijhoorende aen den Marquis de Fuelliade. vandaer op la pecandiere²⁵¹, la Palisse²⁵², Saint Geran²⁵³, Saint Loup²⁵⁴, ende vandaer op Maulins²⁵⁵ sijnde die hoofstadt van die provintie Bourbonnois. versien met nette straten reedelijke ghebouwen, veele tuijnen boomen ende wandelinghen. hier is een Casteel sijnde die wooninghe eertijts gheweest van die hartoghen van Bourbon. vandaer op een kleijn vleckke ghenoeemt Saint Pierre le Moustier²⁵⁶: alwaer een presidial is. Tot Nevers ghearriveert den 15 Augustus hebbende van wijt een schoon aensien die oorsaeck is dat die stadt hooch leijdt, ende versien met diversche Toorens ende prinsipalijck voor die, die van Mouljois koomen. deese stadt leijdt aen die Revier de Loire, die hoofkerck is ghenoeemt Saint Cyre, hebbende van buijten eenighe figuijren op sijn antichs uijtghehouwen. het Casteel van den hartoch is vraeij ende een nieu ghebou, hebbende int aenkoomen eene schoone ende vierkantighe plaets ende rommentom bijboudt met huijsen van een fatsoen. den hartoch is van die familie Mancinj, ende Neef van den overleeden Cardinal Mazarjn. hier is eene vraeije brugghe over die Loir en heeft 20 booghen buijten die stadt is eene vraeije wandelinghe ghenoeemt le Parc, hier ben ick gheloogeert gheweest a la fluer de lijs den 28 uijt Nevers ghetrocken ende vervolgen- de den wech naer Montargis²⁵⁷, twee uren van hier passeert men Pouges²⁵⁸ sijnde vermaerdt door die Medicinale wateren die daer sijn, vandaer op 3 kleijne steedtjes

²⁵⁰ *Saint Saphorin de laij*: Saint-Symphorien-de-Lay.

²⁵¹ *la pecandiere*: La Pacaudière.

²⁵² *la Palisse*: Lapalisse.

²⁵³ *Saint Geran*: Saint-Gérand-le-Puy.

²⁵⁴ *Saint Loup*: Saint-Loup.

²⁵⁵ *Maulins*: Moulins.

²⁵⁶ *Saint Pierre le Moustier*: Saint-Pierre-le-Moûtier.

²⁵⁷ *Montargis*: Montargis.

²⁵⁸ *Pouges*: Pougues-les-Eaux.

[fol. 71r] Toe weeten a la Charite²⁵⁹, Cosne sur Loire²⁶⁰, ende noijan²⁶¹

Den 30 Augustus tot Montargirs ghekoomen alwaer ick voor eerst gheloogeert ben gheweest int St François daernaer heb ick mij in die kost bijsteedt in een borgers huijs, ghenoeemt Monsieur Molie, deese stadt heeft een vraeij casteel²⁶² siende over die stadt, is groodt in sijn bijgrijp ende is eertijts sterck gheweest maer is nu al wat gheruineert. daer is eene gheheele groote sael, seer capabel om met die bollen daer toe speelen, ghelijck als men seght dat hendrick den 4²⁶³ daer somtijts ghespeelt heeft, in een van die muijren sietmen een remarquable historie ghegraveert, van een hondt die wreeckte die doot van sijn Meester, als hij sach den dootslager van sijn Meester springt hem om die hals, niet teghenstaende dat hij welghewapent waere ende hem wel defendeerde, beedt hem die keel uijt. deese stadt is niet groodt maer versien met vraeije ende breede straten. den Gouverneur is ghenoeemt Comte de Chapelle. ende den Luijtenant general Monsieur L'Hoste. aen die eene kant van deese stadt is een groot bosch, alwaer veel wilt is. alsmeede van die ander kandt van die stadt daer het pladt landt is, maer die jacht is hier verbooden door Monsieur ende daer jaecht niemant als den Governuer.

Den 13 Martius int jaer 1680 uijt Montargirs ghetrocken naer Orleans sijnde van malkanderen 17 mijlen²⁶⁴. men passeert voor eerst Loris²⁶⁵ een kleijn steedtje, vandaer een bosch ende men komt op Chastaeu Neuf²⁶⁶ sijnde een Marquisaet toebijhoorende aen Monsieur de la Vuilliere sijnde den ousten Secretair D'estat hij heeft hier een vraeij Casteel versien met vraeije

²⁵⁹ *la Charite:* La Charité-sur-Loire.

²⁶⁰ *Cosne sur Loire:* Cosne-Cours-sur-Loire.

²⁶¹ *Noijan:* Nogent-sur-Vernisson.

²⁶² *vraeij casteel:* het kasteel van Montargis is in het begin van de negentiende eeuw grotendeels gesloopt.

²⁶³ *hendrick den 4:* Koning Henri IV (1553-1610) verbleef in Montargis tijdens de eerste godsdienstoorlog (1562-1563), waar hij onder bescherming stond van Renée de France (1510-1574), dochter van Lodewijk XII. Hij vermeide zich graag met het kaartspel, ofwel 'jeu de paume', dat op overdekte banen werd gespeeld.

²⁶⁴ *17 mijlen:* Dit is wel een verschrijving: de afstand tussen Montargis en Orléans is ruim 70 km.

²⁶⁵ *Loris:* Lorris.

²⁶⁶ *Chastaeu Neuf:* Châteauneuf-sur-Loire.

[fol. 71v] Opreeden ende Aleen, als meede eene vraeije tuijn
alwaer sijn diversche boschskjes, parterres, ende fonteijnen
van hier tot Orleans toe is het goedt Landt, ende die
wijn wast hier in quantiteijt.
Den 15 Martius tot Orlans²⁶⁷ ghekoomen inkoo-
mende die poort Saint Agnan: deese stadt is
versien met een goede Number van studenten door dien
daer een oude universiteijt is. die Duijtsche natie
hebben hier hunnen Procureur die maer 3 maenden is
hij heeft sijn assesseur, sijn Griffier, sij hebben oock een
thresorier ende 8 Raetsheeren die
sij kiezen ende doen vergaderen en cas d'affaire, daer
sijn 2 Bibliotequaires, die gheobligeert sijn die heij-
lich daghen, ende sondaghen van den eenen tot den
tween daer toe sijn op die Biblioteque, om boecken
toe gheeven aen die die bijgheeren, maer hun naem
moet in die Matricule de la Nation gheschreeven
staen, ende gheeven trois écus. die naem van
Mijnheer mijn Vader heb ick in die Matricule
de la Nation noch ghevonden sijnde gheschreeven
den 15 Junij int jaer 1655. Die kercke
Sainte Croix die noch niet teenemael volmaeckt
is. is wel een van die schoonste ghebouwen van Orleans
al ist dat sij om die religie door die borghelijcke oor-
loghen alwat gheruineert is gheweest die toorn is wel
die hoochste gheweest van Vranckrijck. henrick den
grooten heeft hier den eersten steen gheleijdt
van deese kerck. ghelijck ghetuijcht een pilaer van
die kerck daer dat in ghegraveert staedt. hier dichte
bij is een schoon kerckhof van deese booven ghe-
noemde kerck, sijnde rommentom versien met

²⁶⁷ *Orlians:* Orléans.

[fol. 72r] Eene schoone overdeckte gaelderie. daernaer sijn noch toe considereeren die kercken van St Agnan, van die Jesuiten ende die pandt van die Minnebroeders. het stadtshuijs, sijnde eertijts gheweest het Paleijs van die hartoghen. het huijs van den Bisschop. die prinsipaelste plaetsen sijn L'Etappe daer wijn ende graen verkocht wort, ende le Martoij alwaer men justitie doet. op die brugghe daer onder door loopt die Revier de Loir, is het beeldt van onse Lieve Vrou hebbende het kindeken Jesus. in haer armen. sijnde aen die eene kant Carel den VII ghewapendt, ende aen die ander kant, la pucelle, armée botée, et éperonnée comme un Cavalier, avec les cheveux pendans en arriere. sijnde een wonderbaere historie van het bijlegh van Orleans van die Engelse, die sijn opgebroocken van deese stadt door het secours van deesen booven gheseijde maecht. Native de Couleurs en Lorraine et nommée Jeanne Darc. haer deeghen toont men noch tot Saint Denijs. den Bisschop hier is ghenoeemt Monsieur Caulijn premier aumonier du Roi, ende Comte de Menard est intendant ici, die malie baen is hier seer lanck sijnde op een van die bolwercken, ick ben hier gheloogeert gheweest aux trois Empereurs proche la place Martoij.

Den 20 uijt Orleans ghetrocken met die Caros naer Parijs sijnde van boovenghemelde Orleans tot Parijs 34 mijlen, sijnde die gheheele wech ghevloerd met balsteen, uijtghenoomen 2 a 3 mijlen daer het wat santachtich is. men passeert onderweech vraeije stedtjes ende bourghen. als Artenai²⁶⁸, Tourij²⁶⁹, Estampes²⁷⁰ Chartre, Linas, Longjumeau²⁷¹, hier omtrent

²⁶⁸ Artenaij: Artenay.

²⁶⁹ Tourij: Toury.

²⁷⁰ Estampes: Étampes.

²⁷¹ Longjumeau: Longjumeau.

[fol. 72v] Sijn veele lusthuijsen. daernaer komt men op bourgh la Reijne²⁷² alwaer Monsieur Colbert een vraeij Paleis heeft sijnde versien met vraeije ende langhe opreeden. hij heeft hier een merckt van beesten die men daer alle weecken houdt, die hem jaerlijckx opbrenght 50000 gulden. dicht aen die stadt van Parijs is eene schoone Citadelle ghemaect door deesen selvighen Coninck.

Tot Parijs ghearriveert den 23 Martius sijnde een seer groote, wijtberoemde, pompeuse, ende ghepuepu-leerde stadt, ende als meede die residentie van die koninghen van Vranckrijck alhoewel deese selvighen hier weijnich is, houdende sich meest op tot Versailles Fontajneblaeu, oft Ste Garmain. hier ben ick voor eerst gheganghen naer die verhooringhen ghenoecht de la chambre, ofte groote Camer, om daer toe hooren pleijdeeren. men moet oock sien het paleis alwaer sijn diversche winckels van boecken, kanten, linten ende soo voorts op die manier bijkans ghelijck tot Amsterdam, die Camer van die reeckeninghen alwaer is die rechtstoel, ende men tracteert daer oock van die affaires van die Finances ende van die Domeijnen van die Coninck ende la court des aijdes alwaer men tracteert van inpost. die heijlighe capelle alwaer sijn veele reliquien meede ghebrocht van het heijlich lant door den heijlighen Ludowicus. uijt gaende uijt het Paleis siet men die schoone quaij ofte straedt van die goutsmiten. daernaer is toe considereeren die schoone ende wijtvermaerde Pont neuf sijnde meest altoos versien met guijchghelaers, liedt singers, ende buerse snijders. op deese brugghe

²⁷² *bourgh la Reijne*: Bourg-la-Reine.

[fol. 73r] Is die statue van metael van Hendrick den IIII²⁷³ sittende toe peerdt, ende hier is oock eene fonteijne. dans la rue S^t. Honoré dicht bij die Louver is toe considereeren het Paleis van Orléans²⁷⁴, gheboudt door den Cardinal Rijchelieu. alwaer is eene redelijcke vraeije tuijn ende sijnde eene publijcke wandelinghe, in deese selvighe straedt is noch het Paleis Mazarijn, het selvighe van Mons. Colbert. van M.^r de la vuilliere. van Mr. le Mareschal de la Ferté, van Soissons ende Sullij; men moedt oock sien het Paleis ghenoeemt Luxembourg toebijhoorende aen Mademoiselle de Montpensier alwaer achter het Paleis eene groote ende publijcke wandelplaets is. die voorbourg St Germain, kan teeghenwoordich passeeren voor eene groote stadt versien met schoone ghebouwen. die kerck van St. Suplice²⁷⁵ is die parocchie van Saint Germain, maer is noch niet teenemael volboudt. daer sijn hier noch toe considereeren, onse Lieve Vrou kerck sijnde die Catedrale van deese stadt. die van St Genovina die Patronesse van deese stadt is, alsmeede die van St. Eustache, van St. victor alwaer is een rijcke ende schoone bibliotheque, die schoone kerck nieuw gheboudt du val de grace. ende oock die kerck ende Convent van die Cordeliers alwaer is eene vraeije biblioteque. die Augustinen alwaer sijn vraeije salen, die Celestinen dicht bij het Arsenael, alwaer in die kerck sijn diversche bijgravenissen van die groote van Vrankrijck als die van Longheville ten lesten die Sorbonne met die kerck sijnde nieuw gheboudt, ende herboudt ofte verbeetert door den Cardinal Hartoch van Rijchelieu, alwaer int inkoomen op die poordt staedt int Latijn. Deo Optimo
maximo Cardinals Armandus de
Richelieu

²⁷³ *Hendrick den IIII*: Vier jaar na de moord op koning Henri IV in 1610 werd een ruiterstandbeeld voor hem opgericht, dat tijdens de Franse Revolutie is omgesmolten tot kanonnen. Het monument dat nu bij de Pont Neuf staat, dateert van 1818.

²⁷⁴ *Paleis van Orléans*: Palais Royal.

²⁷⁵ *St. Suplice*: Saint-Sulpice.

[fol. 73v] Daer sijn noch veele andere saecken toe considereeren als het collegie ghenoeemt de quatre nations gheboudt door den Cardinal Mazarin, als meede die vraeije paleijsen die sijn op die quais ofte gracht Malaquais hier recht ouer sietmen het Magnifique ghebou toe weeten die Louuer, sijnde van binnen noch niet altemael ghemeubileerd, waer nochtans toe verwonderen is eene groote sael, daer die koningh audientie gheeft aen die ambassadeurs. hier aen is die schoone wandelinghe de thuilleries ende effen buijten die poordt is eene schoone alé boomen ghenoeemt cour de la Reine. het hospital ghenoeemt les Inualides is een van die vraeijste ghebouwen van deese Euwe, la place Royale, die kerck van die Jesuiten in die straedt van Sint Anthoin, die poordt van sint Anthoin, ende het bolwerck die bijgint van deese poordt. hier dichte bij is die bastille uijt deese ghemelde poordt ghaet men naer Picpus van waer die vremde ambassadeurs haer intre doen, daer is een arce triumphal, opgherecht van deesen teeghenwoordighen koninck. het model is ghemaect van slechte steenen, maer sal wederom afghesmeeten worden, ende van marmer ende andere kostelijcke steenen opgherecht worden, vandaer ghaet men naer die maille, ende men laedt sich ouer die riviere de senne setten, daer sijn die hospitalen ghenoeemt la salpesterie, bicestre, dit is in die faubourg S. Marcel, als meede het hof van die koning, alwaer alderleij kruiden van Medicinen wassen, men doet daer oock dickwils operatien

[fol. 74r] Int jaer, waer een ijder voor niet kan inkoomen die wilt. van daer gaetmen naer die konincklijcke manufacturen, die gasthuijen van Parijs daer siecken in sijn, die principaelste sijn l'Hostel Dieu, ende la charité. Die langte van Parijs neemt men ordinaris van die poordt s. Jacob tot aen die poordt S. Marten, ende sijne wijte van den poordt S. Athoin tot aen die poordt van conferance, onderweech soo moet men obserueeren onse Lieue brugh, waeronder die Riuiere de senne doorloopt, ende als men aen die poordt S. Marten toeghekoomen sal sijn men kan bijsien die poordt S. Denis gheboudt gheleijck een arce de Triumphe opgherecht ter eeren van Ludouicus 14, als men die breete neemt van Parijs toeweten van die poordt S. Anthoin tot aen die poordt de la conferance, daer siet men onderweech the stadtshuijs, le quaij ofte gracht de Bourbon, ende die rest van die wech, die recht ende vraeij is, men moedt oock sien het Eijlandt van Onse Lieue Vrou, ofte Isle nôtre Dame versien met schoone ghebouwen ende paleijsen. die naerder curieus is kan insien die relation ende bijschrijvinghen van die selvighe stadt die in abundantie sijn.

Den 27 Maij a 1680 heb ick mij in die academie van Mijnheer Lomprée²⁷⁶ bijstelt sijnde dicht bij die Abeije S. Germain opt Carfour S. Benoist, alwaer hebbe ghewoont tot het jaer 1681 tot den 27 Maij, als wanneer

²⁷⁶*Mijnheer Lomprée:* François du Gard de Longpré (1631-1702).

[fol. 74v] Ben in chambre garnie gheloogeert gheweest tot den 18 Junius, sijnde den selvighen Dito naer Orleans ghetrocken hebbende die seluighe wech noch eens ghedaen int jaer 1680, in die maendt Martius ouersulckx hebben hier boouen van ghemelt, alsmeede van die bijschrijvinghe van die stadt Orleans.

Den 20 Dito van die boouen ghemelde stadt naer Blois ghetrocken op die riuiere de Loire sijnde van malkanderen 17 mijlen alwaer men onderweech aen die rechter kandt een kleijn steetje laedt legghen ghenoeemt Bois²⁷⁷ Jarvis, ende omtrent 4 mijlen van Blois alwaer wij die snachts sliepen is een dorp ghenoeemt S. Gien vermaerd door die goede wijn die daer wast.

Den 21 Dito smorgens tot Blois gharriueerd alwaer ghelogeert ben gheweest aux trois Marchans, deese stadt is reedelijck groot, vermaerd door die horologien die men daer maeckt, als meede om die Franse spraek die daer gheheel net ende pur is, sonder toe vergheeten die goede sappe ende room die men daer vindt, deese stadt is gheleeghen teeghen het hanghen van een bergh, ouersulckx

²⁷⁷ *Bois Jarvis:* Beaugency?

[fol. 75r] Onghemackelijck, vraeije ghebouwen heb ick daer oock niet ghesien, soo van kercken als huijsen, het casteel liet op een hoochte, alwaer niet vraeijts is ende die thuijn qualijck onderhouden. buijten die stadt is eene schoone Allée boomen wel van een uijr langh, ende daer is oock bergh dicht aen die riviere de Loire, men kan boouen op ghaen door omweeghen, daer sijnde soo ontdeckt men die gheheel stadt, die riuere de Loire, ende veele andere aenghename ghesichten.

Den 23 Dito van Blois naer Tours
sijnde 17 mijlen toe water, omtrent half weech
passeert men Amboize een stadt ghereno-
meert door sijn casteel, alwaer een toorn is daer-
men met koedts en peerden kan op rijden, ende
omkeeren, int sael is een groot hartshoorn, ende
alsmen het selvighe hardt ghevanghen heeft. soo
heeft hij een haltsband omghehad, waerop soude
staen: ick ben opghevoedt van Julius Cesar.
achter dit casteel sijn vraeije tuijnen ende hooen.
Savonts tot Tours ghearriueert, waer toe consi-
dereeren is die sijden stoffen die men daer maeckt
als meede die verwinghen, deese stadt heeft nau-
we straten ouersulckx wat somber. ick ben hier ghelo-
geert gheweest in S. Louis. effen buijten die
stadt is die Abeie ghenoeemt Marmotie²⁷⁸.

²⁷⁸ *Marmotie*: Marmoutiers.

[fol.75v] Den 24 Dito van Tours ghetrocken naer Saumurs sijnde oock 17 mijlen, maer konnende savonts niet tot Saumurs²⁷⁹ koomen, omdat die riuere gheheel leegh waer, door die groote droochte; soodat wij dicwils op sandighen raeckten, ende ghenootsaecht waeren in een dorp toe blijven, ghenoeemt Moncerau²⁸⁰ sijnde noch 4 mijlen van Saumurs.

Den 25 Dito voor de middachs tot Saumurs ghearriueert op S. Jansdach²⁸¹. deese booven ghemelde stadt is niet grootd nocte versien met vraelijcke ghebouwen, ofte straeten, sijnde aent hanghen van een bergh, waer boouen op is een oudt, ende grootd casteel, versien met garnisoen; die gouverneur daervan is Comte de Comminges²⁸², als meede van die stadt ende eenighe andere omligghende dorpen, dit gouvernement is omtrent weerdich 8000 écus, die voorbourghen sijn grootd, in die eene is eene vraelijcke kerck toegheelijghent aen onse Lieue Vrou ghenoeemt d'Ardeliere²⁸³, deese stadt drijft bijkans gheen negotie, maer daer is een academie van die ghereformeerde, die daer haer studie doen. die hier binnen die stadt oock een tempel hebben, soodat sij haer religie hier opentlijck ende Publijck konnen oeffenen men heeft er oock alle exercitie meesters als Piquer, dansMeester

²⁷⁹ *Saumurs*: Saumur.

²⁸⁰ *Moncerau*: Montsoreau.

²⁸¹ *S. Jansdach*: 24 juni.

²⁸² *Comte de Comminges*: Louis de Comminges, gouverneur van Saumur 1670-1689.

²⁸³ *onse Lieue Vrou ghenoeemt d'Ardeliere*: Notre Dames des Ardilliers.

[fol. 76r] Spraeckmeester, ouersulckx die vremdelinghen die menageeren willen houden sich hier op in die plaets van Parijs, alsmeede om dat het een plesierich plaetske is ende ghesont, versien met vraeije ghesichten ende principalijck als men op den bergh is vant boouen ghemelde casteel: die principaelste wandelinghen sijn hier op die brugghe daer die riuier de Loire onder door loopt als meede die Douuer sijnde effen buijten die stadt, wat vorder is eene schoone groote plaets ghenoeemt le scar-donaij, versien aen die eene kandt met een schoon allee boomen, waer den Picuer soomers alst vraeij weer is sijne scholieren doet rijden. een quartier up verder is, eene schoone Abbeije ghenoeemt sint Floran²⁸⁴, alwaer Abt is Den Cardinal Grimaldj, en heeft daer van inkoomen 20000 gulden ick ben hier gheloogeedt, ende in pansion gheweest au Lijon d'or proche la bagonoderie.

Den 3 October van Saumur ghetrocken naer Richelieu door een schoon dorp ghenoeemt Front-Evraut²⁸⁵, alwaer is een vrouwen klooster, die Abesse is die Suster van Madame de Montespan, vandaer op chinon een kleijn steedtje, gheanghageert van den koningh aen den hartoch van Richelieu.

Den selvighen dito tot Richelieu

²⁸⁴ *sint Floran*: Saint-Florent de Saumur.

²⁸⁵ *Front-Evraut*: Fontevraud.

[fol. 76v] Ghearriueerdt, alwaer een straedt is ghe-
composeerdt van 28 groote Pauillons sijnde
14 aen elke kandt, ende altemael met
groote poorten daer koetsen uijt ende in kun-
nen rijden, ghenoeemt anders int vrans,
portes cochères, daer sijn noch twee andere
straeten maer die sijn soo rigulier niet ghe-
boudt, aen elke endt van die groote
straet is een plaets, die groot ende vierkan-
tich is met dubbelde paulions op alle
hoecken, die kerck is op die plaets die dichts
aent casteel is dewelcke is gheheel netjes toe-
gheeyghent aen onse Lieue Vrou
die dienst wort daer ghedaen door die
heeren van die missie, ofte anders ghenoeemt
van St Lazar met groot deuotie
enden Exempel. die Biechtvader van
die koninghinne is van die selvighe order
het paleijs daermen justitie doet ende
die halle sijn in die selvighe plaets, met
eene fonteyne alwaer ick logheerde au
puits doré, in die keucken sprong continueer-
lijck een fonteyn uijt die poort
ghaende een weijnich buijten die stadt is
het casteel alwaer men een plaisierich

[fol. 77r] Ghesicht heeft ende ben vant Sentiment
met een Poët die seght.

L'abord de ce lieu charmant
touche d'une telle manière
que tout le monde également
croit, en se frottant la visiere;
que c'est un pur enchantement.
l'on voit deux jeux de paume à droit,
un grand bois, un mail, des allées:
où l'on craint, ni chaud, nij froid,
et qui de terres égalées,
composent un charmant endroit.²⁸⁶

Int inkoomen vant casteel sijn voor eerst
toe considereeren die basse koerten, alwaer
op een plaets is een Eccho, die 3 mael
antwoordt, daer sijn vraelje peerde stallen
alles verwulft. int Inkoomen staedt Lu-
dowicus den derden, ende die plaets vant' casteel
is rommentom versien met statuen van een
persoons groote, ende onder kopstucken. daer
sijn int gheheel 200 soo in die ghemelde plaets
int casteel als rommentom, die kamers sijn

²⁸⁶ *L'abord de ce lieu ...*: Geciteerd uit de grotendeels in dichtvorm geschreven gids voor het kasteel van Richelieu van de hand van de beheerder, Benjamin Vignier: *Le chateau de Richelieu, ou l'histoire des dieux et des héros de l'antiquité, avec des réflexions morales*, Saumur: Isaac & Henry Desbordes, 1676, 4
(http://books.google.nl/books?id=rcitqP22K1sC&pg=PA4&lpg=PA4&dq=%22composent+un+charmant+endroit%22&source=bl&ots=VJVfe8BjiR&sig=eVvKeIEVYve0_Gq1FO0gnOG3loc&hl=nl#v=onepage&q=%22composent%20un%20charmant%20endroit%22&f=false).

[fol. 77v] Altemael verghuldt ende vraeij ghemeu-
bleerdt, soo van tapisserien als schilderien
om dat altemael toe verhaelen soude toe
langh sijn, oversulckx die vorders curieux is
heeft maer in toe sijn die gheheele bijschrij-
vinghe daer van ghemaect door Monsieur
Vignier.

Nochtans soo kan ick niet achterlaten van
een schilderie aen toe mercken al waer
gheschildert is een Hercule die overwint
Hijdre waeronder dit anagrama staedt
gheschreeven

Armandus Richeleus

Hercules admirandus.

Armand de Richelieu

Hardie main d'Hercule

Ick kan oock niet voorbijghaen eenen
heijlighen Jeronimus, van opus Musai-
cum, als meede die gaelderie, waer gheschil-
dert staen die batalien die in den tijdt van
den Cardinael de Richelieu gheschiedt
sijn ende die steeden, ende sterckten die
inghenoomen sijn gheeweest, daer is
eene kostelijcke tafel van agaet, ende van

[fol. 78r] Andere kostelijcke steenen ingheleijdt, koo-
mende vant huijs van Lorrainne af. men
moet tot Richelieu consideeren, die rigulieri-
teijt van die stadt, vant Casteel, die Aleen,
die ghrachten sijnde niet als fontein water
alsmeede het parck sijnde omcinghelt van een
muijr van omtrent twee uijren int ront waer
veel harten in sijn. ende eenighe met blesse
ende witte voeten.

Vijt Richelieu ghetrocken den 30
December 1681 naer Tours
sijnde van malkanderen 11 mijlen wij
sijn voor eerst ghepasseerd door een klein
steedje ghenoeemt l'Isle Bouchard²⁸⁷
toebijhoorende aen den Duc de Ri-
chelieu, ende alwaer men sich over die
riuier laet setten ghenoeemt die Vienne
dicht aen Tours is eene ghroote Brug-
ghe waer onder door loopt die ruiere
ghenoemt la chere²⁸⁸.

Den 1 Januarius 1682 van
Tours naer Parijs ghetrocken het

²⁸⁷ *l'Isle Bouchard*: L'Île-Bouchard.

²⁸⁸ *la chere*: Cher.

[fol. 78v] Welcke van malkanderen is omtrent 60 mijlen. op S.¹ Gien een dorp vermaerd door die goede wijn die daer wast, vandaer op Clerrij²⁸⁹ oock een vraeij dorp, versien met eene schoone kerck alwaer eerst in ghesticht is l'ordre du Cordon bleu²⁹⁰ ende daer is oock uijtgehouden Louis den 11 in marber, vandaer op Orlans ende Parijs, het welcke ick voorbijgae hebbende daer van hier booven al ghemelt door dien dat het nu die derde mael is dat ick die reijs ghedaen hebbe maer nochtans op diversche manieren, eens met die dilegence, ofte naersticheijt met die koets, eens in die ordinarijs koets, ende eens met die Messenger toe peerdt.

Den 6 Januarius tot Parijs ghearriveert, ende afscheijt ghenoomen hebbende van alle mijne vrunden ende bijkenden hebbe den 14 deeser den reijs aenghenoomen om toe repatrieeren over Brussel, alwaer :9: neeghen daghen met die

²⁸⁹ *Clerrij*: Cléry-Saint-André.

²⁹⁰ *l'ordre du Cordon bleu*: De Orde van de Heilige Geest, een ridderorde ingesteld door Henrik III in 1578 Het blauwe lint waaraan het Kruis van de Heilige Geest, hing gaf de leden de bijnaam 'Les Cordon Bleus'.

[fol. 79r] Ordinaris koets onderweech gheweest
ben. Men passeerdt voor eerst Zenlis²⁹¹
een kleijn steedtje, als meede Pont²⁹² waer
men in Picardie komt, sijnde daer schoon
landt, ende seer abundant in coorn, daernaer
op Bournée²⁹³ een vleck, la Roi²⁹⁴ een steedtje
Perronne²⁹⁵ een stadt alwaer die pachters
gheheel nau toe sien op eenighe koopman-
schaps waeren die daer passeeren, jae dat
een reijsende man tot zijn eijghen noodtdruft
heeft, moet bijtaelt worden, het welcke ick selvi-
gher bijvonden hebbe, want sij deden mij
een ghedraghen pack kleeren bijtaelen als
meede mijn portret, een weijnich daer-
naer komt men in die conquisteerde
landen van Ludowicus 14.

Toeweeten in Cambresij²⁹⁶
ende men passeerdt door Kemerijck²⁹⁷
sijnde een AertsBisschop Dom ende daer
wort noch teeghenwoordich sterck aen

²⁹¹ *Zenlis*: Senlis.

²⁹² *Pont*: Pont-Sainte-Maxence?

²⁹³ *Bournée*: Gournay-sur-Aronde?

²⁹⁴ *la Roi*: Roye.

²⁹⁵ *Perronne*: Péronne.

²⁹⁶ *Cambresij*: Cambrésis.

²⁹⁷ *Kemerijck*: Kamerijk / Cambrai.

[79v] Die fortificatien ghearbeijt, deese stadt
is niet alleenlijck gherenomeert
door sijne sterckte maer oock om het
goede doeck ofte linnen dat daer ghe-
maeckt wort.

Van Kamerijck op Valencienne²⁹⁸
daer oock sterck aen die
fortificatien ghearbeijdt wordt,
daer sullen twee citadellen sijn. die Gouverneur is een
out Italiaen van Florentien ghe-
noemt Magalotti²⁹⁹.

Daernaer door Quevrin³⁰⁰ een
vleck toebijhoorende aen den hartoch
van Aerschot alwaer scheijden die
limijten van die koningh van Vranck-
rijck ende van die koningh van Sangien
door een kleijn riviertje.

Die selvighe reijs van Parijs
naer Brussel voort settende

²⁹⁸ *Valencienne* : Valenciennes.

²⁹⁹ *Magalotti*: Bardo di Bardi Magalotti (1629-1705).

³⁰⁰ *Quevrin* : Quiévrain.

[fol. 80r] Soo passeertmen door Berghen Henegau
Halle, ende ben den 22 Januarius
Tot Brussel ghekoomen ende ben daer
au miroir ofte in die spiegel ghelogheert
gheweest.

Den selvighen auont noch met die
heijje, ofte nachtschip naer Antwer-
pen ghetrocken.

Den 23 Dito tot Antwerpen
ghearriveert alwaer hebbe moeten
wachten 3 ofte 4 daghen om die groote
Tempeesten: ende den 26 Dito ghe-
accompagneert met een groote Spring-
vloedt bracken veele dijcken door ende
deeden groote schade principalijck in
Zeelandt, jae tot Antwerpen in
onse Lieue Vrou kerck door het
hooch water vielen die graven in, ende die

[fol. 80v] Dooden dreeven uijt die kisten.

Den 27 dito hebbe mij gheimbarqueert
int haechs schip, het welcke tot Delfs-
haven in komt ende gaedt soo door
Delft alwaer ben uijtgheganghen.

Die eerste dach reijsens bleeven
wij voor Lillo aen aancker legghen
omdat die storm noch niet ghepasseert waer.

Die tweede dach effen voorbij Ter-
tolen³⁰¹ tot Vosmaer³⁰², alwaer wij twee
daghen ende nachten aen ancker heb-
ben gheleeghen omt' hart weer
dat noch continueerde.

Ten lesten dan 31 Januarius tot
Delft ghekoomen, neemende die
nacht schuijt over Leijden ende haerlem

³⁰¹ *Tertolen:* Tholen.

³⁰² *Vosmaer :* Vossemeer.

[fol. 81r] Den 1 Februarius smorgens tot Amsterdam ghearriveert, sijnde ghelogeert in die warmoesstraet, in die middelste lijsveltse Bijbel anders ghenoeemt Moëurs.

Den 2 Februarius hebbe mij imbarqueert naer Stavoren, waer ben ghekoomen den 3 deeser tusschen 10 ende 11 uijren, ende terstont een treckschip ghehuijrt naer Sneeck door Galeme Dam³⁰³ en over de fluijssen³⁰⁴, voor die wint hebbende soo ben ick noch int vier uijr treckschip naer Leeuwarden³⁰⁵ ghekoomen alwaer ben ghearriveert in goede ghesontheit den selvighen Dito naer die nieuwe stijl, maer naer die oude den 24 Januarius a. 1682.

Dulcia non meruit qui
non gustavit amara³⁰⁶.

³⁰³ *Galeme Dam*: Galamadammen.

³⁰⁴ *de fluijssen*: de Fluessen.

³⁰⁵ *Leeuwarden*: Leeuwarden. **DEZE NOOT MOET ER UIT**

³⁰⁶ *Dulcia non meruit ...*: 'Wie het bittere niet heeft geproefd, verdient het zoete niet.

[fol. 81v] Die ghekroonde ende Souveraijne
hoofden die ick ghesien hebbe sijn
deese naervolghende.

Den Paus³⁰⁷ resideerende in die
groote ende Pompeuse stadt Roo-
men hij is ghe-naemt Benedetto
Odescalchj ghebooren van Como
hoorende onder het Milanees.
Paus gheworden sijnde heeft die naem
aenghenoomen van Innocentius den
11, hij is dun ende langh van Pos-
tuijr, maegher van Aensicht, grijs
haer, blaewe ooghen.

³⁰⁷ *Den Paus*:.....Innocentius XI, Benedetto Odescalchi (1611-1689), paus vanaf 1676.

[fol. 82r] Den keijser³⁰⁸ resideerende int Aerts-
hartochdom van Oostenrijck, in die stadt
Weenen. hij is reedelijck wel ghemaect
van Lijf maer korte ende dicke
beenen, langh van aensicht, onder
eene groote hanghende lip, ophebbende eene
swarte Peruijcke.

Die keijserinne³⁰⁹ is wat mager int
aensicht, blaeuwe ooghen blond haer,
van eene Vraeije Tailje wat schen-
sprijtich int aensicht, sij is die dochter
van die hartoch van Nieuwenbourgh.

Die keijzers dochter³¹⁰ ghelijkt haer moe-
der wel kleijn ende teer, ende gaedt
een weijnichsken manck.

³⁰⁸ *Den keijser:* Leopold I (1640-1705).

³⁰⁹ *Den keijserinne:* In 1676 was Leopold, in derde huwelijk, getrouwd met Eleonore van Palts-Neuberg. Ten tijde van Eminga's verblijf in Wenen was zij zwanger van de latere keizer Jozef I, geboren op 26 juli 1678.

³¹⁰ *Die keijzers dochter:* Leopold had een dochter Maria Antonia (1669-1692) uit zijn eerste huwelijk met Margarita Teresa van Spanje (1651-1673). De twee dochters van zijn tweede vrouw Claudia Felicitas van Oostenrijk (1653-1676) stierven zeer jong. Keizerin Eleonore had nog geen dochters.

[fol. 82v] Tot Roomen noch ghesien die
koninghinne van Sweeden³¹¹ gheuoemt
Cristina Dochter van Gustaphus
Adolphus die ghebleeven is in die
fleur van sijn leeven, ende victorien
in die leste slach in Saxen voor die
stadt Leijpzych. die boovenghe-
melde koninghinne heeft die Luij-
tersche religie afghegaen, ende die
Roomsche katolijcke aenghenoomen
sij is tot Roomen ghekoomen als
wanneer regeerde den Paus alexander
den VII sijnde van het huijs chigi
ende deese bovenghemelde koning-
inne heeft haer rijck overghedrag-
hen aen haeren Neef Carel d
en XI, sijnde van het huijs van
die Palsgraven aen die Rhein.
Sij is kleijn van postuijr dickachtigh
blont haer, blauewe ooghen, ront

³¹¹ *die koninghinne van Sweeden:* koningin Christina (1626-1689), die zich in 1655, na haar troonsafstand en daarop volgende bekering tot het katholicisme, in Rome vestigde.

[fol. 83r] Ende een weijnich volslaghen van
aensicht. Ick hebbe haer hooren
spreecken, haer stem gheleeck al soo-
wel een mans als een vrouwen stem
toe sijn.

Tot Dresden sijnde die
hooftstadt van Saxen heb ick ghesien
die Ceurvorst ghenoecht Johan
Georg³¹² een out man, wat roodt,
ende met puijsten int aensicht ophebbende
eene blonte peruijck. hij heeft
een soon³¹³ sijnde een persoon van
omtrent 40 jaeren, ghetrouwt
aen die suster van die koningh van
Denemaercken, ende heeft twee
soonen, die een van omtrent 11

³¹² *Johan Georg*: Johann Georg II (1613-1680), keurvorst van Saksen.

³¹³ *een soon*: Johann Georg III (1647-1691), getrouwd met Anna Sophie (1647-1717), dochter van Frederik III. Hun zoons waren Johann Georg IV (1668-1694) en Friedrich August (1670-1733), bijgenaamd August der Starke, volgde zijn broer op als keurvorst en was vanaf 1697 ook koning van Polen.

[fol. 83v] ende die ander 12 jaer.

Den hartoch van Savojien³¹⁴ resi-
deerende tot Thurijn, in Pie-
mondt, is wel ghemaect wat dun
ende Teertjes, vraelij van Aaen-
sicht, blaewe ooghen, vraelij blondt
haer.

Die koningh van Vranckrijck³¹⁵
is van eene tamelijcke groote,
corpulent, ende nerveus, geelachtich
ende vol pockputten int aensicht
hij draeght ordinaris eene bruijne
peruijcke.

Die koninghinne van Vranck-
rijck³¹⁶ is niet groot, vet ende dick, blont
hebbende bijhangende wanghen
en blaewe ooghen.

³¹⁴ *Den hartoch van Savojien:* Victor Amadeus II (1666-1732). Tot 1680 trad zijn moeder,
Marie Jeanne van Savoye, officieel op als regent, daarna nog vier jaar officieus.

³¹⁵ *Die koningh van Vranckrijck:* Lodewijk XIV (1638-1715).

³¹⁶ *Die koninghinne van Vranckrijck:*Maria Theresia van Spanje (1638-1683).

[fol. 84r] Monsieur le Dauphin³¹⁷ is oock van
eene redelijcke groote, volslaghen van
aensicht, blond haer, blaeuwe ooghen,
met een havix neus.

Madame la Dauphine³¹⁸
is van eene rijckelijcke Taille
een Duijts aensicht, blond haer
blaeuwe ooghen, ende seer in
Vranckrijck bijmint, ende ghepreesen
door haer verstandt.

³¹⁷ *Monsieur le Dauphin*: Louis, le Grand Dauphin, of Monseigneur (1661-1711).

³¹⁸ *Madame la Dauphine*: Maria Anna Victoria van Beieren (1660-1690).

[fol. 84v] Eenighe heeren ende bijkenden
die ick onderweech op mijn reijs
 ghekent hebbe
Comte Buchaim³¹⁹ de Vien en
Austriche
Comte Colorat³²⁰ de Praech en
Boheme
Comte Saron de Crest en
Stirie
Baron Berger de Vien en Au-
striche
Comte Nostis³²¹ de Wien
en Austriche

³¹⁹ *Comte Buchaim:* Graf von Puchaim.

³²⁰ *Comte Colorat:* Graf Kolowrat.

³²¹ *Comte Nostis:* Graf von Nostitz.

[fol. 85r] Comte Heistenstain de Vien
en Austriche
Monsieur Clants de Vien en
Austriche
Monsieur Albrecht de Lins
en Austriche
Comte Wolkenstein³²² de Corinthie
Monsieur Vandenboom de Brus-
selles.
Monsieur Vekemans d'Anvers
Monsieur Zeens d'Anvers
Montecuccli³²³ de Vien en Au-
striche

³²² *Comte Wolkenstein:* Graf von Wolkenstein.

³²³ *Montecuccli:* Montecuccoli.

[fol. 85v] Comte Cop de Wien en Austriche
Comte Bar de Wien en Au-
striche
Comte Moulaadt de Wien en
Austriche
Comte Oppersdorf³²⁴ de Wien
en Austriche
Comte Prijsinghe³²⁵ de Bauiere
Monsieur de Bacquer³²⁶ d'Am-
sterdam
Monsieur Timmers de Rotter-
Dam

³²⁴ *Comte Oppersdorf:* Graf von Oppersdorf.

³²⁵ *Comte Prijsinghe:* Graf Preissing.

³²⁶ *Monsieur de Bacquer:* Backer.

[fol. 86r] Monsieur Vanderwijl de Hamborgh
Monsieur Phijrich de Mecklenbourgh
Monsieur Sorbis Irlandois
Monsieur Terbourck hollandois de la
Haije
Monsieur Palant de Cleve
Monsieur Guldenleen Dannois
Marquis Leran de la famille de
Levi Gascon
Monsieur Restenjac Limosin

[fol. 86v] Monsieur d'Aisie Nivernois
cheualier de Lucerne Norman
Cheualier de la Forest, d'Lugion
Comte Witgenstein³²⁷ de la Franconie
Monsieur Sleckenbergh Svedois
Comte Coefstein³²⁸ de Salsbourg
Marquis de Pagnie Picardt
Prince Beaumirski³²⁹ Polonois
Marquis de Lescou de Poittou
Chevalier de Gimine³³⁰ de la
famille de Rohan
Monsieur de Pompone
François

³²⁷ *Comte Witgenstein:* Graff Wittgenstein.

³²⁸ *Comte Coefstein:* Graf von Kufstein.

³²⁹ *Prince Beaumirski:* Prins Lubomirski.

³³⁰ *Chevalier de Gimine:* Guémené-Rohan.

[fol. 87r] Prince de l'Enaichemondt³³¹ Fils
du Duc de Zullij
Comte Quelus³³² Parisien
Baron de Suastembergh³³³ de
Westphalie
Marquis de Varwin³³⁴ de Paris
Comte Annersbergh de Vien
en Austriche
chevalier Didrickstein³³⁵ de Vien
en Austrice
Monsieur .Clijnich de Baviere

³³¹ *Prince de l'Enaichemondt*: Prince d'Henrichemont, zoon van de Duc de Sully.

³³² *Comte Quelus*: Comte de Caylus, of Quélus.

³³³ *Baron de Suastembergh*: Fürst zu Schwarzenberg.

³³⁴ *Marquis de Varwin*: Marquis de Vervin.

³³⁵ *chevalier Didrickstein*: Freiherr von Dietrichstein.

[fol. 87v] Michæli Gentilhomme venetien
Baron de Geere³³⁶ de Lins en
Austrie
Messieurs Van den Egge d'Vijtrecht
Monsieur Bidinekj Polonois
Baron Bourbillan de Hongrie
M. Wijtenbroeck de Monster
M. Rijch de Hannover
M. Slijben du coté de la Pruijsse Ducale
Comte de Fiene d'Artois

³³⁶ *Baron de Geere:* Baron de Geer.

[fol. 88r] Baron Vereljac de Poittou
Monsieur de Fontigni de Holsteijn
Monsieur de la Bostiere de poittou
Comte Rantzau de Holstein
Baron Korenberg de holstein
Duc de Borneville³³⁷ d'Artois
Duc de Villars³³⁸, Duc et pair de
France de la famille de Bran-
quare
Duc de Sommerset³³⁹ second Duc
et Pair d'Angleterre

³³⁷ *Duc de Borneville:* Duc de Bournonville.

³³⁸ *Duc de Villars:* Duc de Villars-Brancas.

³³⁹ *Duc de Sommerset:* Duke of Somerset.

[fol. 88v] Monsieur de Plettenbergh³⁴⁰ de
Munster
Baron Furstenbergh³⁴¹ de Munster
Monsieur Smijsingh de Munster
Comte Bijlinski Polonois³⁴²
Les Princes Veldens³⁴³, ou de la
Petite pierre de la maison Pala-
tinat du Rhin
Comte Altheim³⁴⁴ de Vien en
Austrie
Messieurs d'Asschenbergh³⁴⁵
Suedois

³⁴⁰ *Monsieur de Plettenbergh*: Von Plettenberg.

³⁴¹ *Baron Furstenbergh*: Freiherr von Fürstenberg.

³⁴² *Comte Bijlinski Polonois*: Graaf Biliński.

³⁴³ *Les Princes Veldens*: Von Pfalz-Veldenz.

³⁴⁴ *Comte Altheim*: Graf von Altheim.

³⁴⁵ *Messieurs d'Asschenbergh*: Von Ascheberg?

[fol. 89r] Marquis de Stuaas Hollandois
Monsieur de Genouille³⁴⁶ de Poittou
Messieurs de Mareskalck de
Norweghe
Fine coronato nobilitatur opus³⁴⁷

Finis

³⁴⁶ *Messieurs de Genouille:* Genouille.

³⁴⁷ *Fine coronato:*'Bekroond door de voltooiing wordt de inspanning beroemd.'